

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ

Januarius – Ιανουάριος – Γενάρης

Τον Στράτου Θεοδοσίου
Μάνου Δανέζη

Ψηφιδωτές παραστάσεις

Της Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά

Καλένδες και νουμηγίες

Τον Σπύρου Τρωιάνου

Ο μπαρμπα-Γιάννης Ιανός...

Τον Ηλία Αναγνωστάκη

«Κατά μήνας Ποσειδεώνα και Γαμηλιώνα...»

Της Μάρως Κ. Παπαθανασίου

Πτολεμαίου «Φάσεις απλανών...»

Της Μάρως Κ. Παπαθανασίου

Τα Θεοφάνια

Τον Βιτάλη Ζαϊκόφσκι

Μίμησις Θεού

Της Μαρίας Λουκάκη

«Αρχή Κάλαντα κι αρχή του χρόνου...»

Τον Γ. Ν. Αικατερινίδη

Η Μέρα της Μπάμπως

Της Μιράντας Τερζοπούλου

Ο ασκητής και ο επίσκοπος

Τον Δημήτρη Κυρτάτα

Ευθύμιος, Μάξιμος, Μάρκος

Τον Νικ. Γ. Πολίτου

Οι Τρεις Ιεράρχες

Τον Σπύρου Τρωιάνου

Ο Ιανουάριος στην πεζογραφία

Τον Χριστόφορου Μπλιώνη

«Κατά του βασκάνου οφθαλμού...»

Τον Γιώργου Ζεβελάκη

Ο χάρτινος Αϊ-Βασίλης...

Τον Χρήστου Μπουλώτη

Εξώφυλλο:

Τα Κάλαντα (λεπτομέρεια). Ελαιογραφία του Νικηφόρου Λύτρα, τέλη 19ου αιώνα. Ιδιωτική συλλογή.

Υπεύθυνη «Επτά Ημερών»

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

Το αφιέρωμα στον Ιανουάριο είναι το πρώτο μιας σειράς από αφιερώματα των «Επτά Ημερών» στους Δώδεκα Μήνες του Χρόνου. Έτσι, την πρώτη Κυριακή κάθε μήνα, ολόκληρο το έτος 2001, οι «Επτά Ημέρες» θα είναι αφιερωμένες στον αντίστοιχο μήνα.

Τον ΣΤΡΑΤΟΥ ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ
ΜΑΝΟΥ ΔΑΝΕΖΗ

Επικ. καθηγητών Αστροφυσικής Τμήμα Φυσικής -
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ο ΜΗΝΑΣ είναι το χρονικό διάστημα που ισούται με το ένα δωδέκατο του πολιτικού έτους. Οι δώδεκα αυτές, καθιερωμένες από την αρχαιότητα, υποδιαιρέσεις είναι οι μήνες.

Από την αρχαιότητα η Σελήνη υπήρξε το μέτρο διάρκειας του μήνα, και στην αρχαϊκή ονομασία της, «μήνη», οφείλει το χρονικό αυτό διάστημα το όνομά του: μήνας είναι το χρονικό διάστημα που απαιτείται για να κάνει η Σελήνη μια πλήρη περιφορά γύρω από τον πλανήτη μας.

Η ανώμαλη, όμως, κίνηση της Σελήνης γύρω από τη Γη, καθώς και ο συνδυασμός της κίνησης αυτής με την κίνηση της Γης γύρω από τον Ήλιο, συνετέλεσαν στο να εισαχθούν διάφορα είδη μηνών.

Από αυτά μας ενδιαφέρει ημερολογιακά ο συνοδικός μήνας, αφού τα πρωτογενή σεληνιακά ημερολόγια βασίστηκαν στη διάρκειά του. Η φάση της πανσελήνου στη γλώσσα των αστρονόμων αναφέρεται ως «αντίθεση της Σελήνης», ενώ η φάση της νέας Σελήνης ονομάζεται «σύνοδος». Το χρονικό διάστημα μεταξύ δύο «συνόδων» ονομάστηκε συνοδικός ή σεληνιακός μήνας.

Ο συνοδικός μήνας, ο ευκολότερα αντιληπτός από τον άνθρωπο μήνας, έχει διάρκεια 29 ημέρες 12 ώρες 44 πρώτα λεπτά και 2,9 δευτερόλεπτα ή 29,530589 ημέρες. Επειδή όμως η διάρκεια του συνοδικού μήνα δεν είναι ακέραιος αριθμός ημερών, για θρησκευτικούς και πολιτικούς λόγους οι μήνες στα σεληνιακά και σελινο-ηλιακά ημερολόγια υπολογίζονται άλλοτε με 29 και άλλοτε με 30 ημέρες.

As σημειωθεί ότι η ελληνική λέξη μήνας, είναι αντίστοιχη με τη λατινική λέξη mensis, την ιταλική mese, την ισπανική mes, τη γαλλική mois, την αγγλική month, τη γερμανική monat, τη γοτθική menoths, τη σαξονική manoth, τη νορμανδική manathr, τη ρωσική «μέσιατς», τη λεττονική menesis κ.ά. Αυτό σημαίνει ότι τουλάχιστον στις ευρωπαϊκές γλώσσες η ρίζα της λέξης για το μήνα είναι κοινή.

Επιμέλεια αφιερώματος:

ΚΩΣΤΗΣ ΓΙΟΥΡΓΟΣ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΟΥΜΕ όσους βοήθησαν στο αφιέρωμα στον Ιανουάριο, ιδιαίτερα τις πηγές του εικονογραφικού υλικού για την ευγενική παραχώρηση του δικαιώματος χρησιμοποίησής τους.

Januarius -

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ, που είναι σήμερα ο πρώτος μήνας του έτους και έχει διάρκεια 31 ημέρες, αρχίζει γύρω στο 700 π.Χ., όταν ο δεύτερος –μετά τον Ρωμύλο– βασιλιάς της Ρώμης, ο Νουμάς Πομπήλιος (715-672 π.Χ.) τον πρόσθεσε ως ενδέκατο μήνα στο ως τότε δεκάμηνο έτος των Ρωμαίων. Τότε πρώτος μήνας του έτους ήταν ο Μάρτιος, ο μήνας της εαρινής ισημερίας.

Ο Ιανουάριος (Januarius) οφείλει την ονομασία του στον διπρόσωπο θεό των Ρωμαίων Ιανό (Janus), επώνυμο θεό της θύρας (janua), «πρώτο» βασιλιά του Λατίου και «θεό των θεών». Ο Ιανός, που τη λατρεία του καθιέρωσε ο Νουμάς, ήταν ο θεός της κάθε αρχής, της έναρξης των πολεμικών επιχειρήσεων και των μεγάλων έργων. Κατά την παράδοση, ο πέμπτος βασιλιάς της Ρώμης, ο Ετρούσκος Ταρκύνιος ο Πρεσβύτερος (Tarquinius Priscus, 616-578 π.Χ.) όρισε να αρχίζει

Ιανουάριος - Γενάρης

◀ Ο Ήλιος, η Σελήνη και τα αστέρια. Λεπτομέρεια ψηφιδωτού με θέμα τη Δημιουργία του Κόσμου, πρώτο μισό του 13ου αιώνα. Βενετία, Βασιλική του Αγίου Μάρκον (πηγή: «Βυζαντινά Ψηφιδωτά». Εκδοτική Αθηνών).

το ημερολογιακό έτος από τον Ιανουάριο, επειδή κατά τον μήνα αυτόν γιορταζόταν ο θεός Ιανός, θεός της κάθε αρχής, επομένως και του έτους. Μετά την αποπομπή, όμως, της δυναστείας των Ετρούσκων, το 510 π.Χ., έπαψε αυτή η ημερολογιακή μεταρρύθμιση. Στη συνέχεια, με την πάροδο των χρόνων και για διάφορους λόγους, η πρώτη του έτους μεταφέρθηκε από την εαρινή ισημερία στο χειμερινό ηλιοστάσιο και, τελικά, γύρω στο 153 π.Χ., ο Ιανουάριος καθιερώθηκε ως ο πρώτος μήνας του πολιτικού έτους.

Ο λαός στην αρχαία Ρώμη ονόμαζε τον Ιανουάριο και Quirinalis, από το Quirinus (=Ενυάλιος) – ιδιαίτερη προσωνυμία του Ιανού (αλλά και του Άρη) ως θεού του πολέμου ή από την ίδια τιμητική προσήγορία του μετά θάνατον θεοποιηθέντος Ρωμύλου.

Η Γη βρίσκεται στο περιήλιο της τροχιάς της (το πλησιέ-

▲ Ο Γενάρης, από το «Καλαντάρι του 1947 με παροιμίες των μηνών», με ξυλογραφίες του Σπύρου Βασιλείου και λαογραφικά του Δημ. Σ. Λονκάτου.

◀ Η Σελήνη ανατέλει από τη θάλασσα οδηγώντας το άρμα της. Μπροστά της λάμπουν ένας μηνίσκος και ένα άστρο. Ερυθρόμορφος κρατήρας του 4ου αι. π.Χ. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (πηγή: «Ελληνική Μυθολογία». Εκδοτική Αθηνών).

▼ Ο Ηλιος-Απόλλων ανατέλει με το τέθριππο άρμα του. Οι έφηβοι που αναδύονται ή βουτούν στη θάλασσα συμβολίζουν τα άστρα, που η ανατολή και η δύση τους είναι από τους κύριους ρυθμιστές των αστρονομικών ημερολογίων. Ερυθρόμορφος απολιθικός κρατήρας, 420 π.Χ. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο (πηγή: «Ελληνική Μυθολογία». Εκδοτική Αθηνών).

στερο σημείο στον Ήλιο), 11 ημέρες μετά το χειμερινό ηλιοστάσιο, δηλαδή στις 2 Ιανουαρίου. Θεωρούμε όμως μάλλον απίθανο η αρχή του έτους την 1η Ιανουαρίου, να ορίστηκε λόγω αυτού του αστρονομικού γεγονότος. Ωστόσο, στην αρχαία Ρώμη την 1η του μηνός γινόταν η ανάδειξη των ετήσιων Υπάτων και των Πραιτώρων, και οι Καλάνδες Ιανουαρίου ήταν αφιερωμένες στον θεό Ιανό.

Μολονότι ως αρχή του έτους είχε οριστεί, ήδη από το 153 π.Χ., η 1η Ιανουαρίου, πολλοί αρχαίοι λαοί τοποθετούσαν την έναρξη του έτους είτε στην εαρινή ισημερία (στις 21 Μαρτίου) είτε στο θερινό ηλιοστάσιο (στις 21 Ιουνίου).

Πολύ αργότερα, τουλάχιστον από τον 10ο μ.Χ. αιώνα και μετέπειτα, καθιερώθηκε βαθμιαία στην Ευρώπη ως αρχή του πολιτικού έτους η 1η Ιανουαρίου.

Στη Ρώμη, τη δεύτερη μέρα του Ιανουαρίου πανηγυριζόνταν στις τριόδους της πόλης τα Compitalia -Τριόδια- προς τιμήν των Λαρήτων (Lares), των θεοτήτων που προστάτευαν τις οδούς, τους αγρούς και τις οικίες, ενώ στις 9 του ίδιου μήνα εορτάζονταν προς τιμήν του Ιανού τα Αγωνάλια ή Αγκονάλια (Agonalia), τα οποία πανηγυριζόνταν άλλες τρεις φορές κατά τη διάρκεια του έτους: τη 17η Μαρτίου προς τιμήν του

Άρη, την 21η Μαΐου προς τιμή του Βήδου και την 11η Δεκεμβρίου προς τιμήν χθόνιων (γήινων) θεοτήτων. Στις 30 Ιανουαρίου (αλλά και στις 4 Ιουλίου) γιορταζόταν στη Ρώμη η θεά Ειρήνη με αγώνες και δημόσια λατρεία.

Ο λαός μας έχει διάφορες ονομασίες για τον Ιανουάριο. Ο Γενάρης είναι και Γεννολοπτής, παρετυμολογικά, γιατί τότε γεννοβολούν τα κοπάδια, Γατόμηννας, επειδή σ' αυτόν ζευγαρώνουν οι γάτες και Μεσοχειμώνος, γιατί είναι ο μεσαίος από τους τρεις μήνες του χειμώνα. Ακόμα Κρυαρίτης (στη Μάνη) για το τσουχτερό του κρύο, αλλά και Γελαστός για τις αλκυονίδες ημέρες του Κλα-

δευτής και Καλαντάρης ή Καλεντέρης (Πόντος-Καππαδοκία) από τα Κάλαντα (Καλένδες) της αρχιχρονιας. Τέλος, είναι Τρανός, Πρωτάρης, Μεγάλος μήνας ή Μεγαλομηνάς, και γιατί είναι ο πρώτος μήνας του έτους με 31 ημέρες, αντίθετα με τον Κουτσό, τον Κουτσοφλεβάρο, που ακολουθεί.

δευτής και Καλαντάρης ή Καλεντέρης (Πόντος-Καππαδοκία) από τα Κάλαντα (Καλένδες) της αρχιχρονιας. Τέλος, είναι Τρανός, Πρωτάρης, Μεγάλος μήνας ή Μεγαλομηνάς, και γιατί είναι ο πρώτος μήνας του έτους με 31 ημέρες, αντίθετα με τον Κουτσό, τον Κουτσοφλεβάρο, που ακολουθεί.

Βιβλιογραφία

Στράτος Θεοδοσίου-Μάνος Δανέζης, «Μετρώντας τον άχρονο Χρόνο - Ο χρόνος στην Αστρονομία». Εκδ. «Δίανλος». Αθήνα 1994 · των ιδίων, «Η Οδύσσεια των ημερολογίων». Εκδ. «Δίανλος». Αθήνα 1995.

Γύρω από την ονομασία και την καθιέρωση του πρώτου μήνα του πολιτικού έτους

Ψηφιδωτές παραστάσεις

Της ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΣ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ

Καθηγήτριας στο Τμήμα Ιστορίας
και Αρχαιολογίας του Αριστοτελείου
Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης –
Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών

ΤΑ ΨΗΦΙΔΩΤΑ δάπεδα προσφέρουν πολύτιμες πληροφορίες για την απεικόνιση του κύκλου του χρόνου στη ρωμαϊκή και τη χριστιανική τέχνη, ενός θέματος από τα πιο αγαπητά και διαδεδομένα στον όψιμο αρχαίο κόσμο.

Στα σωζόμενα ψηφιδωτά –άφθονα και εξόχως ενδιαφέροντα– παραλαύνουν με μοναδική ποικιλία όλοι οι πρωταγωνιστές του ενιαύσιου κύκλου, οι σπουδαιότεροι από τους οποίους είναι οι τέσσερις εποχές και οι δώδεκα μήνες.

Ο ελλαδικός χώρος προσφέρει μερικά εντυπωσιακά παραδείγματα στον μακρύ κατάλογο των μνημείων που προέρχονται τόσο από το Δυτικό όσο και από το Ανατολικό κράτος. Δύο απ' αυτά εκτίθενται σήμερα στην αυλή του Αρχαιολογικού Μουσείου του Αργούς. Το ένα αποκαλύφθηκε στη θέση Άγιος Ταξιάρχης, λίγο έξω από το Αργος, σε λουτρό χρονολογούμενο στα τέλη του 5ου–αρχές του 6ου αιώνα μ.Χ. Η κύρια παράστασή του είναι οι προσωποποιήσεις των τεσσάρων εποχών, που απεικονίζονται ως προτομές και ταυτίζονται με επιγραφές. Ακέραιος έχει διασωθεί μόνο ο χειμώνας (ΧΙΜΩΝ), που αποδίδεται ως γενειοφόρος ώριμος άνδρας σε κατά μέτωπον στάση, με εκφραστικά έντονα χαρακτηριστικά. Τον συνοδεύουν στέλεχος καλαμιάς (εμφανές σύμβολο της ψυχρότερης εποχής του έτους), ένας καρπός κολοκυθιάς, δύο αγριόπαπες και τρία ψάρια (όλα συνήθη είδη χειμερινής διατροφής). Σε άλλο σημείο του δαπέδου διαβάζουμε μια επιγραφή που προτρέπει τον επισκέπτη να απολαύσει με υγεία τις χαρές και τη χαλάρωση του λουτρού: ΥΓΙΕΝΩΝ ΛΟΥΣΣΕ. Ο συνδυασμός της ευχετικής αυτής προτροπής με τις εποχές, καθώς και με την προσωποποίηση της Απόλαυσης, που κοσμεί ένα άλλο δωμάτιο του λουτρού, βοηθά να κατανοήσουμε την παρουσία του θέματος των τεσσάρων εποχών σε πλούσια ιδιωτικά κτήρια: οι εποχές υπαινίσσονται τη διαρκώς ανανεούμενη ευτυχία και ευμερία που ο κάθε εύπορος ιδιοκτήτης επιθυμούσε να απολαμβάνει αλλά και να προβάλλει.

Το δεύτερο ψηφιδωτό, που αποκαλύφθηκε κοντά στο αρχαίο θέατρο του Αργούς, ανήκει σε πλούσια ιδιωτική έπαυλη του 6ου αιώνα μ.Χ., της οποίας μια ολόκληρη στοά κοσμεείται με την παράσταση των μηνών. Πρόκειται για

απεικόνιση ημερολογιακού χαρακτήρα, στην οποία οι μήνες προσωποποιούνται ως νέοι άνδρες συνοδευόμενοι από τα σύμβολα της εποχής που ο καθένας τους αντιπροσωπεύει, ενώ η ένδυσή τους υποδηλώνει τις αντίστοιχες κλιματολογικές συνθήκες.

Ο Ιανουάριος παριστάνεται ως ύπατος, με χιτώνα και ιμάτιο. Από το υψωμένο δεξί του χέρι –στο οποίο κρατά τη λεγόμενη *mapra circensis*, δηλ. το μαντίλι με το οποίο δινόταν το σήμα της εκκίνησης στον ιππόδρομο– αφήνει να πέσουν χρυσά νομίσματα. Η απεικόνιση του Ιανουαρίου

ως υπάτου και η παρουσία των νομισμάτων παραπέμπουν σε μια τελετή γνωστή ως *sparsio*, που πραγματοποιούνταν στον ιππόδρομο της Κωνσταντινούπολης κάθε πρώτη Ιανουαρίου. Στην εκδήλωση αυτή ο ύπατος διένειμε στο κοινό του ιπποδρόμου νομίσματα, πριν δώσει, πετώντας τη *mapra*, το σήμα της έναρξης των αγώνων. Εχουμε λοιπόν εδώ τη συνύπαρξη δύο σκηνών (της έναρξης των αγώνων και της *sparsio*), οφειλόμενη

πιθανόν σε σύγχυση του ψηφοθέτη, λόγω μη καλής γνώσης των δραματιζομένων στον ιππόδρομο.

Δίπλα στον Ιανουάριο παριστάνεται ο Φεβρουάριος, έχοντας εμφανείς ομοιότητες με τον Χειμώνα του Αγίου Ταξιάρχη: άνδρας βαριά ντυμένος που κρατά δύο αγριόπαπες, σύμβολο του κυνηγιού των συγκεκριμένων πτηνών, μιας από τις κύριες ασχολίες σ' αυτόν το μήνα. ❀

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

G. Akerstrom-Hougen, «The Calendar and Hunting Mosaics of the Villa of the Falconer in Argos. A Study in Early Byzantine Iconography». Stockholm 1974.

Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά, «Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδος, II: Πελοπόννησος – Στερεά Ελλάδα». Θεσσαλονίκη 1998.

► Πάνω: ο Χειμώνας ως γενειοφόρος ώριμος άνδρας. Ψηφιδωτό από τον Άγιο Ταξιάρχη Αργούς. Κάτω: ο Ιανουάριος και ο Φεβρουάριος. Ψηφιδωτό σε ιδιωτική έπαυλη του 6ου αι. μ.Χ., κοντά στο αρχαίο θέατρο του Αργούς.

Καλένδες και

► Ο θεσμός των υπάτων, όπως και ο θεσμός των «επάρχων πόλεως» – που κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο γνώρισε μεγάλη ακμή–, εισήχθη από την Παλαιά στη Νέα Ρώμη. Η μικρογραφία, από χειρόγραφο της Μονής Παντελεήμονος (12ος αι.), παριστάνει τον επάρχο πόλεως περιτοχιζόμενο από το λαό της Κωνσταντινούπολης (πηγή: «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους». Εκδοτική Αθηνών).

Του ΣΠΥΡΟΥ ΤΡΩΙΑΝΟΥ

Καθηγητή Πανεπιστημίου Αθηνών

Η ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΗΜΕΡΩΝ μέσα σε κάθε μήνα στηριζόταν κατά το ρωμαϊκό ημερολόγιο (που παρέλαβαν και οι Βυζαντινοί) σε τρία περισσότερο ή λιγότερο σταθερά χρονικά σημεία: Τis κ α λ έ ν δ ε s (calendae), που ήταν η πρώτη ημέρα του μήνα, τis ν ό ν ε s (nonae), που ήταν η 8η μέρα πριν από την πανσέληνο, δηλαδή κατά περίπτωση η 5η ή η 7η μέρα του μήνα, και τis ε ι δ ο ύ s ή ι δ ο ύ s (idus), την ημέρα της πανσελήνου, δηλαδή –πάλι κατά περίπτωση– η 13η ή η 15η του μήνα. Η αρίθμηση γινόταν προς τα πίσω (π.χ. η «προ καλενδών ιανουαρίων» ήταν η 31 Δεκεμβρίου).

Ως προς την προέλευση αυτών των ονομασιών δημιουργήθηκε ένας μύθος, τον οποίο συναντάμε και σε βυζαντινές πηγές της ύστερης περιόδου. Υποτίθεται ότι τα ονόματα των τριών ημερών έδωσαν τρεις Ρωμαίοι ευπατρίδες που έθρεψαν την πόλη σε εποχή αποκλεισμού και την έσωσαν από τον λιμό, ο Κάλανδος, ο Νόννος και ο Ειδός. Ιδού τι γράφει ο Ιωάννης Τζέτζης (12ος αι.) στο έμμετρο ιστορικό-φιλολογικό έργο του Χιλιάδες:

*Εν χρόνοις Αντωνίνου γαρ Ρωμαίων πτηθέντων
και συγκλεισθέντων εν αυτή τη γεραπέρα Ρώμη,
κινδυνεύοντων τω λιμώ πάντων διαφθαρήναι,
ούτοι τον δήμον οίκοθεν έτρεφον τον της Ρώμης
ημέρας οκτωκαίδεκα, Κάλανδος κατά μήνα,
Νόννος ημέρας δε οκτώ, τας τέσσαρας Ειδός δε*

Την ίδια διήγηση επαναλαμβάνει ο σύγχρονος του Τζέ-

τζη Θεόδωρος Βαλαμίων στα σχόλια του επί του καν. 62 της Πενθέκτης και αργότερα, τον 14ο αιώνα, ο Ματθαίου Βλάσταρνης στο *Σύνταγμα κατά στοιχείον*, χωρίς όμως να μνημονεύουν την πηγή τους.

Οι καλένδες κάθε μήνα ήταν ημέρα σημαδιακή. Αυτό τονίζει μία μεγάλη μορφή των γραμμάτων από τον 11ο αιώνα, ο Μικαήλ Ψελλός, ο οποίος, με αφορμή τη στέψη του αυτοκράτορα Ισαακίου Α΄ Κομνηνού την 1η Σεπτεμβρίου (δηλαδή στις καλένδες του Σεπτεμβρίου) 1057, του αφιερώνει ένα ποίημα που αρχίζει με τους παρακάτω στίχους:

*Η των καλανδών Ιτάλιος ημέρα
Ελληνικής πρόσχημα χαρμονής έφυ
και λαμπρόν ευτύχημα σης σκηπτρουχίας,
Ρώμης μεν ούσα δόγμα της πρεσβυτέρας,
ευάγγελον σε άθυρμα της νεωτέρας*

***

Στο ελληνικό ημερολόγιο οι καλένδες ήταν άγνωστες. Γι' αυτό η έκφραση, ότι ένα θέμα παραπέμπεται «στις ελληνικές καλένδες» σήμαινε την επ' αόριστο αναβολή του. Αντιστοιχούσαν όμως οι ρωμαϊκές καλένδες στις ελληνικές νεομηνίες ή νομηνίες και εορτάζονταν με εξίσου θεαματικές λαϊκές εκδηλώσεις. Ιδιαίτερα ωστόσο πανηγυριζόνταν οι καλένδες του Ιανουαρίου, που είχαν θεοπιστεί από τα μέσα του 1ου αιώνα π.Χ. ως πρώτη ημέρα του χρόνου.

Εκτός από την ανάρτηση σε πόρτες και παράθυρα κλάδων δάφνης και άλλων θάμνων ή στεφάνων από λουλούδια, άναβαν οι άνθρωποι φωτιές έξω από τα σπίτια και τα μαγαζιά τους και πιπούσαν πάνω από αυτές, πιστεύοντας ότι έτσι κατέκαιαν όσα δυσάρεστα τους είχαν συμβεί στη διάρ-

**Πρωτοχρονιάτικα
έθιμα και νομοκανο-
νικές ρυθμίσεις
στη Ρώμη και
το Βυζάντιο**

Νουμηνίες

▼ Οι οικουμενικές σύνοδοι της αδιαίρετης Εκκλησίας –συνολικά οκτώ μαζί με την Πενθέκτη, τον 691– εξέφραζαν την υψίστη αυθεντία σε όλα τα σημαντικά ζητήματα πίστεως και κανονικής τάξεως. Την αυθεντία αυτή υποδηλώνει το ανοικτό Ευαγγέλιο πάνω στο θρόνο της Β΄ Οικουμενικής Συνόδου. Μικρογραφία χειρογράφου τον 9ο αι. (πηγή: «Ο Θεοαντρός της Ορθοδοξίας». Εκδοτική Αθηνών, 2000).

κεια του περασμένου χρόνου, ώστε ο νέος να φέρει μόνον ευτυχία. Φαίνεται ότι όλα αυτά συνδυάζονταν με κατανάλωση άφθονου κρασιού και με όσα άλλα ακόμη η ευωχία αυτή συνεπάγεται. Στο στιγματισμό αυτών των εκτρόπων αφιέρωσε ιδιαίτερη ομιλία «εν ταις καλάνδαις» ο Ιωάννης Χρυσόστομος.

Οι εορτασμοί αυτών της «πρωτοχρονιάς» είχαν και νομικές επιπτώσεις, γιατί δεν λειτουργούσαν αυτές τις ημέρες τα δικαστήρια. Επαναλαμβάνοντας διάταξη του Πανδέκτη (2.12.5), ορίζει η γνωστή μας κωδικοποίηση του 9ου αιώνα, τα Βασιλικά: «Την προ μιας καλανδών Ιανουαρίων ου δικαιοδοτούσιν οι άρχοντες» (7. 17.5.). Όπως δε προκύπτει από τις νομικές πηγές, το σημερινό «δωρο Χριστουγέννων» έχει ως δώρο των Καλανδών του Ιανουαρίου πολύ μακρά παράδοση. Προβλέπεται δε στον Πανδέκτη (19.5.26.1.) ότι τα δώρα αυτά δεν θεωρούνται μισθός.

Είχε όμως και ο λαός συμμετοχή στα δώρα αυτά. Με την αρχή του χρόνου άρχιζε η θητεία των υπάτων, οι οποίοι σε σχετική πομπή στους δρόμους σκορπούσαν νομίσματα, που αρχικώς ήταν χρυσά, αλλά αργότερα, επί Ιουστινιανού, περιορίστηκαν σε αργυρά. Ο καθένας βέβαια αντιλαμβάνεται πόσο διαπληκτισμοί γίνονταν κατά το μάζεμα αυτών των νομισμάτων. Μικρά νομίσματα συνέλεγαν όμως και τα παιδιά, που περιέρχονταν τα σπίτια συγγενών και φίλων για να ευχηθούν. Έτσι γεννήθηκαν τα «Κάλαντα», που φθάνουν μέχρι τις μέρες μας, αλλά αφετηρία τους υπήρξαν οι Καλένδες του Ιανουαρίου, άσχετα αν σταδιακά επεκτάθηκαν από τα παιδιά σε όλες τις εορταστικές μέρες του Δωδεκαημέρου.

***

Λόγω του ειδωλολατρικού παρελθόντος αυτών των εορτασμών μία οικουμενική σύνοδος στα τέλη του 7ου αιώνα (691/692), η «εν Τρούλλω» ή Πενθέκτη σύνοδος, ανέλαβε να αποκαθάρει τον καθημερινό βίο των πιστών από ύποπτα κατάλοιπα και να τον εξυψώσει ηθικώς, απαγορεύοντας με περισσότερους από έναν κανόνες όλες τις εθνικής προέλευσης εορτές σε συνδυασμό με μαγικές πρακτικές και μεθόδους για την πρόβλεψη του μέλλοντος. Πρόκειται για τους κανόνες 60, 61, 62, 65, 71 και 94. Τις καλένδες και τις νουμηνίες αφόρουν οι κανόνες 62 και 65. Κατά τον πρώτο: «Τας ούτω λεγομένας καλάνδας (...) καθάπαξ εκ της των πιστών πολιτείας περιαιρεθῆναι βουλόμεθα». Στον δεύτερο κανόνα εξειδικεύεται η απαγόρευση με την περιγραφή του βασικού μέρους της τελετής, δηλαδή το άναμμα της φωτιάς και τα πηδῆματα: «Τας εν ταις νουμηνίαις υπό τινων προ των οικείων εργαστηρίων και οίκων αναπτομένας πυρκαϊάς, ας και υπεράλλεσθαι τινες κατά τι έθος αρχαίων επιληρούσιν, από του παρόντος καταργηθῆναι προστάσομεν».

Οι ερμηνευτές του κανόνα, για να θεμελιώσουν πειστικότερα την απαγόρευση, ανέτρεξαν μέχρι την Παλαιά Διαθήκη: «τας νουμηνίας υμών και τας εορτάς υμών μισεί η ψυχή μου», γράφει ο προφήτης Ησαΐας (1,14). Και ως προς μεν τις νουμηνίες μαρτυρείται ότι οι σχετικοί εορτασμοί είχαν διακοπεί πολύ πριν από τον 12ο αιώνα. Στο κείμενο του κανόνα όμως γίνεται στη συνέχεια αναφορά σε διάφορες μεθόδους για την πρόβλεψη του μέλλοντος, όπως είναι ο «κλήδωνας», που, παρά την απαγόρευση, έφθασε μέχρι τις μέρες μας.

Ο μπαρμπα-Γιάννης Ιανός του οίνου και του Γενάρη

◀ Ο διπρόσωπος Ιανός-Ιανονάριος, ανάγλυφο στην πρόσοψη του καθεδρικού της Φεράρας (περ. 1240). Από τα δύο πρόσωπα τον μήγα-θεού, εκείνο τον γέροντα βλέπει πίσω, στο χρόνο που κέλησε, κι αυτό τον νέον άντρα κοιτά μπροστά, ό,τι έρχεται, έτοιμος να γεντεί (όπως προδίδει η κίνηση του οπαομένου βραχίονα) το κρασί που τον κερνά απ' το κανάτι του ο χρόνος που κέλησε (πηγή: Teresa Perez Higuera, «Medieval Calendars». Εκδ. Weidenfeld & Nicolson, London).

Τον ΗΛΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗ

ΑΡΧΗ ΤΟΥ ΙΕΡΑΤΙΚΟΥ Ένιαυτού ορίσθηκε στους Ρωμαίους ο Ιανουάριος από τον βασιλέα Νουμά. Γι' αυτό αξίζει να αναφέρουμε τα σχετικά περί Ιανού, ποιος είναι αυτός και τι πίστευαν γι' αυτόν οι αρχαίοι». Έτσι αρχίζει στο *Περί Μηνών* έργο του την παρουσίαση των μηνών, με πρώτο τον Ιανουάριο, ο Ιωάννης Λυδός, που έζησε στα χρόνια του Ιουστινιανού (6ο αι.). Καθώς στα έργα του μας παραδίδονται πολυτιμότες πληροφορίες για τις μεταβολές στη διοίκηση του βυζαντινού κράτους και παρουσιάζονται αναδρομικά θεσμοί και αξιώματα, οι αρχές της Ρωμαίων πολιτείας, ο Λυδός καταθέτει και στην περίπτωση αυτή τις δοξασίες της εποχής του περί του μηνός Ιανουαρίου.

Σύμφωνα λοιπόν με τον Λυδό, ο Ιανός ήταν θεός διμορφος, που παριστάνεται είτε με κλειδιά ή με τριακόσιες ψήφους στο δεξί του χέρι και εξήντα πέντε στο αριστερό, όσες οι μέρες του ενιαυτού. Εκκαλείτο δε και *Αιωνάριος* αντί Ιανουάριος, επειδή τον θεωρούσαν του αιώνος πατέρα. Είχαν μάλιστα οριστεί δώδεκα πρυτάνεις να τον υμνούν και υπήρχε δωδεκάβωμον στο ναό του, όσοι και οι μήνες του έτους. Ακόμη και σήμερα, μας λέει χαρακτηριστικά, δηλαδή στον 6ο μεταχριστιανικό αιώνα, στην πατρίδα μου τη Φιλαδέλφεια (στη Λυδία της Μικράς Ασίας) επιβιώνουν οι αρχαίες λατρείες και «εν τη ημέρα των Καλενδών» περιφέρεται κάποιος μετασχηματισμένος με διπλό προσωπίο, παριστάνοντας τον Ιανό, και τον αποκαλούν Σατούρνο, δηλαδή Κρόνο. Εθωρείτο μάλιστα

► «Πιθάρια ανοίγω και δείχνω τις καλένδες...». Το ζώδιο του Ιανουαρίου, με σκηνή από μετάγγιση κρασιού σε καθαρά πιθάρια μετά τη ζύμωση. Μικρογραφία χειρογράφου του 14ου αιώνα. Άγιον Όρος, Μονή Βατοπαιδίου.

προστάτης «των επί πόλεμον ορμώντων» και η μια του όψη έστελνε σε μάχη το στράτευμα, η δε άλλη το ανακαλούσε.

Συνεχίζοντας την παράθεση πληροφοριών για τον Ιανό-Ιανουάριο, πολλές από τις οποίες ελέγχονται για την ακρίβειά τους, ο Λυδός αναφέρει όλες τις αρχαίες απόψεις που θεωρούσαν τον Ιανό ήρωα, θεό του χάους, κατασκευαστή ιερών, οίκων και θυρών, και «από της ιανούας ό εστι θύρας» εκλήθη Ιανουάριος. Επειδή δε η πρώτη των Καλενδών ήταν εορτή σεβασμιωτάτη για τους Ρωμαίους, οι άρχοντες παρουσιάζονταν στα συνηγμένα στρατεύματα, μοιράζονταν και ανταλλάσσονταν δώρα και γλυκίσματα και

οι ιερείς εθέσπιζαν να πίνεται, πρωί πρωί πριν από κάθε τροφή, ανέρωτο κρασί για την υγεία — «απογεύεσθαι ακράτου οίνου»...

Γέννηση και Γενάρης

Αυτά που συγκρατούμε από τα λεγόμενα του Λυδού αναφορικά με τον Ιανό και τον Ιανουάριο, και που θα μας χρειασθούν σε όσα εν συντομία θα αναπτύξουμε ευθύς αμέσως, είναι βεβαίως το διμορφο ή διπρόσωπο του θεού, οι εορτές των Καλενδών με τα δώρα και τις μεταμφιέσεις, και η άμεση σχέση του θεού και του μήνα

Ο Αιωνάριος-Ιανουάριος, οι Γότθοι-Καλικάντζαροι και ο διγενής-Διόνυσος

▼ «Οι γεωργοί και η άμπελος». Το κλάδεμα και το σκάψιμο του αμπελιού ανήκουν στις χειμωνιάτικες αγροτικές ενασχολήσεις. Μικρογραφία από Τετραεπάγγελμα του 11ου αι. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη (πηγή: «Ο Θεσπικός της Ορθοδοξίας». Εκδοτική Αθηνών, 2000).

▲ Αλληγορική αναπαράσταση των Ετών. Ο Χρόνος, προσωποποιημένος, στο κέντρο του κύκλου (annulus), πλαισιώνεται από τους μήνες. Κάτω, ο Ιανουάριος, διπρόσωπος και στρατιωτικός. Εικονογράφηση από το Καλαντάρι του Μοναστηρίου της Fulda. Βερολίνο, Εθνική Βιβλιοθήκη (πηγή: T. P. Higuera, «Medieval Calendars». Εκδ. Weidenfeld & Nicolson, London).

με το κρασί, τους υπάτους, το στρατό, αλλά και το κάθε πέρασμα από τον έναν κόσμο στον άλλο, από την νύκτα του χειμώνα στον ήλιο της ζωής κατά το Δωδεκαήμερο, με το χειμερινό ηλιοστάσιο. Στα χρόνια πάντως του Λυδού και στα αμέσως επόμενα, με ζωντανή πάντα την παράδοση των δρωμένων για τον Ιανό, η Γέννα του Χριστού και του έτους με τον Γενάρη σηματοδοτούν την αρχή μιας σειράς παρετυμολογιών και συγκρητισμών, όπου σταδιακά θα έρθει να προστεθεί η εκχριστιανισμένη εκδοχή του ονόματος, με τα Ιωάννης, Γιάννης, Γιάννος της γενναριάτικης εορτής του Αγίου Ιωάννη. Στα ίδια χρόνια, στα πρωτοβυζαντινά ψηφιδωτά και επιγράμματα ο Ιανουάριος θα εικονισθεί με τα σύμβολά του και θα τονισθούν τα έργα των ανθρώπων κατά τον μήνα αυτό. Στην τέχνη του ψηφιδωτού και του επιγράμματος κατατίθεται η μαρτυρία των δώδεκα ανδρών-μηνών και των τεσσάρων εποχών, που, ανάλογα, κρατούν ή φέρουν στο κεφάλι τα κυρίαρχα σύμβολά τους: τα στάχυα για το θέρος, τα οπωρικά για το φθινόπωρο και, ακόμη πιο αναλυτικά, κόupes κρασιού, σταφύλια και δρεπάνια, αμμοί στους ώμους, άνθη και οπλισμός για τους αντιστοιχούντες μήνες. Τα ψηφιδωτά των μηνών κοσμούν εκκλησίες, δημόσια κτίρια, επαύσεις. Πολλά εκφραστικά επιγράμματα του 6ου αι. διασώζουν στους στίχους τους περιγραφές των μηνών από τις ψηφιδωτές παραστάσεις, που στον ελλαδικό τουλάχιστον χώρο άριστο δείγμα αποτελούν αυτές του Αργους. Ένα επίγραμμα για τους αιγυπτιακούς μήνες αποκλίνει από τα άλλα με τις κλιματολογικές και ημερολογιακές του διαφορές και θα μπορούσε να είναι έργο κάποιου πρωτοβυζαντινού, Αιγύπτιου επιγραμματοποιού. Σε όλες τις περιπτώσεις τονίζεται η σχέση του Ιανού και Ιανουρίου με την υπατική εξουσία. Παραθέτω τους στίχους που αναφέρονται στις ιδιότητες του προσωποποιημένου Ιανουαρίου. Μήνες Αιγυπτίων: «Ο Τυβί (ο Γενάρης) ξεδιπλώνει το πορφυρό ένδυμα των υπάτων». (Ελλ. Ανθ. IX 383). Μήνες Ρωμαίων: «Με μένα αρχίζει ο χρόνος και από τις πόρτες μου ο Ήλιος περνά». (Ελλ. Ανθ. IX 384). «Εις τους μήνας τί αυτών έκαστος έλαχεν. Ιανουάριος: Μην υπάτων πρώτος». (Ελλ. Ανθ. IX 580). Στους επόμενους αιώνες (12ος αι. και εξής) η αρχαία παράδοση συνεχίζεται με τονισμένες και αναλυτικότερες τη φορά αυτή τις αγροτικές ασχολίες και τις διαιτητικές συμβουλές, με κυρίαρχη αναφορά στο κρασί και την οινοποίηση. Μεταφράζουμε: Αωνύμου, Ιανουάριος, «Νηστικός ένα τρίτο να γεύεσαι άκρατο τώρα / το φλέγμα κυριαρχεί πολύ και πάλη». Και σε στίχους αποδιδόμενους σε διαφόρους

επωνύμους ποιητές: Στίχοι στους δώδεκα μήνες, Ιανουάριος, «Πιθήρια ανοίγω και δείχνω τις καλένδες / μοιράζω φαγιά νόστιμα χοιρινών κρεάτων / κι ό,τι θέλει η όρεξη των ανθρώπων φέρνω / ψάρια παχιά, ξιφίες και μπαρμπούνια. / Κι αν θες νά 'σαι καλά τήρησε τούτο / ρούφα κάθε πρωί άκρατο οίνο».

Οινοποσία και μεταμφιέσεις

Η αμέσως επόμενη μαρτυρία της σχέσης του Ιανού-Ιανουαρίου με το κρασί, την άκρατη οινοποσία, αλλά και με τις μεταμφιέσεις κατά το Δωδεκαήμερο, θεωρούμε ότι εντοπίζεται σε τελετές της βυζαντινής αυλής. Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος (905-959) στο *Περί βασιλείου τάξεως* μας περιγράφει μια ιδιαίτερα παράξενη τελετή, αυτή του *τρυγητικού δείπνου* στο μεγάλο τρίκλινο με τα 19 κρεβάτια. Το δείπνο αυτό γινόταν την ένατη ημέρα του Δωδεκαημέρου, δηλαδή στις 2 Ιανουαρίου. Μπροστά στις δύο εισόδους του μεγάλου τρικλίνου τέσσερις άνδρες μεταμφιεσμένοι σε Γότθους, φορούσαν μάσκες και δέρματα, τραγουδούσαν και χόρευαν κτυπώντας τα σκουτάρια τους με τα ραβδιά που κρατούσαν. Πρόβλημα παραμένει πάντα το όνομα Τρυγητικών δείπνου. Ελάχιστα έχει μελετηθεί η τελετή αυτή και τα δρώμενά της: δεν αποκλείεται να ανήκει σε παλαιότερους χρόνους. Το όνομα του δείπνου αλλά και τα δρώμενα θεωρείται ότι αποτελούν και πάλι κατάλοιπα βακχικών εορτών. Η τελετή αυτή πρέπει, πιστεύω, να εξετασθεί συγκριτικά, εκτός των άλλων, και με τις πρωτοβυζαντινές εορτές των Σατουρναλίων και Βρουμαλίων – αλλά και υπό το φως των πληροφοριών που μας παρέχουν οι απαγορεύσεις των διονυσιακών δρωμένων και μάλιστα αυτές της Συνόδου στον Τρούλλο το 691. Επίσης η πρόσκληση στο τρυγητικό δείπνο δώδεκα προσώπων και το γεγονός ότι οι τέσσερις Γότθοι φορούσαν μάσκες *διαφόρων ειδών* μάς οδηγεί, πιστεύω, στα είδη των δώδεκα μηνών και των τεσσάρων εποχών, που σύνοψη και αποτίμησή τους είναι το Δωδεκαήμερο, το οποίο αποτελεί, κατά μια άποψη, το κλείσιμο ενός κύκλου, την αποτίμηση, τον τ ρ ύ γ ο του ενιαυτού. Συνεπώς οι Γότθοι με τις μάσκες και τις προβιές στη βυζαντινή αυλή στις 2 Ιανουαρίου σίγουρα

σχετίζονται με τις εορτές του Ιανού και το κρασί, εορτές και δοξασίες που ακόμη σήμερα σώζονται στα λαϊκά δρώμενα και στους Καλικαντζάρους του Δωδεκαημέρου ανά την Ελλάδα. Ήδη στο 12ο αι. ο συσχετισμός έχει γίνει από τον Βαλασαμώνα: «*Είθιστο γούν παρά Ρωμαίοις επισίως πανηγυρίζειν ελληνικότερον και τινα άσεμνα διαπράττεσθαι, όπερ και μέχρι του νυν παρά τινων αγροτών γίνεται κατά τας πρώτας ημέρας του Ιανουαρίου μηνός*» ο δε Ευστάθιος Θεσσαλονίκης κάνει λόγο για «*το του Ιάννου διπρόσωπον*». Πιστεύω λοιπόν, όπως το έχω υποστηρίξει και αλλού, ότι ο *διογενής, δίγονος, διφυής, διθυραμβογενής, διγενής* Διόνυσος μεταμορφώνεται, συγχέεται ή ταυτίζεται με τον διμορφο ρωμαϊκό Ιανό του οίνου και τον χριστιανό Ιωάννη, Γιάννο και Γιάννη στις βυζαντινές παραδόσεις και στα δημοτικά τραγούδια. Ο απελάτης, ορεσίβιος, κλέπτης των κοριτσιών και θηριομάχος Γιαννάκης και Ιωαννάκης του Διγενή Ακρίτη σίγουρα πρέπει να σχετίζεται, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, μ' αυτόν τον Janus, Γιάννο, Γιάν(ν)η και Ιανή των τραγουδιών. Η σχέση του ήρωα Γιά(ν)η με τα νερά, το κρασί, τη γονιμότητα και καλλιέργεια της γης, τα δέντρα, τη βλάστηση, τα θηρία, τους δράκους, τον ήλιο, τον κεραυνό, τις λάμμες και τις νεράιδες, ο κατασπαραγμός του και η καταστροφή του, διαπιστώνονται μόνο σ' αυ-

τόν και σε κανέναν άλλο επώνυμο ήρωα των δημοτικών τραγουδιών και των θρύλων. Το όνομα Γιάν(ν)η, κατά συνέπεια, είναι το αποτέλεσμα παραφθοράς, σύγχυσης και πιθανής εντέλει αντικατάστασης (σε διαφορετικές περιόδους) ονομάτων στις πάμπολλες διαλεκτικές τους μορφές, των ονομάτων Διόνυσος, Ιανός (Διόνυς, Ζόνυς, Ιανός-Ιανής) και Διγενής (Διενής, Διγιανής, Ιανής κ.λπ.). Ακόμη σήμερα σώζονται εκφράσεις όπως «το κρασί έγινε γιάννης», δηλαδή κόρωσε, ξίνισε. Επίσης η έκφραση «έγινε Γιάννης», για τους άνδρες, σημαίνει έγινε θηρίο, άναψε, ερεθίστηκε σεξουαλικά, και θεωρούμε ότι προέρχεται από τον θηριώδη (διμορφος γαρ), θηριακό, θηριακιδικό χαρακτήρα του Ιανού και ήρωα Γιάννη, λόγω της άκρατης οινοποσίας. Συγκρατούμε και τις αποκαλυπτικές παροιμίες: «Γιάννης κερνάει και Γιάννης πίνει», «Όπου γάμος και καρά, τρέχα Γιάννη μασκαρά», «διάβ' κε το Γιάννακα» (=έχασε τα μυαλά του). Κλείνουμε με τη δημόδη επικλήση στο νέο ήλιο, μετά το χειμερινό ηλιοστάσιο, όταν ο μπάριμπα Ιανός και Γιάννης το τσούζει, όπως αρμόζει στον κρύο Γενάρη:

*Εβγα ήλιε να λιαστώ
και κουλούρια σου βαστώ
κι ένα μίστατο κρασί
να το πίνης το Γενάρη
με το μπάριμπα μου το Γιάννη.* ❀

▲ «Οι δώδεκα μήνες τον παλιό καιρό ήταν αδέρφια. Είχαν ένα βουτοάκι γεμάτο κρασί, και είχε κείνο το βουτοάκι δώδεκα πιρώνες. Μια μέρα είχαν να μοιράσουνε το κρασί...» Από το «Καλαντάρι του 1947 με παροιμίες των μηνών», με ξυλογραφίες του Σπύρου Βασιλείου και λαογραφικά του Δημ. Σ. Λουκάτου.

Κατά μήνας Ποσειδε

► Πήλινος πίνακας, ανάθημα της μύτιδος Νίννιον με παραστάσεις από τον ελεονιακό κύκλο λατρείας. Πιθανόν πρόκειται για δύο πομπές προς τη Δήμητρα, καθιστή δεξιά: επάνω, της πομπής προπορεύεται η Περσεφόνη, ενώ κάτω προπορεύεται ο Ιακχος. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (πηγή: «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους». Εκδοτική Αθηνών).

ώνια και Γαμηλιώνια...

Της ΜΑΡΩΣ Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΪΟΥ

Επίκ. καθηγήτριας του Πανεπιστημίου Αθηνών

ΟΙ ΜΗΝΕΣ του αρχαίου αττικού ημερολογίου ήσαν «σελννιακοί» και άρχιζαν με τη φάση της νέας σεληνης (νουμνία). Οι Αθηναίοι το πρώτο δεκαήμερο μετρούσαν κατ' αύξοντα αριθμό τις ημέρες «ισταμένου (μηνός)», δηλαδή αυξήσεως της σεληνης· το δεύτερο δεκαήμερο της σχετικώς αμετάβλητης σεληνης (4-5 ημέρες πριν και 4-5 ημέρες μετά την πανσέληνο) μετρούσαν «πρώτην (δευτέρα κ.λπ.) επί δέκα» και το τρίτο δεκαήμερο μετρούσαν, αντιστρόφως, «ενδέκατη (δεκάτη κ.λπ.) φθίνοντος (μηνός)», δηλαδή ελαττώσεως της σεληνης, έως τη νέα σεληνη (Σχόλ. στις *Νεφέλες* του Αριστοφάνη, στ.1131).

Επειδή 12 σελννιακοί μήνες ισούνται με 354 ημέρες, δηλαδή υπολείπονται κατά 11 1/4 ημέρες από το τροπικό έτος των 365 1/4 ημερών, κάθε τρίτο έτος πρόσθεταν έναν εμβόλιμο μήνα, τον δεύτερο Ποσειδεώνα. Επιπλέον, το αττικό έτος άρχιζε (με τον μήνα Εκατομβαιώνια) περί το θερινό ηλιοστάσιο, επομένως δεν υπάρχει σύμπτωση με τους δικούς μας μήνες και τις ημερομηνίες τους. Γι' αυτό και η κα-

τάταξη των αρχαίων αττικών εορτών σε αυτούς γίνεται κατά προσέγγιση.

Οι μήνες του αττικού ημερολογίου ήσαν οι εξής: Εκατομβαιών, Μεταγειτηνών, Βοηδρομιών, Πυανοψιών, Μαιμακτηριών, Ποσειδεών (και Ποσειδεών Β'), Γαμηλιών, Ανθεστηριών, Ελαφνολιών, Μουνυχιών, Θαρνηλιών, Σκιροφοριών.

Η «πρώτη» ημέρα κάθε μηνός, η νουμνία, θεωρείτο ως η ιερότερη ημέρα. Την εόρταζαν ανεβαίνοντας στην Ακρόπολη, με μεγάλη εμποροπανήγυρι, αγώνες στην παλαιστρα και συμπόσια. Γι' αυτό καμιά ετήσια εορτή δεν γινόταν σε νουμνία. Η «δευτέρα» ημέρα ήταν αφιερωμένη στον «αγαθόν δαίμονα», τον Διόνυσο, τον οποίο τιμούσαν με άκρατον (ανέρωτο) οίνο στο δείπνο. Τιμούσαν όμως και άλλους ήρωες και δαίμονες. Η «τρίτη» ήταν αφιερωμένη στα γενέθλια της Αθηνάς και η «τέταρτη» στον Ηρακλή, τον Ερμή, την Αφροδίτη και τον Ερωτα, ως γενέθλιος ημέρα των δύο πρώτων και του Ερωτος. Η «έκτη» και η «έβδομη» ήταν αφιερωμένες στα γενέθλια της Αρτέμιδος και του Απόλλωνος, αντιστοίχως. Η «ογδόη» ήταν αφιερωμένη στον Ποσειδέωνα.

Οι μεγάλες μεσοχειμωνιάτικες εορτές στην αρχαία Αθήνα

Τα Αλώα

Στην Αττική, στις 26 του μηνός Ποσειδεώνος (περ. αρχές Ιανουαρίου) εορτάζονταν τα Αλώα, μία από τις αττικές εορτές προς τιμήν της Δήμητρος, της Κόρης και του Διονύσου. Η ημερομηνία αναφέρεται από τον Φώτιο (*Αλώα Ποσειδεώνος πέμπτη φθίνοντος εορτή εστιν Αττική*) και επιβεβαιώνεται από τον Αρποκρατίωνα, που αντλεί από τον Φιλόχορο, και από μια επιγραφή του 4ου αιώνα, όπου αναφέρονται οι δαπάνες εορτασμού των Αλώων κατά την 5η πρυτανία του έτους 329/8 π.Χ.

Οι πληροφορίες μας για την εορτή προέρχονται από ένα σχόλιο στον Λουκιανό, κατά το οποίο επρόκειτο για δρώμενα στην Ελευσίνα τελούμενα μόνο από γυναίκες. Οι επιμελητές των Μυστηρίων, αφού ετοίμαζαν ένα τραπέζι με παντός είδους τρόφιμα, εκτός των απαγορευμένων στα Μυστήρια –ρόδια, μήλα, αυγά, πτηνά και κάποια είδη ιχθύων– αποχωρούσαν. Κατά τον σχολιαστή, το πλούσιο τραπέζι αποτελούσε απόδειξη του ότι η Ελευσίνα διδάξε την ανθρωπότητα πώς να τρέφεται ανθρώπινα.

Ως γνωστόν, κατά την παράδοση η Δήμητρα και η Κόρη εδίδαξαν στον Τριπτόλεμο την καλλιέργεια του σίτου και από εκείνον έμαθαν οι άνθρωποι να καλλιεργούν τη γη και να θερίζουν το στάρι. Γι' αυτό στον ορφικό ύμνο της η Δήμητρα Ελευσινία καλείται «σπερμεία», «σταχυοτρόφος», «σωρίτις», «αλωαία», επίθετα αναφερόμενα στη σπορά, την αύξηση του στάχους, τη σάρρευση του μετά το θερισμό και το αλώνισμα. Μάλιστα, χαρά της θεάς είναι τα δρέπανα του θερισμού (*δρεπάνοις χείρουσα θερείοις*).

Οτι τα Αλώα ήσαν εορτή γονιμότητας για την ευκαρπία της γης αποδεικνύεται από τα ομοιώματα ανδρικών και γυναικείων γεννητικών οργάνων τα οποία έφεραν οι γυναίκες μαζί τους. Εξάλλου στα τραπέζια υπήρχαν και γλυκίσματα-ομοιώματα γεννητικών οργάνων. Ενδεικτικό της αρχαιότητας, ιερότητας και μυστικότητας της εορτής ήταν ο τρόπος συνεννοήσεως των γυναικών: Ολα γίνονταν ψιθυριστά: ψιθυριστά συνομιλούσαν μεταξύ τους, ψιθυριστά συμβούλευε καθεμιά τους η ιέρεια.

Από τον 4ο π.Χ. αιώνα ο γονιμικός χαρακτήρας των δρωμένων της εορτής και ο χρόνος τελεσεώς τους πιθανότατα κατά τη νύχτα –αφού κατά τον ορφικό ύμνο της η Δήμητρα Ελευσινία είναι «λαμπαδόεσσα»– αποτελούσε ευκαιρία για τις γυναίκες ελευθεριών νθών να συμμετέχουν σε αυτά.

Στα Αλώα τιμούσαν και τον Διόνυσο, που, κατά τον Πίνδαρο, έχει μακριά και βαθυπλόκαμα μαλλιά και κάθεται δίπλα στην Δήμητρα, που για χάρη της κτυπούν χάλκινα κύμβαλα (*χαλκοκρότου πάρεδρον Δαμάτερος ευρυκαίταν Διόνυσον*). Τη σχέση του Διονύσου με τις Ελευσινίες θεές αποκαλύπτει ένας από τους ορφικούς ύμνους του: Είναι ο Ευβουλεύς, ο γεννημένος από τις «άρρητες» συζυγικές σχέσεις του Διός και της Περσεφόνης (*Διός και Περσεφονείης αρρήτοις λέκτροισι τεκνωθείς*). Η λεπτομέρεια αυτή δεν είναι παρά ένας τρόπος συσχέτισεως του Διονύσου ως «θνήσκοτος» βλαστικού θεού με την Κόρη, τη σύζυγο του Πλούτωνος, του βασιλέως του κάτω κόσμου, ο οποίος κατά τους Ορφικούς ταυτίζεται με τον Δία χθόνιο (*Ζεύ χθόνιε... Πλούτων*), την Κόρη-

▲ Παράσταση Δήμητρας, Περσεφόνης και Τριπτόλεμου σε αναθηματικό ανάγλυφο του 440-430 π.Χ. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (πηγή: «Αρχαία Γλυπτά». Εκδοτική Αθηνών).

Περσεφόνη ή Φερσεφόνη, που τρέφει μεν, αλλά και φονεύει τα πάντα (Φερσεφόνη: φέρβεις γάρ αεί και πάντα φονεύεις). Εξ άλλου το όνομα Ευβουλεύς είναι ευφημιστικό επίθετο του Αδν. Και ας μη ξεχνούμε τη μαρτυρία πρώτου του Ηρακλείτου για την ταυτοποίηση Αδου και Διονύσου: «*ωυτός δε Αΐδης και Διόνυσος όττει μαινονται και ληναΐζουσι*». Τη σχέση Διονύσου και Δήμητρος/Κόρης ως θεοτήτων της ευκαρπίας της γης βρίσκουμε και σε μικρασιατικές επιγραφές που συνοδεύουν αφιερώματα: «*Διονύσωι καλλικάρπωι και Δήμητρι Καρποφόρωι*».

Τα κατ' αγρούς Διονύσια

Τον ίδιο μήνα εορτάζονταν στους δήμους της Αττικής τα κατ' αγρούς Διονύσια, αλλά σε διαφορετικές ημερομηνίες, αναλόγως της επιλογής των κατοίκων κάθε περιοχής, έτσι μπορούσαν οι άνθρωποι να περιέρχονται την ύπαιθρο και να μετέχουν στις εορτές διαφόρων δήμων. Οι μεγάλες διονυσιακές εορτές των Αθηνών, τα Λήναια και τα κατ' άστου Διονύσια, προήλθαν από τα «κατ' αγρούς», τα οποία, αν και με την πάροδο του χρόνου δέχθηκαν επιδράσεις από τις μεγάλες αστικές εορτές, διατήρησαν έως ένα σημείο πολλά πρωτόγονα χαρακτηριστικά της πρωταρχικής εορτής.

Ο πολύ μεταγενέστερος Πλούταρχος (2ος αι. μ.Χ.) περιγράφει την αρχαία λιτή τελετουργία, αντιδιαστέλλοντάς την με το φανταχτερό και πολυδάπανο θέαμα, όπως αυτή είχε καταστήσει στον καιρό του: Προηγείται κάποιος με μία στάμνα κρασί και κλήμα, έπεται άλλος με έναν τράγο, ακολουθεί τρίτος με ένα κάνιστρο σταφίδες, και τέλος έρχεται

ο φαλλός. Η περιγραφή αυτή φέρνει στη μνήμη μια σκηνή από τους Αχαρνείς του Αριστοφάνους (5ος αι. π.Χ.): Ο Δικαιοπόλις οδηγεί τον τράγο, η κόρη του μεταφέρει το κάνιστρο (κανηφόρος) και ο δούλος του Ξανθίας μεταφέρει τον φαλλό (φαλλοφόρος), ο οποίος συνήθως ήταν κατασκευασμένος από δέρμα ή από ξύλο (συκιάς). Πρόκειται δηλαδή για πομπική μεταφορά του φαλλού (φαλλιφορία) από όλα τα μέλη του υποστατικού –αφού στις καθαρώς αγροτικές περιοχές κύριοι και δούλοι εργάζονταν μαζί στα χωράφια–, κατά την οποία ψάλλονται και τα φαλλικά άσματα. Μάλιστα ο φαλλός των κατ' αγρούς Διονυσίων προσωποποιείτο σε ξεχωριστόν φαλλικόν δαίμονα, τον Φαλήν, ο οποίος ταυτιζόταν με τον Διόνυσο. Οι εορτάζοντες, βαμμένοι και μασκαρεμένοι επάνω σε άμαξες, περιέπαιζαν τους άλλους (σκώματα εξ άμάξης).

Ο εορτασμός περιλάμβανε και παραδοσιακά αγροτικά παιχνίδια, σπουδαιότερο από τα οποία ήταν ο «ασκωλισμός». Αφού φούσκωναν ένα γιδοτόμαρο και το λάδωναν εξωτερικώς, προσπαθούσαν να πηδήσουν επάνω του και να χορέψουν ισορροπώντας. Διάφορες παραλλαγές του παιχνιδιού προσέφεραν πολλές ευκαιρίες στους παίκτες να δείξουν τις ικανότητές τους. Π.χ., ενώ κάποιος ισορροπούσε στο ένα πόδι, προσπαθούσε να αγγίξει τους άλλους παίκτες με το ελεύθερο πόδι του· ή συναγωνίζονταν ποιος θα κάνει το μακρύτερο άλμα, ή θα έχει τον μεγαλύτερο αριθμό επιτυχών αναπηδήσεων.

Τα Λήναια

Δύο αρχαίες πηγές μαρτυρούν ότι τα Λήναια τελούντο τον μήνα Γαμπλιώνα –το πρώτο μισό του οποίου αντιστοιχεί χονδρικά με το δεύτερο μισό του Ιανουαρίου– χωρίς να αναφέρουν ημερομηνία. Αυτή συνάγεται από την ημερομηνία τελέσεως θυσίας στον Διόνυσο Ληναίο στη Μύκονο στις 12 του ιωνικού μηνός Ληναιώνος, αντιστοιχίου του αττικού Γαμπλιώνα. Την αρχαιότητα του θεσμού μαρτυρεί το ότι υπεύθυνος για την τέλεσή του στους κλασικούς χρόνους ήταν ο άρχων-βασίλειος, δηλαδή ο άρχων που στην ετησια θητεία του έπρεπε να εκτελέσει τις υποχρεώσεις του βασιλέως των αρχαϊκών χρόνων ως θρησκευτικού και πολιτικού ηγέτου. Επίσης η ύπαρξη μηνός Ληναιώνος σε πολλές ιωνικές πόλεις, π.χ. τη Δήλο, τη Σμύρνη, την Εφεσο, την Κύζικο, τη Λάμψακο κ.ά., μαρτυρεί την καθιέρωση της εορτής από τους Ιώνες προ της δημιουργίας των αποικιών τους.

Το όνομα της εορτής προέρχεται από το «Λήναι» (ή «Ληναι»), ονομασία των Βακχών που πρωτοσυναντάται στον Ηράκλειτο μαζί με άλλων μελών της βακχικής λατρείας: «*νυκτιπόλις, βάκχοις, λήναις, μύσταις*». Εκτοτε σημαίνει τις Μαινάδες, και το ρήμα «ληναΐζειν» έχει την έννοια του «βακχεύειν». Παραστάσεις μαιναδικών δρωμένων στα Λήναια διασώζουν αγγειογραφίες: Μαινάδες με θύρσους, λαμπάδες και τύμπανα χορεύουν εκστατικούς χορούς γύρω από το δένδρο-εικόνα του βλαστικού θεού, ενώ μια τους σπκώνει

▲ *Ο Αδης-Πλούτων-Διόνυσος –«ωντός δε Αΐδης και Διόνυσος...»–, με φιάλη κρασιού στο ένα χέρι και το κέρας της αφθονίας στο άλλο, και η σύζυγός του Κόρη-Περσεφόνη. Παράσταση στο εσωτερικό ερυθρόμορφης κέλικας, περ. 440 π.Χ. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο.*

◀ **Θίασος Σιληγών και Σατύρων ακολουθούν τον Ηφαιστο τον οποίο οδηγεί, μη διακρινόμενος, ο Διόνυσος. Βακχεύοντες φαλλιφόροι, με ασκιά κρασιού και διπλούς αιλούς, ανακαλούν σκηνή «ασκωλιασμόν» στα αγροικά Διονύσια. Λεπτομέρεια από μελανόμορφο κρατήρα του 570 π.Χ. Φλωρεντία, Αρχαιολογικό Μουσείο.**

στα χέρια ένα κατσίκι. Η νυκτερινή ιερουργία περιλάμβανε και διασπαραγμό, όπως διαφαίνεται από τον συσχετισμό με μια «αγροικικήν ωδήν, ή και αυτή περιείχε τον Διονύσου σπαραγμόν».

Τον βλαστικό-εποχικό χαρακτήρα του Διονύσου-Ληναίου μαρτυρεί ο ορφικός ύμνος του, όπου αυτός καλείται «σπέρμα πολύμνηστον (= που το θυμούνται συχνά με ευγνωμοσύνη)» και «ιερόν άνθος»· είναι αυτός που φέρει καλούς καρπούς και τους αυξάνει, ιδιαιτέρως τον καρπό που φέρνει ευφροσύνη (φερέκαρπε, ... ευτραφές, εύκαρπε, πολυγηθέα καρπόν αέξων).

Κατά τον Ησύχιο, το Ληναίον ήταν μια τοποθεσία των Αθηνών με μεγάλο περίβολο, όπου βρισκόταν το ιερό του Διονύσου Ληναίου· εκεί τελούντο οι δραματικοί αγώνες των Ληναίων προτού κτισθεί το θέατρο του Διονύσου. Επομένως, τα Λήναια πρέπει να είναι αρχαιότερα του Διονύσου Ελευθερέως, που εισήχθη στα μέσα του 6ου π.Χ. αιώνα, αλλά άστυ» Διονύσια.

Όπως αναφέρει ο Αριστοτέλης (Αέ Διονύσια τα επί Ληναίωι είναι «πομπή δὴ περιλάμβαναν πομπή και δραματῶν, θα διαρκούσαν οπωσδήποτε τέλει λιστα ληφθεὶ υπόψη ότι οι επιγραφικές κενές τις ημερομηνίες 12-21 από Εκκλησίας του Δήμου, και ότι στις 1 λιώνος στεφάνωναν με κισσό τον Διο-Στύλο (κιττώσεις Διονύσου), μπορεί θεωρηθεί βέβαιο ότι το διάστημα 1 του μηνός εκάλυπτε οπωσδήποτε εορταστικές εκδηλώσεις των Ληναίων. Στύλος είναι ανεικονική παράσταση Διονύσου, την οποία ανθρωπομορφίζοντας ένα προσωπίο (πολλές φορές ματόξυλο ή ξύλο συκιάς), και αποτελούσε απόγονο-υποκατάστατο του ιερού κληδίου του πρωταρχικού εποχικού δρόμου.

Τον 5ον αιώνα ο άρχων-βασιλεύς εκλήθη μεταξὺ όλων των Αθηναίων τῶν σιλευς μόνος οργάνωνε τους δραματικούς αγώνες. Η σπουδαιότητα των οποίων φαίνεται μενεν κωμωδίες του Αριστοφάνους σθηκαν εκεί: Βάτραχοι 405 π.χ., Λυσιστράτη 422 π.χ., Ιππείς 424 π.χ., Αχαΐνη στην οργάνωση της πομπής και της προς τον Διόνυσο εκ μέρους της πόλεως. Πικουρείτο από τέσσερις «επιμελητές» σπηριών, δύο από τους οποίους επίσης οι άλλοι δύο προέρχονταν ανά ένας από την Ελευσίνα, δηλαδή των Ευμοκλώνων. Αυτά συνετέλεσαν σε περαιτέρω Ελευσινίων θεοτήτων με τον Διόνυσο με τον Βάκχο-Ιακχο και με τον ίδιο τῶν

Λήναια του 5ου αι. π.Χ. ο «Δαδούχος» των Ελευσινίων Μυστηρίων προέτρεπε τους πιστούς: «καλείτε θεόν» και εκείνοι αναφωνούσαν: «Σεμελίη Ιακχε Πλουτοδότα». Την εξουσία του Διονύσου στον πάνω και τον κάτω κόσμο μαρτυρεί και ένα απόσπασμα του Ευριπίδη, κατά το οποίο μεταξύ των ουρανίων θεών ο Διόνυσος μεταχειρίζεται το σκήπτρο του Διός, ενώ μετέχει της εξουσίας των χθονίων στον Αδη: «συ γαρ ἐν τε θεοῖς τοῖς ουρανίδαις/ σκήπτρον το Διός μεταχειρίζεις/ χθονίων τ' Αἴδη μετέχεις αρχής».

θήθεια ού ου...

ογραφία σε
ου του 5ου αι.
εωρούμενη ότι
άνει σκηνή
η Λήναια. Κατά
η ερμηνεία (βλ.
κου Δραγώνα,
στός ευφροσύ-
η. Μπρατζιώτη.
εικονίζεται με-
μέσα σε οινεώ-
ρισμό του από
η παχύ ρευστό
ου που σχηματι-
νεια του οίνου
εποχή άνθησης
ου αφαιρούσαν
ου άνθους, δια-
ό το απομένον
η. Την εργασία
επικαλούνταν
ου στήνοντας
το ξόανό του.
ει με αρύταινα
τάμνο σε έναν
αφέρει καθαρό
ου στο τραπέζι,
κού άνθους.

Πτολεμαίου

Φάσεις απλανών και επισημασιών

Ο ΚΛΑΥΔΙΟΣ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ (περ. 100-165 μ.Χ.), ο μεγαλύτερος, μετά τον Ιππάρχο (2ος αι. π.Χ.), Έλληνας αστρονόμος, έζησε στην Αλεξάνδρεια, απ' όπου έκανε τις αστρονομικές παρατηρήσεις του και συνέγραψε τα έργα του. Το σπουδαιότερο από αυτά είναι η «Μεγάλη μαθηματική σύναξις», γνωστή με το εξαραβισμένο όνομά της «Αλμαγέστη». Αλλά έργα του είναι οι «Υποθέσεις πλανωμένων», η «Τετράβιβλος μαθηματική σύναξις» (αστρολογικό), «Περί αναλήμματος» (θεωρία για τα ηλιακά ωρολόγια), «Οπτικά». Εξέθεσε τη θεωρία της στερεοσκοπικής προβολής του Ιππάρχου, η οποία αποτελεί τη βάση κατασκευής του αστρολάβου, και με τη γεωγραφία του εισήγαγε τα συστήματα συντεταγμένων και των προβολών στη χαρτογραφία

◀ Ο Κλαύδιος Πτολεμαίος, με εξάντια και διαβήτη, υπολογίζει τη θέση των αστέρων στο στερέωμα. Εικονογράφηση ελληνικού χειρογράφου της Γεωγραφίας του Έλληνα αστρονόμου, *Parisinus graecus*, τον 15ο αι. (πηγή: Germaine Aujac, «Claude Ptolemée». Editions du CTHS, Παρίσι 1993).

ΣΤΟ ΈΡΓΟ του Φάσεις απλανών και επισημασιών ο Κλαύδιος Πτολεμαίος αναφέρει λακωνικώς τα αστρονομικά και τα μετεωρολογικά φαινόμενα που παρατηρούνται κάθε ημέρα του έτους, παραπέμποντας και σε αρχαιότερους αστρονόμους.

Φάσεις απλανών καλούνται οι ανατολές και οι δύσεις των αστέρων σε σχέση με την ανατολή και τη δύση του ηλίου, και είναι τεσσάρων ειδών:

Εώρα επιτολή: ο αστέρας ανατέλλει πριν από την ανατολή του ηλίου στον ανατολικό ορίζοντα, μετά σαράντα περίπου ημέρες αφανείας του

Εώρα δύση: ο αστέρας δύει λίγο πριν από την ανατολή του ηλίου

Εσπερία ανατολή: ο αστέρας ανατέλλει αμέσως μετά τη δύση του ηλίου, και

Εσπερία δύση: ο αστέρας δύει αφού φανεί για λίγο μετά τη δύση του ηλίου. Ως ημερομηνίες των φάσεων λαμβάνονται εκείνες όπου για πρώτη φορά παρατηρείται το φαινόμενο.

Οι επισημασίες αναφέρονται στα συνήθως αναμενόμενα μετεωρολογικά φαινόμενα που εμφανίζονται ορισμένες ημέρες του έτους, οι οποίες καθορίζονται επακριβώς από τις φάσεις των απλανών.

Το Αλεξανδρινό ημερολόγιο, στο οποίο αναφέρεται ο Πτολεμαίος, περιελάμβανε 12 μήνες των 30 ημερών και στο τέλος του 5 «επαγόμενες» ημέρες. Υπάρχει, συνεπώς, μεταξύ των μηνών του Αλεξανδρινού και του Ιουλιανού ημερολογίου μια μικρή διαφορά ημερών, η οποία πρέπει να λαμβάνεται υπ' όψιν για την κατανόηση των φάσεων και επισημασιών του Πτολεμαίου. Οι ημερομηνίες των επιτολών και των δύσεων των αστέρων τις οποίες αναφέρει ο Πτολεμαίος, όχι μόνο διαφέρουν σε διάφορα γεωγραφικά πλάτη, αλλά και, λόγω του φαινομένου της «μεταπτώσεως των ισημερινών», διαφέρουν από τις σημερινές ημερομηνίες.

Οι ημερομηνίες ενάρξεως των Αλεξανδρινών μηνών στο Ιουλιανό ημερολόγιο είναι οι εξής:

Τα αστρονομικά και μετεωρολογικά φαινόμενα που παρατηρούνται τον μήνα Ιανουάριο

Θωθ - 29 Αυγούστου
Φαοφί - 28 Σεπτεμβρίου
Αθύρ - 28 Οκτωβρίου
Χοϊάκ - 27 Νοεμβρίου
Τυβί - 27 Δεκεμβρίου
Μεχίρ - 26 Ιανουαρίου
Φαμενώθ - 25 Φεβρουαρίου
Φαρμουθί - 27 Μαρτίου
Παχώμ - 26 Απριλίου
Παϊνί - 26 Μαΐου
Επιφί - 25 Ιουνίου
Μεσορί - 25 Ιουλίου
1η-5η επαγόμενη: 24-28 Αυγούστου.

Οι σπουδαιότερες φάσεις απλανών για τον αιγυπτιακό μήνα *Τυβί* (Ιανουάριο):

«Επιτέλλουν (εώοι)» την 3η «ο λαμπρός του Αετού» (α Αετού) και την 6η «ο κατά το γόνυ του Τοξότου»

«Εσπέριοι ανατέλλουν» την 1η «ο Κύων» (Σείριος= α Μεγάλου Κυνός) και «ο Προκύων» (α Μικρού Κυνός) την 24η «ο επί της καρδιάς του Λέοντος» (Βασιλίσκος= α Λέοντος) την 14η «ο Κάνωβος» (α Τρόπιδος) την 28η «ο λαμπρός του Υδροκόου».

«Εώοι δύνουν» την 2α «ο επί της κεφαλής του ηγούμενου των Διδύμων» και την 4η «ο επί της κεφαλής του επομένου Διδύμου» (Κάστωρ και Πολυδεύκης= α και β Διδύμων) την 5η «ο εν τωι επομένωι ώμωι του Ηνιόχου».

«Εσπέριος δύει» την 9η «ο λαμπρός της Λύρας» (Βέγας= α Λύρας).

Κατά τις επισημασίες:

Την 1η, 4η, 12η, 13η, 19η, 20η, 29η κάνει κρύο (χειμών)· μάλιστα την 4η έχει θύελλα στη θάλασσα (χειμάζει κατά θάλασσαν), ενώ τη 13η θύελλες συμβαίνουν σε Ξηρά και θάλασσα. Την 8η ο αέρας είναι βαρύς· την 9η πνέει νοτιάς και τη 13η νότιος ή δυτικός άνεμος (νότος ή ζέφυρος)· τη 14η και 15η πνέει ισχυρός νοτιάς, βροντά και βρέχει στη θάλασσα· την 16η φυσά νοτιάς, αλλά παρατηρείται και ανέμων αταξία. Την 21η και 30η πνέει ανατολικός άνεμος (αππλιώτης), ενώ την 22α πνέει γενικώς ισχυρός άνεμος. Αστατες βροχές πέφτουν την 23η και γενικώς βρέχει την 28η. Το μεσοχειμώνα σημειώνεται στις 25 του μηνός.

Μ. Κ. Παπαθανασίου

Τα Θεοφάνια

Τον **ΒΙΤΑΛΗ ΖΑΪΚΟΣΦΚΙ**

Φιλολογόν - Ερευνητή
των Πανεπιστημίων του Κιέβου
Διδάκτορος των Πανεπιστημίων Αθηνών

ΤΑ ΘΕΟΦΑΝΙΑ ή η Επιφάνεια, η γιορτή της Βάπτισης του Χριστού, είναι από τις σημαντικότερες γιορτές του ορθόδοξου κόσμου. Στα έθιμα και τις δοξασίες της η χριστιανική πίστη συνδέθηκε στενά με τις πανάρχαιες αντιλήψεις για το ιερό και το καθημερινό, sacral και prophane.

Η ονομασία της γιορτής μπορεί να συσχετιστεί με τα αρχαιοελληνικά Θεοφάνια (π.χ. τα δελφικά) αναφέρονται και οι δύο στην εμφάνιση του Θεού, με την ακμαία φανέρωση του θεϊκού, του ιερού, που εκδηλώνεται υπό μορφή θαυμάτων τη νύχτα της παραμονής των Φώτων. Στους Έλληνες και στους ορθόδοξους Σλάβους ήταν πλατιά διαδεδομένη η πίστη ότι τη νύχτα αυτή η θάλασσα γίνεται γλυκιά και πίνεται, το νερό στα ποτάμια και τις βρύσες μετατρέπεται σε κρασί, «άνοιγουν τα ουράνια» και τη στιγμή εκείνη εκπληρώνονται οι ευχές.

Δογματικώς η βάπτισις του Χριστού συμβολίζει την παλιγγενεσία του ανθρώπου. Κατά την αρχέτυπη αντίληψη τα Θεοφάνια/Φώτα κλείνουν το άνοιγμα στο χρόνο της περιόδου των *Αβάπτιστων ημερών*, του «ιερού χάους» της αναγέννησης του Χρόνου και του Κόσμου. Η γιορτή αυτή είναι η πραγματική αρχή του Ανανεωμένου Χρόνου, γι' αυτό σε πολλά μέρη της Ελλάδας θεωρείται ως η μεγαλύτερη γιορτή του χρόνου. Τα Φώτα πρωτοφορούσαν οι άνθρωποι κάθε καινούργιο ρούχο «για να φωτιστεί», τότε γινόταν και η έναρξη των θαλασσινών ταξιδιών: «*Τώρα αγιάζουν τα νερά και φεύγουν τα καράβια...*».

Η μεγάλη έξοδος από το ιερό χάος άρχιζε την παραμονή των Θεοφανίων με τον μικρό αγιασμό και με το λούσιμο για πρώτη φορά στις μέρες αυτές, αφού η παράδοση απαγόρευε να λουστούν και να πλένουν ρούχα στη διάρκεια του ιερού χρόνου του Δωδεκαήμερου.

Η ανανέωση του κόσμου άρχιζε από την ανανέωση των υδάτων – πρακτικά με την εκκένωση των αγγείων με νερό την παραμονή των Θεοφανίων, συμβολικά με τον αγιασμό των υδάτων με την κατάδυση του σταυρού στο νερό. Αυτός που έβρισκε το σταυρό ήταν ο τιμημένος του χωριού και τον περιέφερε στα σπίτια για προσκύ-

▲ Η Βάπτισις του Χριστού. Μικρογραφία χειρόγραφου Ευαγγελιοταρίου (1120-1170). Αγίου Όρους, Μονή Παντελεήμονος (πηγή: «Ζωγραφική Βυζαντινών Χειρογράφων». Εκδοτική Αθηνών).

◀ **Βάπτιση.** Το κεντρικό θέμα, με το Χριστό και τον Βαπτιστή Ιωάννη, ψηφιδωτής σύνθεσης του 1050. Νέα Μονή Χίου (πηγή: «*Grece - Mosaïques Byzantines*», *Collection Unesco de l' Art Mondial*, 1959. Εισαγωγή Μανώλη Χατζηδάκη).

▲ **Προσωποποίηση του ποταμού Ιορδάνη, λεπτομέρεια από την παράσταση της Βάπτισης στο ναό του Προβάτου, Αγίου Όρους. Κατά το «θείον πρότυπο», τη στιγμή της κατάδυσης του Σταυρού-Χριστού όλα τα νερά του κόσμου μετατρέπονται στα νερά του Ιορδάνη.**

νημα και για χρηματικές προσφορές. Σε πολλά μέρη της Ελλάδας τον έλεγαν «κουμπάρο» ή «νονός», στον Πόντο «δεξάμενο». Τίνος «νονός», και γιατί; Η εξήγηση είναι αρκετά απλή. Αφού κάθε τελετή έχει ένα «θείον πρότυπο», κάθε μεγάλη γιορτή σημαίνει επανάληψη, αναπαράσταση κάποιου ιερού γεγονότος. Έτσι τα Θεοφάνια επαναλαμβάνεται η βάπτιση του Χριστού· τα περιστέρια γίνονται το Πνεύμα του Θεού· ο σταυρός που πέφτει στο νερό είναι ο ίδιος ο Χριστός· και ο ήρωας της ημέρας γίνεται «νονός» του Χριστού, αφού η παράδοση θέλει ο κάθε βαπτισμένος να έχει και τον ανάδοχό του.

Η αρχαιότερη όμως ιδέα είναι ότι κατά τη διάρκεια του ιερού χρόνου του Δωδεκαήμερου επαναλαμβάνεται η Κοσμογονία, η δημιουργία του Κόσμου και του Χρόνου. Το Σύμπαν επανέρχεται στην κατάσταση του χάους της αρχικής Δημιουργίας, ο Ιερός, ο Άλλος κόσμος και ο ανθρώπινος κόσμος συμπίπτουν, και κάθε πράξη ή ενέργεια παίρνει διάσταση κοσμική, επηρεάζει όλο το Σύμπαν. Γι' αυτό υπήρχαν αυστηρές απαγορεύσεις εργασιών για τις γιορτινές ημέρες, ιδιαίτερα εργασιών που συνδέονται με «μαγικές» πράξεις, όπως πλέξιμο, ύφανση, πλύσιμο, λούσιμο, σκούπισμα κ.λπ. Η επαφή με τον Ιερό κόσμο και χρόνο απαιτεί αυστηρή τήρηση όλων των κανόνων και απαγορεύσεων, γιατί το ιερό, το θεϊκό, είναι συνήθως επικίνδυνο για τους θνητούς. Η λαϊκή συνείδηση συχνά δεν ξεχωρίζει το ιερό και το βλαβερό: το Δωδεκαήμερο λέγεται και *Αβάφτιστες μέρες, Καλικαντζουμέρια, Παγανά*, αλλά και *Καλές μέρες, Αγίες νύχτες*. Άρα οι καλικαντζαροί, τα παράξενα αυτά πλάσματα της λαϊκής φαντασίας με τα χίλια πρό-

σωπα κι ονόματα δεν είναι παρά οι «εκπρόσωποι» του Άλλου κόσμου, που εμφανίζονται στη διάρκεια του «ιερού χάους» και εξαφανίζονται με την αναδημιουργία του Κόσμου. Όμως η λαϊκή παράδοση, βάζοντας παλιό κρασί στα καινούργια τουλούμια, συνθέτει αρχαίες και μεταγενέστερες ιδέες και αντιλήψεις στην πίστη ότι οι καλικαντζαροί φεύγουν με το αγιασμό του νερού την παραμονή των Φώτων.

Το παλιό και το καινούργιο συνδέονται επίσης στην πίστη για τη δύναμη του αγιασμένου νερού και της δωδεκαμερίτικης στάχτης. Όλοι οι λαοί του ορθόδοξου κόσμου απέδιδαν μεγάλη δύναμη στο αγιασμένο, ανανεωμένο νερό των Θεοφανίων: έπλεναν στη θάλασσα τις εικόνες του σπιτιού και της εκκλησίας, οι γεωργοί «ανανέωναν» με αυτό τα εργαλεία τους. Όπως παρατηρεί ο λαογράφος Γεώργιος Μέγας, «*με το πέρασμα του χρόνου όλα τα πράγματα, και τα πλέον ιερά, μολύνονται, εξασθενούν και χάνουν την αρχική τους δύναμη και αξία*». Το νερό του μεγάλου αγιασμού το έφερναν στα σπί-

τια και όλοι έπιναν από αυτό, ράντιζαν με ένα κλαδί ελιάς ή βασιλικού όλους τους χώρους του σπιτιού, τους σταύλους και τα ζώα, τα δέντρα και τα άλλα φυτά για να καρποφορήσουν και να μην αρρωσταίνουν, τα κωράφια και τα αμπέλια για να τα προφυλάξουν από ασθένειες, ακόμα και τα βαρέλια του κρασιού. Τον αγιασμό τον θεωρούσαν πανάκεια, πίστευαν ότι μπορεί να θεραπεύει τη θερμασιά και την ελονοσία, τον φύλαγαν στο εικονοστάσι όλο το χρόνο και τον χρησιμοποιούσαν για να γιατρεύουν διάφορες αρρώστιες.

Αποτρεπτική, καθαρτική δύναμη είχε και η στάχτη του Δωδεκαήμερου,

που κατά τη διάρκεια των Αβάφτιστων ημερών δεν την πετούσαν, «για να μη φύγει και το βιος του σπιτιού μαζί της, αλλά και να μη μαζεύονται εκεί και μουγκρίζουν οι καλικαντζαροί». Την παραμονή των Φώτων τη μάζευαν από τις εστίες και την έριχναν γύρω από το σπίτι, στον κήπο, για να προστατέψει τα φυτά από τα «μαμούδια», την ανακάτευαν με το σπόρο για να μη βγάσουν τα γεννήματα δαυλό κ.λπ.

Ενώ ο μεγάλος αγιασμός έπαιρνε τη δύναμή του από την κατάδυση του Σταυρού-Χριστού στα νερά του Ιορδάνη –στα οποία, κατά το «θείον πρότυπο», μετατρέπονται εκείνη τη στιγμή όλα τα νερά του κόσμου– η «δωδεκαμερίτικη» στάχτη τη μαγική ισχύ της την αποκτούσε εξαιτίας της επαφής με τους «εκπρόσωπους» του Άλλου Κόσμου, τους «ιερούς επισκέπτες», που, σύμφωνα με την παράδοση, έρχονται από τις καπνοδόχους, από τις εστίες των σπιτιών κ.λπ., δηλαδή απ' τη φωτιά, η οποία την εποχή εκείνη ανοίγει την «πύλη» του Χάους, του Άλλου Κόσμου, γίνεται τελωνείο για τα τελώνια. Οι εκπρόσωποι του Κάτω Κόσμου, οι νεκροί, θεωρούνταν από τα πανάρχαια χρόνια υπεύθυνοι για τη γονιμότητα, την ευδαιμονία του Επάνω Κόσμου. Η αρχικά *ευδαιμονική-γονιμοποιός* και μετέπειτα *αποτρόπαια* λειτουργία της στάχτης είχε πολύμορφες εκδηλώσεις στα έθιμα των Θεοφανίων.

Τα τελετουργικά φαγητά των Φώτων ήταν τα λουκάνικα και η πικτή ή ο πατσάς από το κεφάλι και τα πόδια του οικόσπιτου χοίρου, του «ιερού» ζώου του Δωδεκαήμερου. Έχει ενδιαφέρον ότι τον πατσά αυτό στη Θράκη τον έλεγαν «μπάμπω». Η ονομασία δεν είναι τυχαία. Όμως για την Μπάμπω και τη γορτή της, περισσότερα σε άλλο κείμενο του αφιερώματος. ❀

Η ανανέωση των υδάτων και η ανανέωση του Κόσμου και του Χρόνου

Μίμησις Θεού

◀ Ο Βασιλέως Β' ο επιλεγόμενος Βουλγαροκτόνος στέφεται από τον Χριστό και τον αρχάγγελο Γαβριήλ. Η αυτοκρατορική ιδεολογία των Βυζαντινών θεωρεί τον ηγεμόνα «εκλεκτό του Θεού» και τη βασιλεία του απείκασμα της ουράνιας βασιλείας. Μικρογραφία από χειρόγραφο ψαλτήρι του 11ου αι. (πηγή: «Ιστορία των Ελληνικού Έθνους». Εκδοτική Αθηνών).

Της **ΜΑΡΙΝΑΣ ΛΟΥΚΑΚΗ**

Επίκ. καθηγ. Βυζαντινής Φιλολογίας
στο Πανεπιστήμιο Κρήτης

ΤΑ ΘΕΟΦΑΝΙΑ, εορτή της αποκάλυψης του Θεού επί της γης, γιορτάζονται με λαμπρότητα στο βυζαντινό Ιερό Παλάτιο. Η αυτοκρατορική ιδεολογία του Βυζαντίου, συνοψισμένη σε πολύ αδρές γραμμές, θεωρεί τον αυτοκράτορα εκλεκτό και αγαπημένο του Θεού. Ανδρείος, δίκαιος, ευστροφος, σώφρων και, προπάντων, θεοσεβής, έχει την εύνοια του Θεού, είναι η εικόνα του Θεού στη γη και η βασιλεία του είναι απείκασμα της ουράνιας βασιλείας. Η ιδεολογία αυτή ανάγει βέβαια τις ρίζες της σε φιλοσοφικές απόψεις για τον ιδανικό ηγεμόνα του ελληνιστικού και ρωμαϊκού κόσμου, αλλά η θεμελίωση και η παγίωσή της με βάση τη χριστιανική θεολογία οφείλεται στον επίσκοπο της αυτοκρατορικής αυλής του Μεγάλου Κωνσταντίνου, τον Ευσέβιο Καισαρείας.

Για τα Φώτα, όπως μας πληροφορεί ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος στο *Περί βασιλείου τάξεως*, το τυπικό της βυζαντινής αυλής προβλέπει συγκεκριμένη τελετουργία, εντός και εκτός του Ιερού Παλατίου, που αρχίζει από την προηγούμενη και στην οποία συμμετέχουν ο αυτοκράτορας και ο πατριάρχης. Κατά την πομπή (προέλευση) του αυτοκράτορα από το Ιερό Παλάτιο προς την Αγία Σοφία, οι δῆμοι, σε διάφορα σημεία της διαδρομής, τον επευφημούν με καθορισμένα λόγια (άκτα), στα οποία συν-

δυάζεται το πνεύμα της εορτής με την αυτοκρατορική ιδεολογία: «Ο τι παλάμη βαπτισθείς σήμερον του Προδρόμου τη φρικτή αυτού παλάμη βασιλείς υμάς κηρύττη, θεόστεπτοι ευεργέται, και χριστούς υμάς δεικνύη πάση τη οικουμένη». Μετά τη λειτουργία, ο αυτοκράτορας καλεί τον πατριάρχη σε γεύμα (κλιτώριον) στο Παλάτιο.

Από τα μέσα του 11ου αιώνα καθιερώνεται η συνήθεια κάθε χρόνο την ημέρα των Θεοφανείων, στο πλαίσιο ειδικής τελετής², ένας επιφανής ρήτορας, συνήθως ο *μαΐστωρ των ρητόρων*, να εγκωμιάζει τον αυτοκράτορα, αναφερόμενος κυρίως στις επίκαιρες πράξεις του, πολιτικές και στρατιωτικές. Μετά τον μαΐστορα, το λόγο έπαιρναν οι μαθητές της ρητορικής, για να υμνήσουν με τη σειρά τους τον ηγεμόνα και να επιδείξουν τη ρητορική τους δεινότητα. Τα ρητορικά κείμενα που σώζονται βρήθουν από αλληγορικούς παραλληλισμούς που προβάλλουν τον βυζαντινό αυτοκράτορα ως εικόνα του βαπτισθέντος Χριστού: «Ανέβης ως λέων από του Ιστρου, τοις μεν εχθροίς φοβερός, τοις δ' υπό σε στρατεύμασιν θαυμαζόμενος, οίον εξ Ιορδάνου τον βαπτισθέντα Χριστόν αναβαίνειν η προφητεία φησιν αγγελικαίς δυνάμεσιν ευφημούμενον, αποστάταις δαίμοσιν εμβριμώμενον» (Μιχαήλ ο Θεσσαλονίκης προς τον αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνό, το 1153)³.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *Περί βασιλείου τάξεως*, έκδ. Α. Vogt, Belles Lettres, Παρίσι 1935, σ. 36.

2. Ωστόσο ήδη στις αρχές του 10ου αιώνα ο επίσκοπος Αρέθας εκφώνησε λόγο ενώπιον του αυτοκράτορα και του πατριάρχη στη διάρκεια του επίσημου γεύματος των Θεοφανείων.

3. W. Regel, *Fontes Rerum Byzantinarum*. Αγία Πετρούπολη 1917, σ. 131.

Ο εορτασμός των Θεοφανίων στο Αυτοκρατορικό Παλάτι της Κωνσταντινούπολης

«Αρχή Κάλαντα κι αρχή του χρόνου...»

Του ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ν. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΙΔΗ

Δρος Φιλολογίας, Διευθυντή Ερευνών
Κέντρου Λαογραφίας Ακαδημίας
Αθηνών

ΤΟ ΔΩΔΕΚΑΗΜΕΡΟ έχει ξεχωριστή θέση στο λαϊκό καλαντάρι, με πλούσια εθιμολογία γύρω και από τις τρεις μεγάλες γιορτές του, Χριστούγεννα, Πρωτοχρονιά, Θεοφάνια.

Μια αναδρομή στη δωδεκαμερίτικη εθιμολογία και στην πλαισιωτική της δοξασιολογία, όσο και σύντομη, δεν μπορεί να μην αναφερθεί ξεχωριστά στους καλικαντζάρους, όντα δαιμονικά, για τα οποία υπήρχε τόσο πλούσια παράδοση, όση για κανένα άλλο δημιουργήμα της νεοελληνικής μυθοπλασίας. Ασχημοί, με μάτια κόκκινα, τριχωτοί, με πόδια τραγίσια, ήταν τα κυρίαρχα όντα του Δωδεκάμερου, πειράζοντας τους ανθρώπους από την παραμονή των Χριστουγέννων, όταν, αφήνοντας τα έγκατα της γης, έβγαιναν στον επάνω κόσμο, μέχρι την παραμονή των Θεοφανίων, οπότε περίτρομοι έφευγαν στην παρουσία του παπά που άγιαζε.

Βαθιά ήταν και η πανάρχαιη πίστη στη δύναμη της φωτιάς να εξαγνίζει αλλά και να αποτρέπει το κακό. Ετσι, στα χωριά φρόντιζαν να καίει όλο το Δωδεκάμερο ένα κούτσουρο στο τζάκι («δωδεκαμερίτης», «χριστόξυλο» κ.ά.) και μάλιστα από αγκαθωτό δένδρο, για να έχει η φωτιά μεγαλύτερη δύναμη. Επμερῶματα παραμονής Θεοφανίων ράντιζαν με τη στάχτη του το σπίτι και την περιοχή του, τρέποντας σε φυγή κάθε πονηρό δαιμόνιο.

Ξεχωριστή, εξάλλου, θέση στη δωδεκαμερίτικη εθιμολογία έχουν τα κάλαντα, τα τραγούδια αγερμού που αναγγέλλουν τον ερχομό κάθε γιορτής με στίχους ευχետικούς και επαινετικούς.

Δοξασίες και έθιμα του Δωδεκάμερου ανάγονται κατά βάση στους χρό-

Σύντομη αναδρομή στην εθιμολογία του Δωδεκαημέρου και στις δοξασίες που την πλαισιώνουν

▲ «Τα Φώια χάνονται οι Καλικάντζαροι και Λέγε: Φεύγετε να φεύγουμε κι ήρθε ο παπα-Τούρλακας! Θ' αγιάσει θα ξαγιάσει και θα μας τουμπανιάσει!» (από το βιβλίο του Θάνου Βελλουδίου, «Αερικά-Ξωτικά και Καλικάντζαροι»).

◀ **Με το «αμίλητο» νερό, που έπαιρναν ιεροτελεστικά από την πηγή, έπιβαν την Πρωτοχρονιά οι σπιτικοί το πρόσωπό τους σαν αποτρεπτικό του κακού. Στην εικόνα: Η θεραπεία του τυφλού, λεπτομέρεια από τοιχογραφία στο Παρεκκλήσι της Παναγίας, Μονή Πάιμον (πηγή: «Οι Θεσραυροί της Μονής Πάιμων»). Εκδοτική Αθηνών).**

vous που, κατά τις χειμερινές τροπές του ήλιου, γιορτάζονταν τα Σατουρνάλια, οι Καλένδες, τα Βότα και άλλες μεγάλες γιορτές του ρωμαϊκού ημερολογίου, με έντονη επίδραση από την ελληνική αρχαιότητα. Η τοποθέτηση, στις μέρες των πανηγυρισμών αυτών, της Γέννησης, της Περιτομής και της Βάφτισης του Χριστού δεν έσβησε αρχέγονες λατρευτικές αναμνήσεις και μακροχρόνιες συνήθειες. Έτσι, στο Δωδεκαήμερο συναντούμε έθιμα χριστιανικά μαζί και παγανιστικά, να συμπορεύονται αρμονικά σε μια καμπή του χρόνου κρίσιμη για την ευετηρία, την καλοχρονιά, στην ευρύτερη διάσταση της πλούσιας παραγωγής και της καλής υγείας.

Στην ευετηρική επιδίωξη κινούνται με ιδιαίτερη έμφαση τα έθιμα της Πρωτοχρονιάς, στα περισσότερα από τα οποία κυριαρχεί η αρχαιότητα και πανανθρώπινη αντίληψη της νοσημίας, ότι καθετί που γίνεται στην αρχή μιας περιόδου έχει επανάλυση και επίδραση σ' όλη τη διάρκειά της. Γι' αυτό τα έθιμα της αρχιχρονιάς κινούνται ανάμεσα σε φοβισμένες προλήψεις και σε χαρούμενες μαγικές ομοιοπαθητικές ενέργειες.

Χαρακτηριστικό του πνεύματος αυτού της Πρωτοχρονιάς είναι το γνωστό ποδαρικό, που σε αρκετά μέρη παίρνει μορφή πραγματικής μαγικοδεδισιδαιμονικής τελετουργίας. Ενδιαφέρουσα είναι η μαρτυρία του επισκόπου Νύσσης Γρηγορίου (4ος αι.) ότι οι σύγχρονοί του το πρωί της Πρωτοχρονιάς «δεξιός τίνας συντυχίας επετήδευον», πρόσεχαν δηλαδή, όπως κι εμείς άλλωστε, να συναντήσουν ή να δεχτούν πρώτο στο σπίτι τους πρόσωπο που θα τους έφερνε καλοτυχία.

Στην επιδίωξη της ευετηρίας εντάσσεται και η χρήση, παλαιότερα, «αμίλητου» νερού, νερού που έπαιρναν ιεροτελεστικά από την πηγή με απόλυτη σιωπή και μ' αυτό έπλεναν οι σπιτικοί το πρόσωπό τους και ράντιζαν τους χώρους, με την ενδόμυχη ευχή «όπως τρέχει το νερό, έτσι να τρέχουν και τα καλά στο σπίτι». Ευετηριακή είναι επίσης η συνήθεια να φέρνομε στο σπίτι το γνωστό αγριοκρέμμυδο ή αγιοβασιλίτσα, το βολβοφόρο φυτό, γνωστό για τη βλαστική του δύναμη και αντοχή. Για να μεταδοθεί, εξάλλου, η ζωτικότητα που κρύβεται στα φυτά, συνηθίζεται και σήμερα η ανταλλαγή χτυπημάτων με χλωρά κλαδιά την Πρωτοχρονιά.

Σύμβολο βέβαια της μέρας είναι η βασιλόπιτα, που, με πολλές μορφές και διαφόρους τρόπους παρασκευής, είναι παρούσα σε όλα τα σπίτια, σε χωριά και πόλεις. Το έθιμο τη θέλει να κόβεται και να μοιράζεται τελετουργικά, και το νόμισμα ή το όποιο άλλο σπμάδι κρύβεται σ' αυτή, θα δείξει τον ευνοούμενο της τύχης τη νέα χρονιά.

Πέρα όμως από κάθε άλλο έθιμο λιγότερο ή περισσότερο γνωστό, το πνεύμα του Δωδεκαήμερου χαρακτηρίζει το δρώμενο των μεταμφιέσεων, ιδιαίτερα τη μέρα των Θεοφανίων και του Αγ. Ιωάννου, που η γιορτή του αποτελεί, στην εθιμική πρακτική, προέκταση, κατά κάποιο τρόπο, του Δωδεκαήμερου, όπως, σε ορισμένα μέρη, και η επομένη, η μέρα της αγίας Δομνίκης.

Οι δωδεκαμερίτικες μεταμφιέσεις—που, κατά τον Ν. Γ. Πολίτη, τον ιδρυτή της Λαογραφίας ως επιστήμης στην Ελλάδα, έδωσαν το ενδόξιμο στη φαντασία του λαού να πλάσει τους καλικαντζάρους—επιχωριάζουν σήμερα κυρίως στον βορειοελλαδικό χώρο, παλαιότερα όμως ήταν γνωστές και σε πολλά άλλα μέρη. Ιδιαίτερα δημοφιλείς ήταν στον μικρασιατικό βορρά, στον Πόντο, πριν από τις γνωστές ιστορικές περιπέτειες του εκεί Ελληνισμού. Σήμερα το έθιμο συνεχίζεται με αναπαραστατική θεατρική μορφή από πολιτιστικούς συλλόγους Ποντίων, χωρίς χρονική δέσμευση.

Στην περιοχή π.χ. του Σουφλίου, την πρώτη και δεύτερη μέρα των Χριστουγέννων, ομάδες μεταμφιεσμένων με επικεφαλής τους «Ρουγκατσιάρδες», άντρες που υποδύονται γαμπρό και νύφη, γυρίζουν το χωριό λέγοντας τα κάλαντα και μοιράζοντας ευχές. «Ρουγκατσάρια», επίσης, και «Λουκατσάρια» λέγονται φουστανελοφόροι και άλλοι μεταμφιεσμένοι στις περιοχές των Γρεβενών και της Ελασσόνας την Πρωτοχρονιά. Σύμφωνα με παλαιότερες περιγραφές, οι ομάδες αυτές πήγαιναν και σε γειτονικά χωριά, και εάν τύχαινε να συναντηθούν με άλλους μεταμφιεσμένους, γινόταν πραγματική μάχη ποιοι θα προηγηθούν.

Ευρύτερα γνωστά είναι τα «Ραγκουτσάρια» στην Καστοριά, στο τριήμερο 6-8 Ιανουαρίου, με συμμετοχή όχι μόνο των εντοπιών αλλά και πολλών επισκεπτών. Γνωστά επίσης είναι και τα «Μπουμπουσιάρια» της Σιάτιστας την ημέρα των Θεοφανίων, παλαιότερα και την Πρωτοχρονιά.

Οι μεταμφιεσμένοι του Πόντου, γνωστοί ως «Μωμόγεροι» και «Μωμοέρια», αποτελούσαν μέλη αυτοσχέ-

▶ **Δωδεκαμερίτικα «καρναβάλια» στο χωριό Καλή Βρύση: αναπαράσταση γάμων και παραινέσεις προς τους «νεόνυμφους» (πηγή: Γ. Ν. Αικατερινίδη, «Δρώμενα Θεοφανίων στην Καλή Βρύση Δράμας». Αθήνα 1995).**

διων θιάσων και έδιδαν τις μέρες των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς κωμικές παραστάσεις, παντομιμικές ή με ποικίλες υποθέσεις. Υπήρχε μάλιστα, σε ορισμένες από αυτές, έντονο στην εξελικτική πορεία τους το δυαδικό σχήμα ζωής-θανάτου και θανάτου-ζωής, παραδοσιακό μοτίβο που συναντάται με ποικίλες παραλλαγές και μορφές και σε πολλά άλλα νεοελληνικά ευετηρικά δρώμενα. Σε κάποια στιγμή, δηλαδή, ο πρωταγωνιστής Μωμόγερος φονεύεται δήθεν ύστερα από κάποια παρεξήγηση, σε λίγο όμως ανασταίνεται με μαγικό τρόπο και αρχίζει χορός με πρώτο τραγούδι «Αρχή κάλαντα κι αρχή του χρόνου...».

Τον ευετηρικό χαρακτήρα των δωδεκαμερίτικων μεταμφιέσεων δείχνουν σαφέστερα οι περιπτώσεις όπου κυριαρχεί ζωομορφισμός με αμφιέσεις από ακατέργαστα δέρματα και τονίζεται ακόμη περισσότερο με πολλά κουδούνια που ζώνονται οι μεταμφιεσμένοι. Τα κουδούνια λειτουργούν εδώ με πρωταρχικό σκοπό το διώξιμο κάθε κακού.

Στο Νέο Μοναστήρι Δομοκού (πρόσφυγες από Ανατολική Θράκη) γίνονται την Πρωτοχρονιά «γκαμήλες», μοτίβο επίσης συνηθισμένο σε νεοελληνικά δρώμενα, τις οποίες οδηγούν άνδρες ντυμένοι με φλοκάτη που μιμείται προβιές, φορούν ψηλό κωνοειδές κάλυμμα της κεφαλής, που είναι μαζί και προσωπίδα, από δέρμα στολισμένο με πολύχρωμες κορδέλες, είναι ζωσμένοι με κουδούνια και κρατούν στο χέρι φαλλόμορφο ραβδί. Γυρνώντας στα σπίτια, χαρίζουν κέφι και χαρά με τραγούδια και πειράγματα, που η αθυροστομία τους κανένα δεν ενοχλεί. Αντίθετα, όλοι τα επιδιώκουν «για το καλό».

Στο Μοναστηράκι της Δράμας, ανήμερα των Θεοφανίων γίνονται οι «Αράπηδες», ντυμένοι με μακριές μαύρες κάπες και υψικόρυφες κωνικές προσωπίδες-κεφαλοστολές από δέρμα κατσίκας και ζωσμένοι βαριά κουδούνια. Ο ευετηρικός χαρακτήρας του δρωμένου προβάλλει ολοκάθαρα μέσα από ένα εικονικό όργωμα με μιμητική σπορά.

«Αράπηδες» γίνονται και στη Νικήσιανη του Παγγαίου την επομένη των Θεοφανίων, του Αγίου Ιωάννου, παλαιότερα και την Πρωτοχρονιά. Στο δρώμενο ενυπάρχει, παράλληλα με εικονικό κι εδώ όργωμα και σπορά, και το δυαδικό σχήμα του θανάτου και της ζωής, μέσα από πάλη μεταξύ των Αράπηδων.

Σε άλλο χωριό της Δράμας, την Καλή Βρύση, όπου πρόσφατα αποκαλύφθηκε ιερό του Διονύσου, τα δρώμενα παίρνουν περισσότερο συγκροτημένη μορφή στη διάρκεια ενός πανηγυρικού τριήμερου με ευρύτερο εθιμολογικό πλαίσιο, που αρχίζει με τελετουργικό δείπνο κάθε οικογένειας την παραμονή των Θεοφανίων. Πρωταγωνιστούν τα «Μπαμπούγερα», άντρες ζωομορφα μεταμφιεσμένοι, ζωσμένοι βαριά κουδούνια και κρατώντας σακουλάκι με στάχτη του Δωδεκαημέρου για το διώξιμο κάθε κακού. Τη λήξη του πανηγυρισμού σηματοδοτεί εύθυμη παράσταση γάμου στις 8 Ιανουαρίου.

Η γαμήλια παράσταση, θέαμα συ-

▲ Το δυαδικό σχήμα ζωής-θανάτου ενυπάρχει στην πάλη ανάμεσα στους «Αράπηδες», στο ομώνυμο ερευνητικό δρώμενο των δωδεκαμερίτικων μεταμφιέσεων (φωτ. Ρ. Παρίση, από το βιβλίο του Φοίβου Ανωγειανάκη, «Ελληνικά Λαϊκά Μουσικά Όργανα». Εκδ. «Μέλισσα», Αθήνα 1991).

νηθέστατο κι αγαπητό στα λαϊκά δρώμενα, πριν πάρει χαρούμενο χαρακτήρα, αποτελούσε μαγική πράξη, που απέβλεπε στην πρόκληση γονιμικής δύναμης για την ευκαρπία της γης και των των κοιταδιών. Από την ιστορική αρχαιότητα μας είναι γνωστός ο συμβολικός «ιερός γάμος» για ευόδωση της παραγωγής, ενταγμένος στην επίσημη διονυσιακή λατρεία κατά τη δεύτερη μέρα των Ανθεστηρίων.

Το έθιμο των δωδεκαμερίτικων μεταμφιέσεων μαρτυρείται από τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους ως συνέχεια των παγανιστικών γιορτών, ιδιαίτερα των Καλενδών, και, παρά τις κατά καιρούς απαγορεύσεις, έφτασε μέχρι τους χρόνους μας, τονίζοντας τη δύναμη της συνήθειας όταν αυτή έχει βαθιές ρίζες και όταν ανταποκρίνεται σε ενδόμυχες ψυχολογικές ανάγκες –

αλλά και σε αρχέγονες μεταφυσικές ανησυχίες, αφού οι μεταμφιεσμένοι, στην αρχική τελετουργική παρουσία τους, πιστευόταν ότι παρίσταναν πρόγόνους ή πνεύματα της καρποφορίας που μπορούσαν να έρθουν αρωγοί στην ανθρώπινη προσπάθεια για την ευετηρία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γ. Α. Μέγας, «Ελληνικά έορταί και έθιμα της λαϊκής λατρείας». Αθήνα 1956.

Δ. Σ. Λονκάτος, «Χριστουγεννιάτικα και των γιορτών». Εκδ. «Φιλippότης», Αθήνα 1984 (β' έκδοση).

Γ. Ν. Αικατερινίδης, Μεταμφιέσεις Δωδεκαημέρου εις τον βορειοελλαδικόν χώρο, Πρακτικά Β' Συμποσίου Λαογραφίας ΒΕ Χώρου, ΙΜΧΑ. Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 13-27 + 14 πίν.

Η Μέρα της Μπάμπως

◀ Η σκηνή του λουτρού του νεογέννητου Χριστού: μια νέα κοπέλα αδειάζει νερό σε ένα πλατύ δοχείο, ενώ μια μεσόκοπη γυναίκα, που κρατεί το γυμνό βρέφος στην αγκαλιά της, δοκιμάζει με το ελεύθερο χέρι της τη θερμοκρασία του νερού. Λεπτομέρεια από την εικόνα της Γέννησης στο Δωδεκάορτο του τέμπλου του καθεδρικού της Μονής Στανρονικήτα, Αγίου Όρους (1546) (πηγή: «Μονή Στανρονικήτα». Εκδ. Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, 1974).

Της **ΜΙΡΑΝΤΑΣ ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΥ**

Λαογράφου-Εθνολόγου, Ερευνήτριας
των Κέντρων Ερένης Ελληνικής
Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών

Η ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ακολουθώντας το εκκλησιαστικό εορτολόγιο, δέχεται ότι το Δωδεκαήμερο λήγει τη μέρα των Φώτων. Ο λαός τιμά τον προσφιλή του Αϊ Γιάννη το Βαπτιστή συνοπτικά την ίδια μέρα κι όχι στη γιορτή του, την επομένη, 7 Ιανουαρίου, όταν όλα έχουν επιστρέψει στην καθημερινότητα.

Ακόμα πιο αδικημένη, αφού καλύπτεται από γενική αδιαφορία, η αμέσως επόμενη μέρα, 8 Ιανουαρί-

ου, γιορτή της Αγίας Δομνίκης ή Δομνής, περισσότερο γνωστή ως τοπική γιορτή της Γυναίκοκρατίας, όπως τη μεταδίδουν τα δελτία ειδήσεων από χωριά της Β. Ελλάδος, προβάλλοντας μια νεωτερική μορφή της περισσότερο άγνωστης αλλά άκρως σημαντικής παλαιότερης λαϊκής γιορτής της *Μπάμπως*, λέξη που στο θρακιώτικο ιδίωμα σημαίνει τη γριά γυναίκα αλλά και τη μαμή.

Το συναξάρι της Αγίας Δομνίκης δεν επιτρέπει να συνδέσουμε τη χριστιανική με τη λαϊκή γιορτή. Η ημερολογιακή τους σύμπτωση μοιάζει τυχαία – εκτός αν υποθέσουμε ότι η σύνδεση δεν γίνεται με τη συγκεκριμένη αγία αλλά με το συγκεκριμένο όνομα: Δομνή, Δόμνα, Domina, σημαίνει Κυρά, Δέσποινα, Θεά, οπότε μπορούμε ξανά να υποθέσουμε ότι η γιορτή έλκει τη μακρινή καταγωγή της από τη λατρεία κάποιας μεγάλης γυναικείας θεότητας, από

εκείνες που προσωποποιούσαν τη φύση και τα πλάσματα της και ήταν ρυθμιστριες της γονιμότητας και της αναπαραγωγής.

Άγνωστη στις περισσότερες περιοχές της Ελλάδας, η γιορτή ανασύρθηκε από την αφάνεια όταν ο λαογράφος Γεώργιος Μέγας έδωσε την παραστατική περιγραφή και ερμηνεία των εθίμων της, όπως τελούνταν σε χωριά της Ανατολικής και της Βόρειας Θράκης, με την ονομασία *Μπάμπογκιουνού* και *Μπάμπως* «...είναι γιορτή και συμπόσιο γυναικών, αλλά σε αυτή συμμετέχουν μόνο γυναίκες που “τεκνώνουν”, που βρίσκονται, δηλαδή, σε ηλικία που επιτρέπει την απόκτηση παιδιού». Το τιμώμενο πρόσωπο δεν είναι κάποιος άγιος ή αγία, αλλά η μαμή του χωριού: «Κάθε γυναίκα, εκείν’ που τεκνών’, θα πάνε το πρωί στη μαμή απόνα σαπουνάκ’ και θα ντη χύσ’νε να

πλυθή κάθε μία". Υστερα φιλάει το "σχήμα" που της προτείνουν οι γριές, οι "παραστεκάμενες" στη μαμμή», μια απομίμηση φαλλού, «...ένα αντρήσιο πράμα: ένα πράσο, ένα σεντζούκ', ένα λουκάν'κο"... "Εκάνανε και το γυναικείο και τ' αντάμωναν, όπως εκτελείται το φυσικό καθήκον". Η μαμμή, στολισμένη με λουλούδια χρυσωμένα, με πλεξίδες κρεμμυδιών, σκόρδων, ή με δέσμες από σύκα, σταφίδες, χαρούπια, αντί για περιδέραιο (...) καμάρωνε πάνω σε θρόνο. Οι γυναίκες την έβλεπαν με τιμή και σεβασμό, σαν να ήταν η αρχαία Γενετυλίσ, η θεά της γέννησης».

Ακολουθούσε συμπόσιο, όπου όλες οι γυναίκες έτρωγαν και μεθούσαν. Υστερα, μεταμφιεσμένες, χορεύοντας και τραγουδώντας, μετέφεραν τη μαμμή, ανεβασμένη σε κάρο, στη βρύση του χωριού, όπου την κατάβρεχαν με νερό. Τα τραγούδια τους ήταν «καλά και ακαμνά», οι αστεϊσμοί τους «ξεπερνούσαν τα όρια της κοινής ευπρέπειας». Οι άντρες έμεναν στα σπίτια κι αλίμονο σ' όποιον τους έπεφτε στα χέρια μεθυσμένων γυναικών – «Αν φαινότανε άντρας, τότε ξεγυμνώνανε, ντον έπαιρνάνε το καλπάκ', να ντους κεράσ' ...».

Είναι σαφές ότι η γιορτή απέβλεπε στη γονιμότητα – «Το είχαν σε καλό, για ν' αποχτούν παιδιά»–, σχολιάζει ο Γ. Μέγας, επισημαίνοντας ότι παρόμοια γονιμικός ήταν και ο σκοπός της Καλλιγένειας, της τρίτης μέρας των Θεομοφορίων στην αρχαία Αθήνα, κι ότι στα Αλώα, που γιορτάζονταν στις 26 του Ποσειδαιώνος (αρχές Ιανουαρίου) στην Ελευσίνα, συμμετείχαν, κατά τον Σχολιαστή του Λουκιανού, μόνο γυναίκες, που «πορεύονται τα αίσχιστα λέγουσαι, βαστάζουσαι είδη σωμάτων απρεπή, ανδρεία τε και γυναικεία, οίνος τε πολύς πρόκειται και τράπεζαι γέμουσαι βρωμάτων».

Τις μεγάλες, λοιπόν, και έμπειρες γυναίκες τιμούσε η γιορτή της Μπάμπως, αυτές που μουσούσαν τις νεότερες στα μυστήρια της ζωής και του θανάτου, που γνώριζαν όσα σχετίζονται με τη γυναικεία γονιμότητα και σεξουαλικότητα, που χειρίζονταν όχι απλά τον τοκετό αλλά, με ευρύτερη έννοια, την αίσια είσοδο στη ζωή της νέας ύπαρξης, συνδράμοντας «ιατρικά» και τελετουργικά παιδί και λεχώνα μέχρι να σαραντίσουν.

Είναι πολύ ενδιαφέρον ότι η θρακιώτικη αυτή γιορτή τοποθετήθηκε στην απόληξη του κύκλου των Χριστουγέννων και της Αρχιχρονιάς, εξισώνοντας τη θεία και την κοσμική γέννηση με το εξίσου θαυμαστό γεγονός της γέννησης του ανθρώπου.

Σύμφωνα με όλες τις περιγραφές, η παραδοσιακή γιορτή συγκεντρώνει τα τυπικά χαρακτηριστικά μιας καρναβαλικής τελετουργίας από εκείνες που επιτελούνται στα κρίσιμα και επίφοβα γυρίσματα του χρόνου: ευωχία, μεθύσι, αισχρολογία, θεατρικότητα με μεταμφίεση, «αλλαγή» φύλου, χρήση γενετήσιων συμβόλων. Υπερβολή, κατάχρηση, υπέρβαση, ανατροπή των πάντων. Και όλα αυτά για ένα αυστηρά ορισμένο –και περιορισμένο– χρονικό διάστημα, μετά τη λήξη του οποίου όλα υπόκεινται ξανά στους καθιερωμένους κανόνες και απαγορεύσεις.

Μορφή, λοιπόν, και περιεχόμενο εντάσσουν τη γιορτή στο Δωδεκάμερο, που ούτως ή άλλως χαρακτηρίζεται –και όχι μόνο στην Ελλάδα– από ένα έντονο καρναβαλικό στοιχείο. Μπορούμε να πούμε πως η Μέρα της Μπάμπως είναι η ανθρωποκεντρική αλλά και γυναικεία εκδοχή του γιορταστικού αυτού κύκλου –στις εξωτερικές δράσεις του οποίου τελεστές όλες τις άλλες μέρες είναι παραδοσιακά οι άντρες– πετυχαίνοντας, εδώ, στην

απόληξη του, μια σημαντική σύνδεση της τελεστικής μορφής με το βαθύτερο νόημά του.

Βεβαίως, τα πολιτιστικά φαινόμενα δεν είναι στατικά. Μεταλλάσσονται με το χρόνο, παίρνουν άλλο προσανατολισμό προσαρμοζόμενα διαρκώς στην ιστορική και κοινωνική πραγματικότητα. Σήμερα το έθιμο συνεχίζει να τελείται, σε μεγαλύτερη ίσως έκταση απ' ό,τι παλιότερα, ακόμα και σε κοινότητες που δεν το έκαναν παραδοσιακά, ως μια οργανωμένη εκδήλωση τη διοργάνωση της οποίας αναλαμβάνει συνήθως ο γυναικείος πολιτιστικός σύλλογος του χωριού. Από τα τελετουργικά στοιχεία των παλαιότερων μορφών του εθίμου, άλλα εγκαταλείφθηκαν ή έγιναν απλά ψυχαγωγικά γκαγκ έχοντας χάσει κάθε συμβολικό νόημα, άλλα απέκτησαν καινούργια σημασία εξυπηρετώντας νέες σκοπιμότητες. Το πρόσωπο της Μπάμπως, όπου και όπως εξακολουθεί να υφίσταται, έγινε θεατρικός ρόλος. Αντίθετα το καρναβαλικό στοιχείο, με την παρενδυσία, τους αντεστραμμένους ρόλους και την ευωχία, σε συνδυασμό με την παραδοσιακά αποκλειστική

γυναικεία συμμετοχή, μέσα στο πνεύμα των νέων αντιλήψεων και διεκδικήσεων σχετικά με τις σχέσεις των φύλων, τη χειραφέτηση των γυναικών και άλλων κοινωνικών αιτημάτων –αλλά και υπό το φως της δημοσιότητας και την επίδραση των λόγιων ερμηνειών–, αναδύθηκαν και κυριαρχούν, προσφερόμενα να γίνουν τα στοιχεία-οχήματα για την αυτοέκφραση αλλά και την ψυχαγωγία των σημερινών τελεστριών.

Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία μιας γυναίκας από χωριό του Εβρου: «Εμείς αρχίσαμε να φτιάχνουμε τη Γυναικοκρατία απ' την ώρα που ιδρύθηκε ο σύλλογός μας, να συμπληρώσουμε κάποιες δραστηριότητες. Η Γυναικοκρατία συμβολίζει κάποια πράγματα. Δηλαδή συμβολίζει τη γονιμότητα της γης, κάτι τέτοιο. Και στολίζουμε ως συνήθως ένα κάρο μ' ένα γαϊδουράκι, ντύνονται δυο γυναίκες, ως συνήθως ηλικιωμένες ντυνότανε παλιά –γιατί ηλικιωμένες πρέπει να είναι αυτές οι γυναίκες–, η μια μάνα, δηλαδή εγκυμονούσα, και η μα-

μή, με παραδοσιακή φορεσιά πάντα, και οι δυο με παραδοσιακή φορεσιά... Πήγαιναν με τα όργανα, παίρναν τη μαμμή, μετά πηγαίνανε στο σπίτι της εγκυμονούσας, εκεί γινόταν μια διαδικασία τοκετού, ας πούμε, παίρνανε το μωρό μαζί με τη μάνα και τη μαμμή και μαζεύονταν όλοι στην πλατεία του χωριού, βάζανε κάποιο συμβολικό όνομα στο μωρό, όπως Ειρήνη –πάντα συμβολικά ονόματα δίνουνε στο μωρό– και κόρευαν. Από κει και πέρα γίνεται γλέντι. Ε τώρα, και σαν Γυναικοκρατία, οι γυναίκες παίρνουν αυτά που κάνουν οι άντρες. Παίρνουμε τα κλειδιά της κοινότητας, κλείνουμε την κοινότητα κείνη τη μέρα, ντυμένη άλλη χωροφύλακας... αυτά...».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Μέγας Γ., *Εθίμα της Ημέρας της Μαμμής, Επετηρίς του Λαογραφικού Αρχείου της Ακαδημίας Αθηνών*, τ. 7.

Μέγας Γ., «Ελληνικά έορταί και έθιμα της λαϊκής λατρείας», Αθήνα 1979.

Λουκάτος Δημ., «Συμπληρωματικά του Χειμώνα και της Άνοιξης», Αθήνα 1985.

Φωτέας Π., *Η Γυναικοκρατία στην Ξυλαγανή Ροδόπης και Ν. Κεσάνη Ξάνθης. Πρακτικά Β' Συμποσίου Λαογραφίας Βορειοελλαδικού χώρου*, 1976.

Μπακαλάκη Αλεξάνδρα, *Η Μέρα της Μπάμπως ή Γυναικοκρατία: Παραλλαγές μιας γυναικείας γιορτής*, *Ανθρωπολογικά* 3, 1982.

Τερζοπούλου Μιράντα, «Για να 'βρει κράτος και εξουσία η άνοιξη», εισαγωγικό κείμενο στο CD «Τα αποκριάτικα. Ανίερα-Ιερά». Εκδ. Καλλιτεχνικός Σύλλογος Δημοτικής Μουσικής Δόμνας Σαμίου, Αθήνα 1997, σ.σ. 13-27.

▼ Από τη Μέρα της Μπάμπως, όπως γινόταν στα χωριά των προσφύγων της Ανατολικής Ρωμυλίας στην Περία γύρω στο 1950 (φωτογρ.: Μιράντα Τερζοπούλου - ΚΕΕΛ).

Η ανθρωποκεντρική και γυναικεία εκδοχή του εορταστικού κύκλου του Δωδεκαημέρου

Ο ασκητής

Του ΔΗΜΗΤΡΗ ΚΥΡΤΑΤΑ

Ιστορικού στο Πανεπιστήμιο Κρήτης

▼ Ο Αγ. Αντώνιος και σκηνές από το βίο του. Εικόνα του Εμμανουήλ Τζάνε (1645), στην Παναγία των Ξένων της Κέρκυρας. Αριστερά, λεπτομέρεια: ο ασκητής και οι πειρασμοί του (πηγή: «Ο περίπλους των εικόνων. Κέρκυρα 14ος-18ος αιώνας». Εκδ. Υπ. Πολιτισμού - Ι. Μ. Κερκύρας, 1994).

ΟΣΑ ΓΝΩΡΙΖΟΥΜΕ για τον Αιγύπτιο ασκητή Αντώνιο είναι μισά ιστορία, μισά μύθος. Σχεδόν όλα περιλαμβάνονται στο βίο του, που γράφτηκε από τον επίσκοπο Αλεξανδρείας Αθανάσιο. Ο επίσκοπος είχε συναντηθεί αρκετές φορές με τον ασκητή. Επιπλέον, μπορούσε να συγκεντρώσει και να διασταυρώσει εύκολα πρόσθετες πληροφορίες. Πολλοί χριστιανοί της Αλεξανδρείας είχαν ακούσει από το στόμα του Αντωνίου διάφορες λεπτομέρειες για τη ζωή του στην έρημο. Ο βίος ωστόσο δεν περιορίζεται στα επαληθεύσιμα γεγονότα. Δείχνει μεγαλύτερο ενδιαφέρον για θαύματα, δαιμονικές παρουσίες και υπερφυσικά οράματα. Η φήμη του ασκητή, που απλώθηκε γρήγορα σε ανατολή και δύση, βασίστηκε περισσότερο στο θρύλο και λιγότερο στις ιστορικές μαρτυρίες. Το θρύλο αυτό άλλωστε προτίμησαν να αποδώσουν πλείστοι ζωγράφοι.

Ο μύθος γύρω από τη ζωή του Αντωνίου πλάστηκε νωρίς. Ο Αθανάσιος δεν χρειάστηκε να περιμένει πολύ για να αφηγηθεί τα θαυμαστά και τα παράδοξα. Ανταποκρινόμενος σε αίτημα χριστιανών που ζούσαν μακριά, έσπευσε να συγκεντρώσει όσες πληροφορίες είχε πρόχειρες. Φαίνεται πιθανό ότι συνέθεσε το βίο μόλις ένα ή δύο χρόνια μετά το θάνατο του ασκητή. Οι πρώτες πληροφορίες για τα οράματα και τις αναμετρήσεις με τους δαίμονες θα πρέπει να προέρχονται από το στόμα του Αντωνίου. Και αυτό σημαίνει ότι ο Αντώνιος έπλασε μόνος του το θρύλο γύρω από τη ζωή του.

Ο Αντώνιος γεννήθηκε το 251 στην Αίγυπτο από εύπορους χριστιανούς γονείς. Δεν είχε ενδιαφέρον για την καθιερωμένη παιδεία της εποχής και έτσι δεν έμαθε ελληνικά, όπως συνήθιζαν οι Αιγύπτιοι του κύκλου του. Μετά το θάνατο των γονέων του, όταν αυτός ήταν περίπου 18 ή 20 ετών, αποφάσισε να ξεκόψει από τους περισπασμούς του κόσμου. Πούλησε την περιουσία του και, αφού εμπιστεύθηκε τη μικρότερη αδελφή του σε γνωστές παρθένας, αφιέρωσε τη ζωή του στην άσκηση. Η πορεία από τον πολιτισμό στην ερημία ήταν σταδιακή αλλά σταθερή.

Ο πραγματικός αντίπαλος

Η κρίσιμότερη περίοδος της δοκιμασίας ήταν μια μακροχρόνια διαμονή σε νεκροταφείο. Εγκλειστος σε τάφο αναζήτησε τα όρια της ανθρώπινης αντοχής. Με τον τρόπο αυτό μυήθηκε στα μυστικά της απονέκρωσης του σώματος. Βίωσε τον τρομερό σωματικό πόνο που προκαλούσε μόνος του στον εαυτό του ως δαιμονική επίθεση. Από τότε άρχισε να δίνει στους εσωτερικούς του διαλογισμούς τη μορφή συνομιλίας με τους δαίμονες. Κάποια στιγμή πίστεψε ότι τον επισκέφθηκε ο ίδιος ο Σατανάς. Εσπευσε τότε να ρωτήσει τον απρόσκλητο επισκέπτη του γιατί ενοχλούσε τους μοναχούς. Αλλά ο Σατανάς αρνήθηκε την κατηγορία. Υποστήριξε ότι οι μοναχοί πέφτουν μόνοι τους σε ταραχή και πειρασμό. Εχοντας φτάσει σε τέτοιο σημείο αυτοσυνειδησίας, ο Αντώνιος γνώριζε πια ότι πραγματικός του αντίπαλος ήταν ίδιος του ο εαυτός. Με τη σκέψη αυτή προσπάθησε να μυήσει όσους ήθελαν να ακολουθήσουν τον ασκητικό βίο.

Η αναχώρηση των πιστών από τα εγκόσμια και η σωματική άσκηση δεν ήταν επινοήσεις του Αντωνίου. Με την επιμονή του, ωστόσο, και τη σταθερή του προσπάθεια στο στόχο του, ο Αντώνιος άνοιξε νέους δρόμους στην αναζήτηση της χριστιανικής τελειώσης.

ΚΑΙ Ο ΕΠΪΣΚΟΠΟΣ

Την εποχή που ξεκινούσε τον αγώνα του, οι διωγμοί των χριστιανών βρίσκονταν σε έξαρση. Βλέποντας άλλους πιστούς να οδηγούνται στο θάνατο αισθάνθηκε και αυτός τον πόθο του μαρτυρίου. Αλλά αντί για το γρήγορο θάνατο των μαρτύρων προτίμησε τον αργό θάνατο του ερημίτη. Όταν ήταν περίπου 60 ετών, ο χριστιανισμός κέρδισε την υποστήριξη του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου, ο οποίος έβαλε τέρμα στους διωγμούς των πιστών. Οποιοσ εξακολουθούσε να έχει τον πόθο του μαρτυρίου στις νέες συνθήκες μπορούσε να τιμωρήσει μόνος του τη σάρκα του. Οι διώκτες έπαιρναν με σχετική ευκολία τη μορφή των δαιμόνων. Όπως αποδείχτηκε, ο αργός ασκητικός θάνατος χάρισε στον Αντώνιο μια ζωή περίπου εκατόν πέντε ετών. Μαζί με τη μακροβιότητα απέκτησε αξεπέραστη φήμη και αίγλη.

Για την καθαρότητα του δόγματος

Καθώς έγραφε το βίο του Αντωνίου, ο Αθανάσιος βίωσε το δικό του μαρτύριο. Ο Αθανάσιος γεννήθηκε στην Αλεξάνδρεια το 296 και στράφηκε από νωρίς στον ιερατικό βίο. Όταν πέθανε ο Αντώνιος, βρισκόταν, καθώς φαίνεται, στην τρίτη από τις πέντε συνο-

λικώς εξορίες του. Τα προβλήματα του σχετιζόνταν με τους αγώνες του εναντίον του αρειανισμού. Οι πρώτοι χριστιανοί αυτοκράτορες, αλλά και η πλειονότητα των ιεραρχών, ενδιαφέρονταν πρω-

Αντώνιος και Αθανάσιος, οι δύο μεγάλοι άγιοι του πρώτου αιγυπτιακού χριστιανισμού

τίστως για την ενότητα της εκκλησίας. Αναζητούσαν κοινώς αποδεκτές λύσεις σε ζητήματα δόγματος και επεδίωκαν την κοινωνία με τον Αρειο και τους οπαδούς του. Ο Αθανάσιος ενδιαφερόταν πρωτίστως για την καθαρότητα του δόγματος. Αναζητούσε τις διατυπώσεις που θα καθιστούσαν αδύνατη τη συνύπαρξη με την αντίπαλη πλευρά. Υποστήριξε τις απόψεις του με σθένος αλλά και αυταρχισμό. Ο τρόπος με τον οποίο διοίκισε την εκκλησία του ήταν σχεδόν τυραννικός και οι εχθροί του δεν δυσκολεύτηκαν να τον κατηγορήσουν για φόνο, ακόμα και μαύρη μαγεία.

Η συμπεριφορά του τον έφερε σε σύγκρουση με τον Κωνσταντίνο, τον Κωνσταντίνο αλλά και τον Ιουλιανό. Ο Ιουλιανός προφανώς δεν σκοτιζόταν για την ενότητα της εκκλησίας. Ενδιαφερόταν όμως για την κοινωνική γαλήνη. Στη διάρκεια της τρίτης εξορίας του Αθανασίου, οι αυτοκρατορικές και εκκλησιαστικές αρχές είχαν κάνει το λάθος να στείλουν στη θέση του έναν αρειανό επίσκοπο. Το λάθος αυτό κατέληξε σε βίαια επεισόδια και, τελικώς, στο λιντσάρισμα του ανεπιθύμητου ιεράρχη. Στις δύο προηγούμενες εξορίες του, ο Αθανάσιος είχε εγκαταλείψει την Αίγυπτο, αλλά αυτή τη φορά παρέμενε στον τόπο του κρυπτόμενος για πέντε χρόνια.

Στη διάρκεια των πέντε ετών της τρίτης εξορίας του, ο Αθανάσιος βρήκε καταφύγιο στην αιγυπτιακή ενδοχώρα. Ανέπτυξε στενές σχέσεις με πολλούς ασκητές, οι οποίοι ανέλαβαν να τον βοηθήσουν. Η συνεργασία αυτή δεν ήταν δεδομένη. Η ιερατική εκκλησία δεν έβλεπε πάντα με καλό μάτι την ανεξαρτησία των ασκητών. Στους ισχυρισμούς τους ότι επικοινωνούσαν απευθείας με τις θεϊκές (αλλά και τις δαιμονικές) δυνάμεις απαντούσε ότι αυτό οφείλει να γίνεται με τη διαμεσολάβηση του ιερατείου.

Ο Αθανάσιος ωστόσο είχε άλλους μεγάλους εχθρούς εκείνη την εποχή και αναζήτησε τη στήριξη των ασκητών. Συγγράφοντας τον βίο του αρχηγέτη τους πέτυχε να συνενώσει επαρκείς δυνάμεις για την αντιμετώπιση των δογματικών του αντιπάλων. Στον αγώνα του Αντωνίου είδε, κατά κάποιο τρόπο, και το δικό του αγώνα με τους αρειανίζοντες δαίμονες και τον εγκόσμιο αυτοκρατορικό Σατανά. Είχε και αυτός προκαλέσει την τύχη του χωρίς συμβιβασμούς και χωρίς έγνοια για το σαρκίο του. Μετά από όσα μεσολάβησαν, η τελική επικράτηση της παράταξης του Αθανασίου έμοιαζε με ανέλπιστο θαύμα. Ένα θαύμα που οφείλει πολλά σε έναν σχεδόν μοναχικό επίσκοπο, που συγκέντρωσε γύρω του όσους πίστευαν στο «ομοούσιο» του Πατρός και του Υιού. ✠

▼ **Ο Μέγας Αθανάσιος (326-373), εν μέσω δύο άλλων πατριάρχων Αλεξανδρείας, τον Κυρίλλου Α' (412-444), αριστερά, και τον Ιωάννη Ε' τον Ελεήμονος (609-620). Εικόνα του Ιερεμία Παλλαδά, αρχές 17ου αι. Πατριαρχείο Αλεξανδρείας (πηγή: «Ο Θεοανρός της Ορθοδοξίας». Εκδοτική Αθηνών).**

Ευθύμιος ο Μέγας, Μάξιμος ο Ομολογητής, Μάρκος ο Ευγενικός

◀ *Μάρκος ο Ευγενικός, ο σθεναρός αντίπαλος της Ένωσης των Εκκλησιών στη σύνοδο της Φερράρας-Φλωρεντίας (1438-1439), παραρμονές της Αλώσης. Στα πόδια του, συμβολικά συντριμμένος, ο πάπας Ευγένιος Δ' (πηγή: «Ιστορία των Ελληνικού Έθνους». Εκδοτική Αθηνών).*

Τον **ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ**

*Αναπλ. Καθηγητού της Φιλοσοφίας
της Φιλοσοφικής Σχολής
των Πανεπιστημίων Αθηνών*

ΚΑΤΗΓΟΡΕΙΤΑΙ συχνά η βυζαντινή εποχή για υπερβολική απασχόληση με τετριμμένα και ανούσια. Χρησιμοποιείται μάλιστα ο όρος βυζαντινισμός για να περιγράψει την έμμονη προσήλωση, κυρίως έναντι του θείου. Παραβλέπεται όμως το γεγονός, ότι η στάση που θα τηρήσει κανείς απέναντι στην υφή της θεότητας έχει επίπτωση στην ίδια την ύπαρξη του ανθρώπου ως εικόνας του Θεού. Αλλωστε, η αρχαία προτροπή για γνώση του εαυτού μας ουδέποτε έπαυσε να ισχύει και παρέμεινε στόχος και της έσω (χριστιανικής) φιλοσοφίας.

Σύμφωνα, λοιπόν, με την διδασκαλία της έσω φιλοσοφίας, ο άνθρωπος βιώνει σε κάθε στιγμή το διαρκές (άφθαρτο) και το στιγμιαίο (φθαρτό), άρα και τη συμφυΐα του εκ των δύο. Κατά την έννοια αυτή διασώζεται σε κάθε περίπτωση ελεύθερο το συναμφοτέρο. Διατηρείται επομένως η δυνατότητα της βουλήσεως του ανθρώπου να αμφιταλαντεύεται κάθε στιγμή, εν τέλει να παραμένει ελεύθερος.

Ο εορτασμός το μήνα Ιανουαρίου της μνήμης τριών μεγάλων διανοητών-αγίων –του Μάρκου του Ευγενικού († 19 Ιαν.), του Μεγάλου Ευθυμίου († 20 Ιαν.) και του Μαξίμου του Ομολογητού († 21 Ιαν.)– προσφέρει την ευκαιρία να επιχειρηθεί μια προσέγγιση της διδασκαλίας περί του ανθρώπου αναφορικά με τη φύση και την ελευθερία του.

Ένωση των φύσεων

Όταν διδάσκεται ότι ο άνθρωπος είναι εικόνα του Θεού, είναι επακόλουθο ότι οι σχέσεις των προσώπων της αγίας Τριάδος έχουν επίπτωση, αντιστοίχως, στην εικόνα του ανθρώπου. Στο πρώτο ήμισυ του 5ου αιώνα εγνώ-

◀ **Αγιος Ευθύμιος ο Μέγας. Εικόνα τον 17ο αι. Αγιον Ορος, Μονή Διονυσίου (πηγή: «Θησαυροί του Αγίου Ορους». Θεσσαλονίκη 1997).**

ρισε διάδοση μια αίρεση σύμφωνα με την οποία ο Χριστός ήταν άλλος πρι ν και άλλος με τ ά τη γέννησή του. Η Δ' Οικουμενική Σύνοδος, το 450 στη Χαλκηδόνα, απέρριψε την αίρεση αυτή και απεφάνθη, μεταξύ άλλων, ότι ο Χριστός είναι ένας και ο αυτός, πριν και μετά τη γέννησή του. Επίσης, ότι μετά την ενανθρώπιση του υπάρχει σε δύο φύσεις, πάντοτε ταυτοχρόνως ξεχωριστές και ενωμένες, άρα ασύγχυτες, άτρεπτες και αδιαίρετες.

Την απόφαση αυτή έθεσαν υπ' όψιν του Μεγάλου Ευθυμίου (377–473) –ενός σημαντικού και με μεγάλο κύρος μοναχού της περιοχής των Ιεροσολύμων– δύο μαθητές του, οι οποίοι είχαν λάβει μέρος στην εν λόγω Σύνοδο· αυτός, θεωρώντας την ορθή, συνεφώνησε. Ήταν τέτοια η σημασία της αποδοχής του, ώστε σε όλη την περιοχή γινόταν λόγος πώς και ο μέγας Ευθύμιος συμφωνεί με την Σύνοδο. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα πολλοί κάτοικοι της Παλαιστίνης να την ασπασθούν και να παραμείνουν στην Ορθοδοξία. Γράφουν μάλιστα οι ιστορικοί πως «βαθμηδόν στην Παλαιστίνη επεκράτησαν η Ορθοδοξία, συνετέλεσε δε σε αυτό κατά μεγάλο μέρος ο Ευθύμιος».

Κατ' αυτόν τον τρόπο επεκυρώθη, διεδόθη και επικράτησε η διδασκαλία, η οποία υποστηρίζει, όσον αφορά στον άνθρωπο, ότι αυτός συναποτελείται από τις δύο φύσεις του, την φθαρτή (υλική) και την άφθαρτη (ψυχική–πνευματική). Κατόπιν αυτών η διάκριση μεταξύ υλικού και πνευματικού, η οποία σήμερα συνιστά τον γενικό τρόπο προσεγγίσεως των πραγμάτων, δεν γίνεται αποδεκτή στην ορθοδοξία. Αντιθέτως, κατ' αυτήν, επειδή ο άνθρωπος συναποτελείται από ύλη και πνεύμα, ή μάλλον συμφύεται και με τα δύο, δεν είναι κάτι ξεχωριστό, αλλά το συναμφότερο.

Διάκριση θελήσεων

Από τη στιγμή που θα γίνει δεκτή η προηγούμενη διδασκαλία, ουδείς επι-

τρέπεται να ισχυρισθεί πως φέρεται αποκλειστικώς και μόνον κατά τρόπο υλικό ή πνευματικό. Αντιθέτως, επειδή συναποτελείται από τα δύο, πολιτεύεται κάθε φορά ως φθαρτός και άφθαρτος, ως πνευματικός και υλικός.

Αποψη κατ' εξοχήν αντίθετη υποστήριξαν οι πιστοί μιας άλλης αιρέσεως, του μονοθελητισμού. Κατ' αυτούς, ο Χριστός διέθετε με τις δύο φύσεις, αλλά εξ αιτίας της προσωπικής ενώσεως, είχε μία θ έ λ η σ η· την άποψη αυτή ενστερνίσθηκε ο αυτοκράτορας Κωνσταντίος. Η εναντίωση του Μάξιμου του Ομολογητού (580–662) επέδρασε σημαντικά στην αποτυχία επικρατήσεως του μονοθελητισμού. Ο Μάξιμος, αν και κύριος σύμβουλος του αυτοκράτορα, αρνήθηκε όλα τα αξιώματα αφ' ότου αυτός υποστήριξε τον μονοθελητισμό, έγινε μοναχός και ανέλαβε επιτυχή αγώνα κατά της αιρέσεως. Για το λόγο αυτό

▶ **Το μαρτύριο του Μαξίμου του Ομολογητή ενώπιον του αυτοκράτορα Κωνσταντίου. Μικρογραφία από τη χρονογραφία του Κωνσταντίνου Μανασσή. Ρώμη, Βαυκανή Βιβλιοθήκη (πηγή: «Ιστορία των Ελληνικού Έθνους». Εκδοτική Αθηνών).**

εξορίσθηκε στην Λαζία του Ευξείνου Πόντου, όπου λέγεται ότι του απέκοψαν το χέρι και τη γλώσσα.

Εύκολα κατανοεί κανείς την επίπτωση του μονοθελητισμού στην διδασκαλία περί του ανθρώπου: θα μπορούσε κάποιος να υποστηρίξει την απόλυτη ισχύ της μίας ή της άλλης από τις δύο φύσεις του, άρα και να αρνείται την ελεγχόμενη ισορροπία της συνυπάρξεως πνεύματος και ύλης.

Ο μονοθελητισμός δεν επεκράτησε, ο άνθρωπος μπορεί, κατά την έσω φιλοσοφία, να αμφιταλαντεύεται κάθε στιγμή περί της ροπής του, μπορεί δηλαδή να μένει ε λ ε υ θ ε ρ ο ς, πράγμα που, μάλιστα, κάνει και τις πράξεις του επαινετές ή ψεκτές, με όλη την ευνοήτως τεράστια σημασία που έχει αυτό.

Υποστήριξη του διαφόρου

Η κοσμική εξουσία δεν τάσσεται υπέρ της ελευθερίας του ανθρώπου: η ελευθερία επιλογής προσδίδει στις πράξεις του ως γνώρισμα το απρόβλεπτο, άρα αυτές δεν είναι ελεγχόμενες.

Η πολεμική εναντίον της ορθής περι του ανθρώπου διδασκαλίας ήλθε τώρα από την καισαροπαπική Δύση. Η δυτική Εκκλησία ήδη από το 800, επειδή απέκτησε και κοσμική εξουσία, απεδέχθη την καινοφανή διδασκαλία περί του Θεού, στην οποία διακρίνεται ένας δυϊσμός, ύπαρξη δηλαδή δύο αρχών. Η επίπτωση από την αποδοχή της διδασκαλίας περί εκπορεύσεως του αγίου Πνεύματος και εκ του Υιού (Filioque), και όχι αποκλειστικώς εκ του Πατρός, συνιστά εισδοχή δύο αρχών που εκπορεύουν και μίας που εκπορεύεται. Κατ' επέκταση, ο άνθρωπος, ως η εικόνα της Τριάδος, δεν θα συναπαρτίζεται από στοιχεία αδιάκριτα, αλλά

από διακριτά και ταξινομημένα, ή που οφείλουν να εξαρτηθούν. Επειδή αυτή η διδασκαλία είναι διαιρετική της ενότητας, η παπική εκκλησία επιχειρεί τον εναγκαλισμό και την αφομοίωση της ορθοδοξίας, προκειμένου να δικαιολογήσει την απόσχιση της. Στο πνεύμα αυτό η παπική εκκλησία είχε κινηθεί και παλαιότερα, αλλά, κυρίως, κατά τη Συνόδο Φερράρας–Φλωρεντίας, το 1438–1439.

Η επιχειρήση της παπικής εκκλησίας να δικαιολογήσει την απόσχιση της μέσω της παραποίησης των παραδε-

δεγμένων περί του ανθρώπου, με απώτερο στόχο την υποταγή της ορθόδοξου εκκλησίας, εν τέλει απέτυχε. Στην έκβαση αυτή θεμελιώδης υπήρξε η σθεναρή και αμάχητα τεκμηριωμένη αντίθεση του μητροπολίτη Εφέσου Μάρκου του Ευγενικού (1392/3–1445/6). Χαρακτηριστική της σημασίας της αρνήσεώς του να υπογράψει τον Ορο της ενώσεως των Εκκλησιών είναι η περίφημη ρήση του πάπα Ευγενίου Δ' όταν του παρουσίασαν τις υπογραφές όσων από τους Έλληνες συνοδικούς είχαν συναινέσει και είδε ότι έλειπε η υπογραφή του Μάρκου: «εφ' όσον ο Μάρκος δεν υπέγραψε, ουδέν εποίησαμεν». Ο Μάρκος αρνήθηκε να συναινέσει με την υπογραφή του, επειδή διέβλεπε την πρόθεση της παπικής εκκλησίας να υποτάξει την ορθόδοξη, προβαίνουσα παραλλήλως σε παραποίηση των παραδεγμένων περί του ανθρώπου.

Με το να αποφευχθεί όμως η ένωση, να απορριφθεί το Filioque και να διατηρηθεί η διδασκαλία της έσω φιλοσοφίας, δεν έγινε αποδεκτή η διυϊστική περί του ανθρώπου αντίληψη. Αντιθέτως ισχυροποιήθηκε η διδασκαλία περί της συμφυίας των δύο φύσεων, άρα και του ελευθέρως βιούντος και πράττοντος ανθρώπου. ❧

Μια προσέγγιση της διδασκαλίας περί του ανθρώπου και της ανθρώπινης ελευθερίας

▲ Γρηγόριος Ναζιανζηνός, Ιωάννης Χρυσόστομος, Μέγας Βασίλειος, οι Τρεις Ιεράρχες. Εικόνα του Ιερεμία Παλλαδά, πρώτο μισό του 17ου αι. Πάτιμος, Μονή Ζωοδόχου Πηγής (πηγή: «Οι Θεοάντροι της Μονής Πάτιμου». Εκδοτική Αθηνών, 1988).

► Η μεταφορά των σκηνών του Ιωάννου του Χρυσόστομου από την Αντιόχεια στην Κωνσταντινούπολη. Μικρογραφία από το εικονογραφημένο περγαμινό χειρόγραφο Μηνολόγιο του Βασιλείου Β' (11ος αι.). Ρώμη, Βατικανή Βιβλιοθήκη (πηγή: «Ο θσαυρός της Ορθοδοξίας». Εκδοτική Αθηνών, 2000).

Οι Τρεις Ιεράρχες

Του ΣΠΥΡΟΥ ΤΡΩΙΑΝΟΥ

Καθηγητή Πανεπιστημίου Αθηνών

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΕΟΡΤΑΖΕΙ στις 30 Ιανουαρίου τη μνήμη τριών αγίων που εμφανίζονται υπό την κοινή ονομασία Τρεις Ιεράρχες. Πρόκειται για τον μητροπολίτη Καισαρείας Βασίλειο (τον Μεγάλο) και τους αρχιεπισκόπους Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριο, τον επιλεγόμενο Θεολόγο, και Ιωάννη τον Χρυσόστομο. Εχοντας κάνει λαμπρές σπουδές σε ρητορικές σχολές, οι δύο πρώτοι και στην Αθήνα και ο τρίτος στην Αντιόχεια, κοντά στον ρήτορα Λιβάνιο, άφησαν ένα πλούσιο θεολογικό και φιλοσοφικό έργο και με το τελευταίο αυτό συνέβαλαν ουσιαστικά στη διάδοση και διάδοση της ελληνικής φιλοσοφικής σκέψης. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο θεωρούνται προστάτες της Παιδείας και των Γραμμάτων. Τα ίδια χαρακτηριστικά εμφανίζει όμως και άλλος ένας άγιος που τιμάται τον Ιανουάριο, ο Γρηγόριος επίσκοπος Νύσσης, αδελφός του Μεγάλου Βασιλείου.

Δεν θα μας απασχολήσει εδώ το θεολογικό-φιλοσοφικό αλλά το νομικό έργο αυτών των αγίων, έργο σημαντικό, γιατί το δίκαιο διδασκόταν τότε στις σχολές ρητορικής.

Ιδιαίτερα πρέπει να εξαρθεί το έργο των δύο αδελφών. Ο Βασίλειος και ο Γρηγόριος, απαντώντας σε συγκεκριμένα ερωτήματα, διατύπωσαν κανόνες συμπεριφοράς που με συνεχή εφαρμογή απέκτησαν αυτοτέλεια ως «ιεροί κανόνες» και κυρώθηκαν στα τέλη του 7ου αιώνα από οικουμενική σύνοδο. Εκεί ασχολήθηκαν οι δύο ιεράρχες με βασικά προβλήματα του ποινικού δικαίου.

Ο πρώτος αντιμετωπίζει ειδικώς τον σκοπό της ποινής στη συνολική του διάσταση. Αποκρούει τον ανταποδοτικό της χαρακτήρα –εφόσον, όπως γράφει, δεν έχει επινοηθεί ακόμη μέθοδος ώστε να εξαλείφονται τα γεγονότα– και εξαίρει την αξία της ποινής ως μέσου γενικής και ειδικής πρόληψης. Ως προς την πρόβλεψη της ποινής και την επιμέτρησή της, τόσο ο Βασίλειος όσο και ο Γρηγόριος τονίζουν ότι πρέπει να λαμβάνονται υπόψη και υποκειμενικά στοιχεία, δηλαδή το καταλογιστό της πράξης, γιατί άλλες ενέργειες είναι ακούσιες, αν οφείλονται σε αφόρητη ψυχολογική πίεση ή βία σωματική, και άλλες τελούνται με πρόθεση. Περαιτέρω ο Βασίλειος προβαίνει σε λεπτές επισημάνσεις όσον αφορά τους βαθμούς της υπαιτιότητας, διακρίνοντας τον ενδεχόμενο δόλο από την ενσυνείδητη αμέλεια.

«Θεός νόμος» και κοσμικό δίκαιο

Ενδιαφέρουσα είναι η στάση των ιεραρχών αυτών απέναντι στην πολιτειακή νομοθεσία. Ενώ οι απολογητές και οι αντιαιρετικοί συγγραφείς του 2ου και του 3ου αιώνα ασκούσαν κριτική στους νόμους, συγκρίνοντάς τους κυρίως με τον «θείο νόμο», οι Πατέρες του επόμενου αιώνα, χωρίς να αποστούν τελείως από παραδοσιακούς κοινούς τόπους, άγγιξαν λεπτομέρειες:

Λαμβάνοντας αφορμή από διάφορες διατάξεις, τονίζουν, τόσο ο Γρηγόριος ο Θεολόγος όσο και ο Μέγας Βασίλειος και ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος, ότι οι νόμοι της Πολιτείας υποβάλλουν σε διαφορετική μεταχείριση άνδρες και γυναί-

Γρηγόριος, Βασίλειος, Ιωάννης: η συμβολή τους στη διάδοση και στη διάδοση της ελληνικής φιλοσοφικής σκέψης

▲ Η Κοίμηση του Μεγάλου Βασιλείου. Εικόνα των αρχών του 16ου αι. Σινά, Ι.Μ. Αγ. Αικατερίνης (πηγή: «Σινά. Οι θησαυροί της Μονής». Εκδοτική Αθηνών, 1990).

κες, ερχόμενοι έτσι σε αντίθεση προς την αρχή της ισότητας όλων των ανθρώπων που καθιερώνει το φυσικό δίκαιο. Ο Γρηγόριος δεν διστάζει να παρατηρήσει: «Ανδρες ήσαν οι νομοθετούντες, διά τούτο κατά γυναικών η νομοθεσία».

Σε κάποιο κείμενό του ο Ναζιανζηνός χαρακτηρίζει τους ρωμαϊκούς νόμους, κρίνοντας από πλευράς ποινικής καταστολής, άμετρους και σκληρούς, αντίθετα από τη χριστιανική διδασκαλία, που δεν επιτρέπει την τιμωρία των αδικούντων υπό το κράτος οργής. Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος ωστόσο, εξετάζοντάς τους από την οπτική γωνία της πρόβλεψης, καταλογίζει στον κοσμικό νομοθέτη ότι έχει παραλείψει να προσδώσει αξιόποιο χαρακτήρα σε πλήθος επιείκων πράξεων, όπως η πορνεία, η κυβοπαίξια, η μέθη κ.τ.ό.

Στην αντιμετώπιση των θεσμών του ιδιωτικού δικαίου παρατηρούμε ότι οι Πατέρες αυτοί δεν δισταζαν να εκφράσουν την αποδοκιμασία τους, φθάνοντας ακόμη και στο σημείο να συνιστούν τη μη εφαρμογή διατάξεων του ρωμαϊκού δικαίου. Με το δημόσιο δίκαιο υπήρξαν ωστόσο πολύ διστακτικοί. Ακολουθώντας εδώ το παράδειγμα του Αποστόλου Παύλου, τάχθηκαν υπέρ της διατηρήσεως του status quo, συμπεριλαμβανομένων των προσωπικών και κοινωνικών του δομών. Έτσι, η διάκριση ελευθέρων και δούλων δεν έπαψε να υπάρχει, παρά τις αντίθετες αρχές του χριστιανισμού.

Από γενικότερη άποψη, ενώ κατά τους πρώτους αιώνες τον κύριο ρόλο στη διατύπωση νομικών θέσεων έπαιζαν ηθικο-θεολογικές εκτιμήσεις, στους συγγραφείς, αντιθέτως, του 4ου αιώνα κυριαρχούσαν εκκλησιαστικο-πολιτικά κίνητρα, κυρίως δε η τάση να προβληθεί ο «νόμος» υπό τη βιβλική του έννοια ως ο κατ'εξοχήν νόμος και να υποβληθεί στον νομοθέτη, που τώρα πλέον ήταν χριστιανός, η ιδέα να μην τον αγνοεί. Η σκέψη αυτή αντικατοπτρίζεται στη ρήση του Ιωάννη του Χρυσόστομου, ότι η εκκλησιαστική αρχή είναι υπέρτερη της πολιτικής.

Αρετή και δικαιοσύνη

Σχετικά με αυτή την τελευταία αυτή αντίληψη είναι τα χωρία στα οποία αφενός μεν αποδεικνύεται ότι η ύπαρξη (κοσμικών) αρχών ανταποκρίνεται σε μια όχι μόνο κοινωνική, αλλά και ηθική ανάγκη και, αφετέρου, απαριθμούνται τα προσόντα του καλού ηγεμόνα. Ανάμεσα σ' αυτά κατέχει πάντα ξεχωριστή θέση η δικαιοσύνη.

Οι Πατέρες για τους οποίους γίνεται εδώ λόγος, διαρκώς αναφέρονται στο γνωστό από τη φιλοσοφική παράδοση ορισμό της ανθρώπινης δικαιοσύνης, σαφώς διακρινόμενης από τη θεία δικαιοσύνη. Ο Γρηγόριος Νύσσης δέχεται «δικαιοσύνην είναι έξιν απονεμπτικήν του ίσου και του κατ' αξίαν εκάστω». Συγκρίνοντάς την δε με τις υπόλοιπες αρετές, καταλήγει ο Χρυσόστομος ότι «έστι δε και η καθόλου αρετή».

Απόρροια αυτής της αντίληψης περί δικαιοσύνης φαίνεται να είναι η εκτίμηση κάποιων συγγραφέων ότι οι νόμοι που αποβλέπουν στη διατήρηση ή στην αποκατάσταση της διαταραχθείσας τάξης οφείλουν τη γένεσή τους στην «αμαρτία», γιατί ο ενάρετος άνθρωπος βρίσκεται υπεράνω των νόμων, αφού δεν τους χρειάζεται. Ως προς το τελευταίο αυτό σημείο, όμως, ο Χρυσόστομος διατυπώνει διαφορετική άποψη. Πιστεύει δηλαδή ότι οι νόμοι ακριβώς από τους ενάρετους ανθρώπους μπορεί να χρησιμοποιηθούν σύμφωνα με τον σκοπό τους, επειδή οι ενάρετοι τους εφαρμόζουν συνειδητά, χωρίς την ανάγκη να διαπαιδαγωγηθούν από αυτούς. Η ορθή συμπεριφορά τους υπαγορεύεται από την ενοικούσα μέσα τους χάρη του Πνεύματος. Έτσι δεν αναμένουν να διδαχθούν τη συμπεριφορά αυτή από τους νόμους.

Εκτός από τις αναφορές στον καλό ηγεμόνα, οι Πατέρες διατύπωσαν συγκεκριμένες απόψεις για τον καλό νομοθέτη σε μάλλον περιορισμένη έκταση. Χαρακτηριστική είναι η επισήμανση του Γρηγορίου του Θεολόγου ότι ο κοσμικός νομοθέτης δεσμεύεται από τον ορθό λόγο: «Οι βασιλείς αιδέσθαι την αλουργίδα νομοθετήσει γαρ και νομοθεταίς ο λόγος».

Η γενικότερη στάση των Τριών Ιεραρχών και του Γρηγορίου Νύσσης ως προς τη νομοθετική πολιτική της αυτοκρατορίας μπορεί να συνοψιστεί στην παρακάτω σκέψη. Από τη στιγμή που διαμορφώθηκε μέσα στους κόλπους της Εκκλησίας ιδιαίτερη έννομη τάξη, άρχισαν να θεσπίζονται κανόνες δικαίου από τα δικά της όργανα: οι ιεροί κανόνες. Αυτή η εξέλιξη είχε ως αποτέλεσμα στις απαιτήσεις της Εκκλησίας από τον πολιτειακό νομοθέτη να περιλαμβάνεται πλέον και η αξίωση να μην εκδίδει νόμους αντίθετους κατά περιεχόμενο προς τους ιερούς κανόνες — κάτι που, εξάλλου, δεν έπρεπε να είναι δύσκολο για τους εξορισμένους «δικαίους» χριστιανούς αυτοκράτορες, εφόσον ως νομοθέτες είχαν το καθήκον να μετατρέψουν τους θείους νόμους σε νόμους της Πολιτείας. ✠

Ο Ιανουάριος στη νεοελληνική πεζογραφία

Του ΧΡΗΣΤΟΦΟΡΟΥ ΜΗΛΙΩΝΗ

Ο ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ μοιάζει να κοιτάζει με το ένα πρόσωπο στο παρελθόν και με το άλλο στο μέλλον, σαν τον διπρόσωπο Ιανό, από τον οποίο πήρε το όνομά του. Απόδειξη πως συνεχίζει τους εορτασμούς του Δεκεμβρίου: από τις μέρες του Δωδεκαημέρου, που αρχίζει τα Χριστούγεννα, οι μισές πέφτουν στον Δεκέμβριο και οι άλλες μισές στον Ιανουάριο. Κι αν θυμηθούμε ότι με τις γιορτές αυτές σχετίζονται πλήθος από λατρευτικά έθιμα (π.χ. οι παιδικοί αγερμοί, δηλαδή τα *Κάλαντα*, την παραμονή των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς, μαζί με τη χαρτοπαιξία), αλλά και προλήψεις και αντιλήψεις πανάρχαιες (όπως για τους *καλικάντζαρους*, δαιμόνια που ο λαός μας πιστεύει ότι κατά το Δωδεκαήμερο κυκλοφορούν τις νύχτες και πειράζουν τους ανθρώπους).

Στη λαϊκή γλώσσα ο Ιανουάριος παρετυμολογήθηκε από το γένω κι έγινε Γενάρης, επειδή, λέει, είναι η εποχή που γεννούν τα γιδοπρόβατα. Και, βέβαια, είναι η καρδιά του χειμώνα, όπως ακριβώς το δηλώνει κι η παλιά παροιμιακή φράση:

*Ως τ' Αϊ-Γιαννού, τρυγώνα, είναι η φούρια
του χειμώνα*

αλλά και ο μήνας του λαμπρού φεγγαριού:

Του Γενάρη το φεγγάρι παρά ώρα μέρα μοιάζει

πράγμα που, ως φαίνεται, διευκολύνει τους έρωτες των γάτων. Είναι ακόμη η πιο κατάλληλη εποχή για το κλάδεμα των δέντρων:

Γενάρη μήνα κλάδευε, φεγγάρι μη γυρεύεις.

Με αυτά τα χαρακτηριστικά παρουσιάζεται ο Γενάρης στην παλαιότερη κυρίως πεζογραφία μας, που ονομάστηκε *Ηθογραφία* και απεικονίζει μια ζωή με μεγαλύτερη ενότητα και συνοχή: παρελθόν και παρόν, παράδοση και «εξέλιξη», φύση και πόλη, αγροτική και αστική ζωή δεν έχουν ακόμη διασπαστεί. Να μη λησμονούμε ότι ως τη δεκαετία του '50 ακόμα, οι Μενιδιάτες γαλατάδες, με τον τενεκέ στην πλάτη, πουλούσαν το γάλα τους πόρτα την πόρτα στην Αθήνα. Όσο για τον αγροτικό χαρακτήρα της οικονομίας και της κοινωνίας μας, εξακολουθεί να είναι κυρίαρχος, κι αν ακόμα δεχτούμε την παρατήρηση του Αγρά, ότι μετά τον Χρυστοβασίλη η «ύπαιθρος» γίνεται πια «επαρχία». Επομένως η πεζογραφία της Ηθογραφίας, για τα ελληνικά πράγματα, δεν ήταν παρά ρεαλιστική πεζογραφία, άλλοτε περιγραφική και νατουραλιστική και άλλοτε περισσότερο διεισδυτική, αναλυτική και ερμηνευτική, κατά τις ιδιότητες και τις ικανότητες του δημιουργού.

► *Οικογένεια στο ιζάκι. Ελαιογραφία του Νικολάου Ξυδιά. Συλλογή Κοντλίδη. Αθήνα, Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου.*

▲ **Τα Κάλαντα.**
Ελαιογραφία του
Νικηφόρου Λύ-
τρα, τέλη 19ου
αιώνα. Ιδιωτική
συναλλογή.

Η Ηθογραφία και, βέβαια, οι γιορτές του Δωδεκαημέρου, στρέφουν τη σκέψη στον «άγιο των γραμμάτων» μας και γενάρχη των πεζογράφων μας, τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη, που έχει γράψει γύρω στα είκοσι διηγήματα, αν τα μέτρηση σωστά, για τις μεγαλύτερες γιορτές της Χριστιανοσύνης. Απ' αυτά, τα δεκαπέντε αναφέρονται ευθέως στα Χριστούγεννα, και θα ήμασταν έξω από το κλίμα των ημερών αν δεν τον αναφέραμε.

Τον κρατούμε όμως και για άλλες ευκαιρίες. Σας συστήνουμε εν τω μεταξύ το περίφημο διήγημά του *Ερωτας στα Χιόνια*, που η αφήγησή του πηγαινοέρχεται ανάμεσα στον Αϊ-Βασίλη και τα Φώτα, τα Φώτα Ολόφωτα, όπως τα χαρακτηρίζει στο ομώνυμο διήγημά του.

Θα ξεκινήσουμε λοιπόν αντιστρόφως, μ' ένα συγγραφέα νεότερο, αλλά που λειτουργεί (κυριολεκτικά) μέσα στα ιερά της παράδοσής μας: τον Φώτη Κόντογλου (1895 – 1965), με το διήγημά του *Το βλογημένο μαντρί*, που μοιάζει με παραμύθι – τα παραμύθια ταιριάζουν πολύ σ' αυτές τις μέρες – και αναφέρεται στην παραμονή της Πρωτοχρονιάς:

Κάθε χρόνο –γράφει– ο Άγιος Βασίλης τις παραμονές της Πρωτοχρονιάς γυρίζει από χώρα σε χώρα κι από χωριό σε χωριό, και κτυπά τις πόρτες για να δει ποιος θα τον δεχτεί με καυθαρή καρδιά. Μια χρονιά λοιπόν πήρε το ραβδί του και τράβηξε. Ήτανε σαν καλόγερος ασκητής, ντυμένος με κάτι μπαλωμένα παλιόρασα, με χοντροπάπουτσα στα ποδάρια του και μ' ένα ταγάρι περασμένο στον ώμο του. Γι' αυτό τον παίρνανε για διακονιάρη και δεν τ' ανοίγανε την πόρτα... Αφού βολόδερνε από δω κι από κει, κι αφού πέρασε από χώρες πολλές κι από χιλιάδες χωριά και πολιτείες, έφταξε στα ελληνικά τα μέρη, που 'ναι φτωχός κόσμος...

Τελικά, λέει, η μόνη πόρτα που του άνοιξε ήταν ενός τσο-

μπάνη, του Γιάννη του Μπάικα, που τον λέγανε Γιάννη Βλογημένον

...άνθρωπος αθώς σαν τα πρόβατα που βόσκαγε, αγράμματος ολότελα... Καθίσανε στο τραπέζι και φάγανε, ο Άγιος Βασίλειος ο Μέγας, ο Γιάννης ο Βλογημένος, η γυναίκα του κι ο μπαρμπα-Μάρκος ο βουβός, που τον είχε συμμαζέψει ο Γιάννης και τον βοηθούσε. Και σαν αποφάγανε, έφερε η γυναίκα τη βασιλόπιτα και την έβαλε απάνω στο σοφρά. Κι ο Άγιος Βασίλης πήρε το μαχαίρι και σταύρωσε τη βασιλόπιτα κι είπε: Είς το όνομα του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος!...

Ονομάτισε ύστερα τα κομμάτια κατά την τάξη και τα μοίρασε, λησιμονώντας τον Αϊ-Βασίλη και τον εαυτό του (στη διανομή). Ο Γιάννης τον επανέφερε στην τάξη, χωρίς βέβαια τίποτε να έχει αντιληφθεί. Όταν σηκώθηκαν να κάνουν την προσευχή τους και να κοιμηθούν, ο Άγιος Βασίλειος είπε τη δική του την ευχή που τη λέει και ο παπάς στη λειτουργία:

...Κύριος ο Θεός μου, οίδα ότι ούκ ειμι άξιος, ουδέ ικανός ίνα υπό την στέγην εισέλθης του οίκου της ψυχής μου...
...Σαν τελείωσε την ευχή κι ετοιμαζόντανε να πλαγιάσουνε, του λέει ο Γιάννης:
Εσύ γέροντα, που ξέρεις τα γράμματα, πες μας σε ποια παλάτια άραγες πήγε απόψε ο Αϊ-Βασίλης; Οι αρχόντοι κι οι βασιλιάδες τι αμαρτίες μπορεί να 'χουνε; Εμείς οι φτωχοί είμαστεν αμαρτωλοί και κακορίζικοι, επειδής η φτώχεια μας κάνει να κολαζόμαστε!

Ο Άγιος Βασίλης δάκρυσε. Σηκώθηκε πάλι απάνω, άπλωσε τις απαλάμες του και ξαναείπε την ευχή του αλλιώςτικα:

Κύριε ο Θεός μου, οίδας ότι ο δούλος σου Ιωάννης ο απλούς εστίν άξιος και ικανός, ίνα υπό την στέγην αυτού εισέλθης, ότι νήπιος υπάρχει, και των τοιούτων εστίν η βασιλεία των ουρανών...

Λογοτεχνικές σελίδες γραμμένες στο πνεύμα και τη διάθεση των εορ- τών του Γενάρη

...Και πάλι δεν κατάλαβε τίποτα ο Γιάννης ο καλότυχος, ο Γιάννης ο βλοημένος» —είναι το τέλος του διηγήματος χωρίς σχόλια, ούτε του Κόντογλου ούτε δικά μας.

(Φώτη Κόντογλου, *Εργα*, εκδ. «Αστήρ», τ. Α')

***

Το απόσπασμα που ακολουθεί, από ταξιδιωτικό αφήγημα του λαμπρού διηγηματογράφου μας Ανδρέα Καρκαβίτσα (1865–1922), μας μεταφέρει στο χωριό Νιοχώρι της Ηλείας, όπου έφθασε ανήμερα του Αγίου Βασιλείου, κατευθυνόμενος από την Κυλλήνη στα Λεχαινά, τη γενέτειρά του. Βρισκόμαστε στα τέλη του 19ου αιώνα:

1 Ιανουαρίου 1886

— Και εις έτη πολλά!

Ιδού η ευχή, ήτις φέρεται επί των στομάτων όλων των χωρικών σήμερον, Ανδρες και γυναίκες, νέοι και γέροντες συναντώμενοι ταύτην διαμείβουσιν την ευχήν. Και την λέγουν μετά τοσαύτης προθυμίας οι αγαθοί ούτοι χωρικοί! Με την γλυκείαν ιλαρότητα του προσώπου, με το μειδίαμα εις τα χείλη, με το πυρ της αγαλλιάσεως εις τους οφθαλμούς, ώστε νομίζεις ότι είναι αδύνατον να μη εισακουσθεί...

Όλοι του χωριού οι οικίσκοι λάμπουν εκ καθαριότητας· το έδαφός των, προσφάτως χρισθέν διά κόπρου βοός, απόζει ουχί δυσαρέστου οσμής· οι τοίχοι των λευκοί, λευκότατοι ως φουστανέλλαι των παλληκαριών· τα πολύχρσα απλάδια άτινα ύφανε μετ' ασμάτων και συγκινήσεων η οικοδέσποινα, ότε ήτο νεάνις μεμνηστευμένη, καλύπτουσι τα πεπαιωμένα σεντούκια, τα μεταξοϋφασμένα παραπετάσματα με τας λευκάς και ερυθράς ταινίας των κρέμανται επί των μικρών παραθύρων, και εν τω μέσω της αιθούσης, επί τραπέζης επεστρωμένης διά ερυθρού τραπεζομανθίλου, κείται το ρακί και οι δίπλες, οι τηγανίτες και ενίοτε η μπουκουβάλα, απαραίτητα κατά τας ημέρας ταύτας γλυκίσματα...

...Την εσπέραν επεσκέφθην το μόνον εις το χωριόν καφενειόν. Είναι στενόν, το έδαφός του ανώμαλον και υγρόν, οι τοίχοι του γυμνοί και υπομέλανες εκ του καπνού, έφερον ανηρητημένας εικόνας Ρώσων στρατηγών και της αυτοκρατορικής οικογενείας. Μη νομίση τις όπι τούτο προέρχεται εκ φιλορωσισμού των χωρικών· ο καφετζής εύρεν αυτάς και τας ηγόρασεν, απλώς διά να στολίση το κατάστημά του, ως θα ηγόραζε την εικόνα του Κουταλιανού.

Εις το καφενειόν δεν συνήντησα την νεκρικήν εκείνην σιγήν, την οποίαν ανέμενα και την οποίαν θα συνήντηα τις —και μάλιστα τοιαύτην εσπέραν— εις όλα τα καφενειά της πρωτεύουσής· δεν παρετήρησα επί των χωρικών την στεγνήν εκείνην κατήφειαν των παικτών. Τουναντίον ήσαν όλοι ζωηροί, εύθυμοι, λάλοι.

— Ελα, Παναγιώτη! Τι διάβολο, ούλο το βιός σου εβάλθηκες να παίξεις απόψε;

— Μωρ' το πήρ' απόφαση· δέκα λιρίτσες καζάντησα, και τις δέκα θα τις παίξω.

— Κάτω' Αντώνη!...

Ελεγον προς αλλήλους οι χωρικοί, σκωπτόμενοι, απωθούμενοι, ενώ αίφνης ηκούετο από της τραπέζης του χαρτοπαιγνίου πάταγος βαρύς και ανεπήδων άνωθεν της κεφαλής των παικτών τεμάχια παιγνιοχάρτων, ως

◀ *Καλικάντζαροι. Σκίτσο της Ελλης Σολομωνίδου-Μπαλάνου στο βιβλίο του Τίτου Γιοχάλα «Αρβανίτικα παραμύθια και δοξασίες», Αθήνα 1997.*

▶ *Ποιμενική σκηνή. Μικρογραφία σε χειρόγραφο του 11ου αιώνα. Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Ιερουσαλήμ (πηγή: Φοίβου Ανωγειανάκη).*

▲ Ο Καλικάντζαρος «Τραγουδοῦς ... εἶναι ἡ εὐφροσύνη ὡς τις μέρες μας... τον μεγάλο Πάνα... Χοροπηδάει μαγαρίζοντας δεξιά κι αριστερά τα ξεσκεπαστα φαγώσιμα των γιορτιών...» (πηγή: Θάνος Βελλουδίου, «Αερικά - Ξωπικά και Καλικάντζαροι»).

λίθος ἐξ ὑπονόμου ἐκρηγνυμένης. Εἴαν δε τις ἔκανε, διὰ να γυρίσει ἡ τύχη ἀφνε προς στιγμὴν τὴν θέσιν, ἐλάμβανε δύο τρεῖς φίλους του καὶ ἐσπευδεν οὐχὶ να φιλοσοφήσῃ περὶ τῆς αστασίας τῆς τύχης, ἀλλὰ να δροσίσῃ τον λάρυγγά του εἰς το ἀπέναντι οἰνωπώλειον.

Ἐν τῷ καφενεῖῳ ἤκουσα καὶ τον «Αἰ-Βασίλῃ». Εἰσῆλθον δύο γέροντες κωρικοί, φέροντες ἀνά χεῖρας οζῶδη ρόπαλα· ἔστισαν ἐν μέσω του καφενεῖου καὶ ἤρχισαν βλέποντες προς ἀνατολάς:

Ἀς τότε τραγουδήσουμε καὶ τούτον τον ἀφέντη
ὅπ' ἔχ' αὐλὲς μαρμαρωτὲς καὶ πόρτες ἀσμένειες

.....
Κι ἐδῶ που τραγουδήσαμε πέτρα να μὴ ράισῃ

Κι ὁ νοικοκύρης του σπιτιοῦ χρόνια
πολλὰ να ζήσει.

Ἐξεπλάγην δε ὅταν οἱ κωρικοί, παύσαντες το ἄσμα, ἀπῆλθον κωρὶς να ζητήσωσιν ἀμοιβὴν παρὰ των θαμῶνων του καφενεῖου, ὡς συμβαίνει εἰς ὅλας τὰς πόλεις, ἀλλ' ἠρκέσθησαν εἰς κάλκινά τινα κέρματα του καφετζῆ.

Ἐν τοῖς κωρικοῖς μας ἡ φιλοξενία εἶναι εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς ἐτι. Λέγω ἐτι, διότι νομίζω, ὅτι μετ' ολίγον θα ἐκλείψῃ. Βεβαίως ὄχι ὅτι θα μεταβληθῶσιν οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ διότι αἱ ἀπαιτήσεις του πολιτισμοῦ δεν εἶναι ἀνάλογοι προς τοὺς πόρους αὐτῶν. Ὁ κωρικός μετ' ὅλην τὴν εὐχαρίστησιν, τὴν ὁποῖαν αἰσθάνεται ὅταν φιλοξενῆ τινα, ἤρχισε να ἀπεύχεται τούτο καθ' ἑαυτὸν, διότι νομίζει ὅτι δεν θα δυνηθῆ να περιποιηθῆ ὡς πρέπει, ὡς αὐτὸς θέλει τον ξένον του.

Φιλοξενούμαι παρὰ τῷ κ... Ἡ ἀξιόλογος οἰκοδόσποινα, πιστὴ εἰς τὰς παλαιὰς δοξασίας του λαοῦ, ἔθηκεν εἰς τὸ δωμάτιόν μου ἀγγεῖον ὕδατος, καλῶς κεκαλυμμένον, καὶ ολίγους ἀνημμένους ἄνθρακας, ἵνα εἴαν θελήσω να πῶ τὴν νύκτα, ρίψω τον ἄνθρακα ἐντὸς, διότι ἔχομεν τὰ δωδεκάημερα καὶ οἱ Καλικάντζαροι ἀρέσκονται να χύνωσι καὶ ἄλλο τι ρευστὸν ἐντὸς του ὕδατος...

(Ἀνδρ. Καρκαβίτσα, Ταξιδιωτικά, ἐκδ. «Νεφέλη» 1998)

***

Ἡ «τύχη» ὅμως του καινούργιου χρόνου δεν δοκιμάζεται μόνο με τὴν καρτοπαιξία, ἀλλὰ καὶ με διάφορους ἄλλους, κατὰ τόπους, τρόπους, ὅπως τὸ «σοῦρβισμα» σὴν Ἀνατολικὴ Θράκη, τὴν παραμονὴ τῶν Φῶτων, που προαγγέλλει τὴν δολοφονία του Χρυστάκη, ἀδελφοῦ του ἀφηγητῆ, στο διήγημα του Βιζυνοῦ (1849-1896) «Ποῖος ἦτον ὁ φονεὺς του ἀδελφοῦ μου». Διηγείται ἡ μητέρα:

...Ἔτσι καὶ ἐκείνη τὴν παραμονή. Ὁ Μιχαῖλος, που με ἤξευρεν, ἐπῆγεν ἀπὸ νωρὶς εἰς τὸ βουνό καὶ ἔφερε μὴ σουρβιά: Ἐνα μεγάλο κλωνὶ γεμάτο σφιχτὰ καὶ πράσινα μάτια. — Μ' αὐτὰ τὰ σουρβια, μανά, θα διοῦμεν ἀπόψε τὴν τύχη μας. — Σαν ἤρθεν ὁ Χρυστάκης στο σπίτι, ἐκαθίσασμε στο παραγῶνι καὶ ἐχωρίσαμε τὴν φωτιά σε δύο μεριές, καὶ ἄρχισεν ὁ Μιχαῖλος να βάζει τὰ σουρβια σὴν μέση πα σὴν καυτερὴ τὴν πλάκα, γιὰ να διοῦμε τὴν τύχη μας. Πρῶτα πρῶτα σ' ὀνομάτισεν ἐσένα, καὶ ἔκοψε σουρβιο καὶ τὸ ἔβαλε. Καὶ μόλις τὸ 'βαλεν, ἐβρόντηξε καὶ πῆδηξε καὶ ἐβγήκεν ἀπὸ τὴν στία... Ἐχε τὴν εὐχή μου, Μιχαῖλο! του εἶπα. Ἀπόψε εὐφρανες τὴν καρδιά μου. Σαν εἶν' ὁ Γιωργῆς μας γερὸς, εἴμασθ' ὄλοι καλά! Ὑστερα μ' ὀνομάτισεν ἐμένα. Ε, καὶ ἐγώ, πες, καλὰ πῆγα... Ὑστερα ὀνομάτισεν τον Χρυστάκη — καὶ διεξ ἐσύ! Το μάτι τῆς σουρβιάς ἐμεινε πα σὴν πλάκα που τὸ 'βαλε, σιγανό καὶ ἀκίνητο, ὡστε που μαύρισε καὶ ἐκάπνισε καὶ ἐγείρεν ὀλίγο καὶ κάπκε! — Χριστὸς καὶ Παναγιὰ, παιδάκι μου! του εἶπα... Δεν ἔβαλες καλὸ σουρβιο! Κι ἐπῆρα τὴν σουρβιάν ἀπὸ τὸ χέρι του καὶ ἐδιάλεξα τὸ πιο καλὸ τὸ μάτι καὶ ἀνοῖξα καινούριο τόπο σὴν φωτιά καὶ τὸ ἔβαλα... Ἐκάπνισεν ὀλίγο, ἐμαύρισε, ἐτανίσθη καὶ ἐμεινε στον τόπο! Τὸτ' ἐγέλασεν ὁ Χρυστάκης δυνατὰ καὶ ἐπῆρεν ἕνα δαυλί καὶ ἀνεκάτωσεν τὰ κάρβουνα καὶ εἶπε: — Εγώ, μητέρα, εἶμαι βασταγερὸς ἄνθρωπος, τὸ ξέρεις. Ἔτσι εὐκόλα εὐκόλα δεν πηδῶ να φύγω μέσ' ἀπὸ λίγη ζέστη σαν καὶ λόγου σας. Ἀν θέλεις να ἰδῆς τὴν τύχη μου, φέρ' ἐδῶ! — Καὶ πῆρε τὸ κλωνί ἀπὸ τὸ χέρι μου καὶ τὸ 'βαλε μες σὴν φωτιά. Κι ἐπυρῶθηκαν τὰ σουρβια καὶ ἤρχισαν να βροντοῦν καὶ να πηδοῦνε...

Τώρα λέγε μου ἐσύ ὅτι θέλεις. Σουρβια εἶναι σουρβια, τὸ ξέρω. Καὶ τὴν τύχη τὴν βλέπουν γιὰ τὴν συνήθεια, ὄχι γιὰ τὴν ἀλήθεια, καὶ αὐτὸ σωστό. Μα ὅταν θυμηθῶ τοὺς κούφιους ἐκείνους κρότους καὶ τες μακρινὲς τουφεκιές, που ὕστερ' ἀπὸ λίγες ἡμέρες ἄρχισαν ν' ἀκούγωνται τριγύρω στα κωριά, μου ξεσηκώνετ' ἡ καρδιά μου, καὶ δεν μπορῶ να σουκάσω. Το πράγμα ἦταν καθαρὸ καὶ ξάστερο, μα μεῖς δεν τὸ ψηφήσαμε, μόνο τὸ πῆραμ' ἐλαφριά καὶ ἐγελάσαμεν...

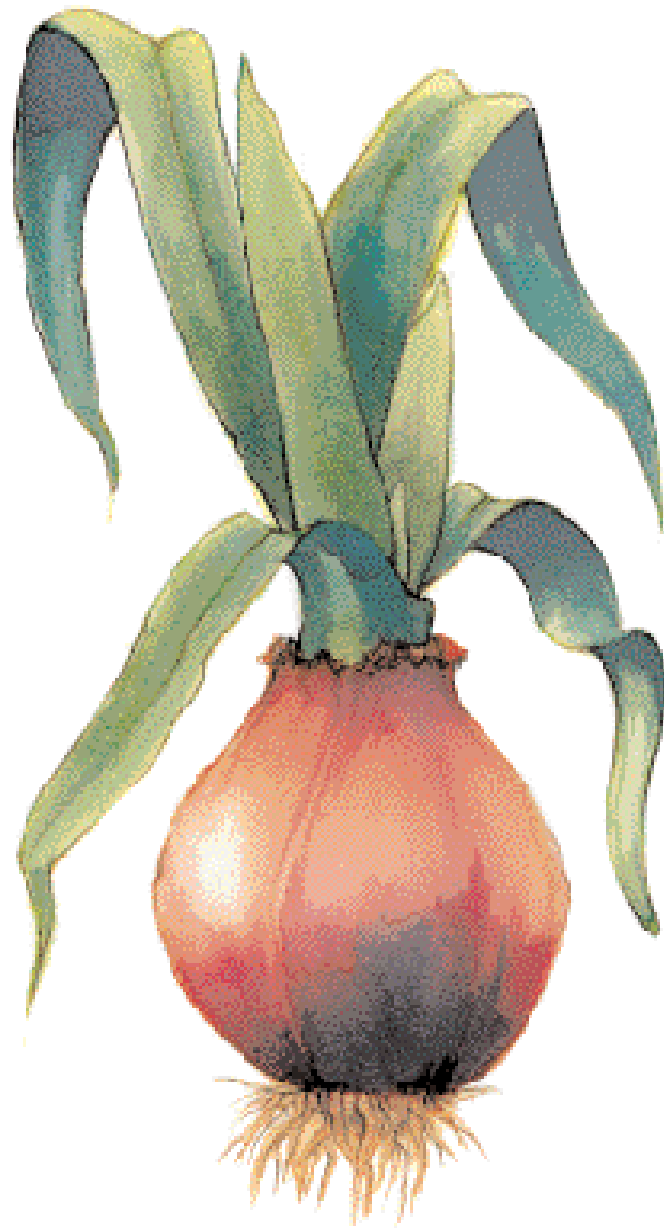
(Γ. Βιζυνοῦ,
«Ποῖος ἦτον ὁ φονεὺς
του ἀδελφοῦ μου»,
Νεοελληνικά Διηγήματα,
ἐκδ. «Ερμῆς», Ν.Ε.Β., 1980).

Τὰ σουρβια, λοιπόν, εἶναι σουρβια καὶ οἱ παραδόσεις παραδόσεις. Κι ἐπειδὴ τὸ κακὸ, ὅπως καὶ ὁ Διάβολος, ἔχει πολλὰ ποδάρια, να εὐκνηθῶμε σ' ὄλους: Καλὴ Χρονιά! ❄️

ΚΑΘΕ ΠΡΩΤΟΧΡΟΝΙΑ κάνει την εμφάνισή του, κρεμασμένος για γούρι στην εξώπορτα κιλιάρων σπιτιών, ένας ταπεινός βολβός, η αγριοκρεμμύδα. Αυτό το παρακατιανό, το παραπεταμένο φυτό, που το βρίσκουμε αυτοφυδόμενο στις άγονες αμμώδεις και κάπως βραχώδεις νότιες περιοχές κοντά στη θάλασσα, έχει ιστορία αιώνων που θα τη ζήλευαν υψηλόκορμα επιβλητικά δέντρα (πλατάνια, λεύκες) ή φημισμένοι ανθοφόροι θάμνοι (γαρδένιες, γιασεμιά). Η *Ουργκινέα η παραθαλάσσια* (*Urginea maritima*), όπως την προσδιορίζει και την περιγράφει σε άρθρο του ο καθηγητής της Συστηματικής Βοτανικής στο Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών Γεώργιος Σαρλής, ανήκει στην οικογένεια των Λείλυδων – μαζί με τους σεφερικούς ασφόδελους και τους καβαφικούς υάκινθους. Αγνώστη στους πολλούς με την επιστημονική της ονομασία, συναντιέται σε διάφορα μέρη με ποικίλα κοινά ονόματα: σκίλλα και σκιλλοκρομμύδα (παντού), ασκίλλη, λητούρα και ασκελετούρα (Κρήτη), ασκυνικάρα και κουτσούνα (Κεφαλονιά), γεωργός και ασκέλλα (Αίγινα), βότσικας και μποτσίκι (Πελοπόννησος).

Η μορφή της –ένας ογκώδους βολβός διαμέτρου 10 έως 15 εκ. και βάρους 1,5 έως 15 κιλών–, η μεγάλη βλαστική δύναμη, ο τρόπος και ο χρόνος άνθησής της, «την κατέστη-

Πρωτοχρονιάτικες δοξασίες γύρω από ένα ταπεινό βολβοφόρο φυτό, σύμβολο ζωτικότητας

Αγριοκρεμμύδ «...κατά του βασκανου οφθαλμού»

σαν», γράφει ο Γ. Σαρλής, «άξια θαυμασμού και απαραίτητο σύντροφο για να χαρίζει, επ' ευκαιρία της πρώτης του έτους, τη θαλερότητα και την αντοχή στις αντίξοες περιστάσεις». Τα άνθη της –λευκοπράσινα με πράσινες ή ροδινες ραβδώσεις– βγαίνουν τον Σεπτέμβριο, πριν από εκείνα των φυτών φθινοπωρινής άνθησης. Σχετικά με τη μαντική της άνθησής της, στην οποία αναφέρεται και ο Θεόφραστος, στο *Περί Φυτών Ιστορίας* (VII, 13, 6), λέγεται πως αν ανθίσει πρώιμα ο χειμώνας προβλέπεται βαρύς, ενώ αν αργήσει μαλακός και η άνοιξη έρχεται νωρίς και είναι ευνοϊκή για τις καλλιέργειες. Βέβαια, εκείνο που εξέπληττε πάντα τους ανθρώπους είναι «το φύσει εύζων και βλαστικόν του φυτού, κυρίως δε η έκτακτος, μεγάλη ζωτικότης του βολβού, δυναμένου επί μακρόν να ζει και ανθεί και εκτός του εδάφους» (Θεόφραστος, ό.π., V 4, 4).

Από τον Πυθαγόρα (6ος αι. π.Χ.) μαθαίνουμε ότι «η σκίλλα ανηρτημένη στο πλαίσιο της πόρτας είναι φάρμακο απωθούν την είσοδο των ασθενειών» και ο Π. Γ. Γεννάδιος παρατηρεί, στο *Φυτολογικόν Λεξικόν* του (Αθήναι 1914), ότι συνεχίζεται η παλαιά συνήθεια «από του ανωφλίου τηςθύρας της οικίας ή από της οροφής των εργαστηρίων, αναρ-

τήσεως θάλλοντος βολβού του φυτού του ως προφυλακτικού κατά του βασκανου οφθαλμού». «Οι βολβοί της –γράφει ο γεωπόνος Αλέξανδρος Ν. Λέτσας στο βιβλίο του *Η μυθολογία της Γεωργίας* (Θεσσαλονίκη 1957)– πράγματι ήσαν και εν Ελλάδι τα πρώτα αλεξικάκα ιερά σύμβολα της εξ Ανατολής ελθούσης οργιαστικής Βακχικής λατρείας του αγρονόμου προστάτου της Γεωργίας Διονύσου».

Την πανάρχαιη πίστη στην αλεξικάκον ισχύ του βολβού ενισχύουν οι θεραπευτικές του ιδιότητες – είχαν να λένε για τον Επιμενίδη τον Κρήτα, τον μέγιστο των γούτων–καθαρών των αρχαϊκών χρόνων, ότι κατανακούσε ασθένειες και λοιμούς ολόκληρους, συνιστώντας το φάγωμα της εδώδιμης σκίλλας που έφερε το όνομά του. «Διαθέτει δύναμη δριμεία και ναρκωτική, πολύχρηστον κατά εκιδνοδικτών, ύδρωπος, βηχός, άσθματος, δυσπεψίας, δυσεντερίας, χειμέτων (=χιονίστρες)» κ.λπ., απαριθμεί ο Διοσκουρίδης στο *Περί Υλης Ιατρικής* (2,202). Η λαϊκή μας ιατρική, επίσης, αποδίδει στην αγριοκρεμμύδα θεραπευτική δράση κατά της φθίσεως. Τέλος, άλλες φαρμακευτικές χρήσεις της εμπονούνται ο Γεννάδιος (ό.π.) και η Ευαγγελία Κ. Φραγκάκη για την Κρήτη, στο βιβλίο της *Συμβολή εις την δημόδη ορολογίαν των φυτών* (Αθήναι 1969).

▲ Σκίλλη η παραθαλασσία, η αγριοκρεμμύδα της αρχιχρονιάς. Το ερευνητικό έθιμο την θέλει να κρεμείται για γούρι στις εξώπορτες κάθε Πρωτοχρονιά και να χαρίζει κάτι από την εκπληκτική ζωτικότητα και αντοχή της. *Εικονογράφηση: Ντόνα Πλατανιώτου.*

Ο χάρτινος Αι Βασίλ

Τον **ΧΡΗΣΤΟΥ ΜΠΟΥΛΩΤΗ**

Αρχαιολόγον – συγγραφέα

Ο ΠΡΩΤΟΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΜΟΥ Αι-Βασίλς μου αποκαλύφθηκε σ' ένα φτενό τετράδιο με ζωγραφιές – κοπελούδια τις λέγανε στη Λήμνο τότε. Της εξαδέλφης Μαρίτσας ήταν το τετράδιο. Παρυφές του '57, πρώτη χρονιά στο Παρισίδειο νηπιαγωγείο. Κι ήταν αλευροκολλημένοι άτσала ο Αι-Βασίλς στο ίδιο δίφυλλο μαζί με φάτνη και κάμποσα αγγελάκια, εκείνα λέω τ' αγγελάκια που, εν είδει προτομής ακουμπισμένα ονειροπόλα πάνω σε υποψία μπαμπακιασμένου σύννεφου, θυμίζουνε εφτάζυμες, ευωδιαστές φρατζολίτσες, χωρίς τα ίδια να υποψιάζονται ίσως πως γενεαλογικά ακουμπούν στον Ραφαέλο. Τον δεύτερο Αι-Βασίλη τον είδα..., λίγο μετά τον είδα. Σε ευχετήρια κάρτα σταλμένη από Αθήνα. Κάποιοι απ' το σόι του πατέρα μου που, αφού έζησαν κάμποσα χρόνια πρόσφυγες κι αυτοί από τη Μάδυτο στη Μύρινα της Λήμνου και μετοίκησαν έμπλεοι προσδοκιών στο κλεινόν άστυ, όλο κι έδιναν χρονιάρες μέρες κι από κανένα μήνυμα μη και ξεθυμάνει πρόωρα η αφάδα της συγγένειας. Και πολύ με συνεπήραν εκείνες οι δισδιάστατες εικόνες του αγαπσιάρη ασπρογένη της Καισάρειας, που ως τότε δυσκολευόμουν να του δώσω μορφή και σχήμα, μ' όλο που τον ένιωθα άνθρωπο δικό μας. Αυτός ο Αι-Βασίλς που και με πατά έμοιαζε και με τους άλλους άγιους, τους ιστορημένους στην ενοριακή εκκλησία της Παναγίας. Μόνο που ήταν τόσο πρόσχαρος αυτός, και με το πανωφόρι του κόκκινο, κατακόκκινο σαν τη ρόμπα της θείας Ευανθίας, που αποσιωπούσε επιμελώς πως της την έστειλαν με δέμα από Αμερική, δεύτερο χέρι ρούχο. Μα προπαντός τα παιχνίδια του Αι-Βασίλη... Φορτωμένος με παιχνίδια! Θεούλη μου, τσουβάλι τίγκα στο παιχνίδι, έτσι τον έδειχνε η ζωγραφιά. Στην κάρτα τα τσουβάλια δύο, τίγκα κι αυτά, πάνω σε έλκνηθο, κι άλλα παιχνίδια χύμα στα γόνατα του Αι-Βασίλη που δόστου και τραβούσε τα γκέμια και τρέχανε οι τάρανδοι, κάλπαζαν μες στα χιόνια.... Πόσο με είχε παραξενέψει τούτο το παιχνιδομάνι! Δεν καταλάβαινα τότε από πού, για ποιον, πού τα πήγαινε. Γιατί η συνήθεια να μοιράζει δώρα στα παιδιά ο Αι-Βασίλς, σαν αστική που ήταν και ξενότροπη, δεν είχε φτάσει ίσαμε τη δική μας προσφυγική γειτονιά. Κι ούτε έβαζαν, από ό,τι θυμάμαι, οι δασκαλοι στο 2ο Δημοτικό του Τσας να γράφουν γράμματα οι μαθητές στον Αι-Βασίλη, παρακαλώντας και ζητώντας. Έτσι κι αλλιώς, μάταιος ο κόπος, κι η ένδεια εκείνων των καιρών δεν σήκωνε τέτοια αλόγιστα του μεγέθους της μετρήματα. Ρώτησα όμως κι έμαθα. Και ζήλεψα. Κι έτυχε να πάρει και τ' αφτί μου. Ζήλεψα πολύ. Σαν παραμύθι ήταν. Ακου να δεις, αλλού, λέει, σ' άλλα μέρη, δώριζε στα παιδιά παραμονή πρωτοχρονιάς παιχνίδια. Φαίνεται όμως πως στα νησιά δεν έφτανε το έλκνηθο. Κι εμείς, η Λήμνος δηλαδή, ήμασταν νησί. Κι αν πήγαινε ίσως ο Αι-Βασίλς στα δίπατα αρχοντικά του Ρωμέικου γιαλού, απ' την άλλη μεριά του βενετσιάνικου κάστρου, πάντως στον δικό μας γιαλό δεν τον είχε πάρει ανθρώπου μάτι. Αφού το λεν' ξεκάθαρα και τα κάλαντα –δεν το λένε;-, ισοζύγιασε συγκαταβατικά το εξάχρονο μυαλό μου, «Άγιος Βασίλς έρχεται και δεν μας καταδέχεται», ε, πάει και τέλειωσε, εκείνος με τα δώρα δεν μας καταδέχοντανε εμάς.

Κι όμως, την επόμενη χρονιά, γιορτές του '58, κόντεψε να 'ρθει στο σπίτι μας ο Αι-Βασίλς, να τον φέρω εγώ με τα πρωτοχρονιάτικα κάλαντα και να μείνει κιόλας. Κόντεψε..., λέω, αν δεν μπαίνανε στη μέση τα αθεόφοβα τα μανταρίνια, τα εκ Βόλου, τα βιταμινούχα. Αυτά πρωτίστως φταιγαν, όπως θα εξηγήσω παρακάτω. Κι άλλα πολλά φταιγαν που δεν άργησα να τα καταλάβω, βιώνοντάς τα βίαια, σαν τατουάζ στη κλωρή ψυχή μου ανεξίτηλο, δέκα μήνες αργότερα, όταν με το μαύρο πλοίο της άγονης γραμμής, το «Ιόνιο», σαλπάρουμε κι εμείς εσωτερικοί μετανάστες για Αθήνα, οικογενειακώς, στριμωγμένοι στο κατάστρωμα μαζί με εξόριστους από Αι-Στράτη.

Χρονιάρες μέρες του '58 λοιπόν, κι ο τρίτος της ζωής μου Αι-Βασίλς, ο παραλίγο δικός μου. Εικονογραφικά το ίδιο αγαπσιάρης σαν τους άλλους δυο. Δεν κουβαλούσε όμως δώρα. Δεν υποσχόταν τίποτα. Φρούδες ελπίδες δεν ξεσήκωνε αυτός. Κι ήταν και πιο ψηλός, κοντά σαράντα πόντους μπόι, και τον «θωρούσες γύρω γύρω, και γύρω γύρω μπορούσες να τον πιάσεις». Με ψάρεψε ανυποψίαστο στο καλντερίμι της αγοράς, απ' το παράθυρο-βιτρίνα του παλιού εμπορικού με την πελεκητή τοικοποιία, την ασοβάντιστη, και τη βαριά σιδερένια πόρτα χρώματος κυπαρισί. Του Βαρβαρή το εμπορικό ήταν, απέναντι ακριβώς απ' το αρμένικο καφεκοπτείο του Ζαβέν Παπαζιάν. Στιπτός ο Αι-Βασίλς, προσοχή, με αδειανά τα χέρια, και γύρω του προκλητικά ένα σωρό παιχνίδια σαν να τα είχε αδειάσει, λες, από αόρατο τσουβάλι. Τσιγκίνες πυροσβεστικές με πυροσβέστες και σκάλα που άνοιγε συρταρωτά, λιθόγραφο το τραμ Θεσσαλονίκης, κουρδιστές μαϊμούδες με πατινία, και ισορροπιστές, στρατιωτάκια, κούκλες με κεφάλι από παπύε μασέ, ευθυτενείς μέσα στο στενόχωρο χαρτονένιο τους κουτί. Κόλλησα έκθαμβος τη μύτη μου στο παγωμένο τζάμι να τον δω καλύτερα, να τον σπουδάσω αυτόν τον τρισδιάστατο Αι-Βασίλη, κι ύστερα σαν υπνωτισμένος μπήκα

της άγониης γραμμής

μες στο μαγαζί ρωτώντας στερεότυπα δυο τρεις φορές τη γυναίκα του αφεντικού «Θεία, να τον ακουμπήσω; Πόσο κάνει, θεία;» Και μ' άφησε να τον πιάσω και μου 'δειξε με τα δάκτυλα ανοιχτά πως κάνει δραχμές πέντε. «Τόσα πολλά φράγκα, θεία;» «Τόσα!» Κι ας ήταν απλώς χρωματιστό χαρτί το πανωφόρι του, και η γενειάδα του σκέτο μπαμπάκι, κι ας ήταν μ' όλα τα παραπανίσια του κιλά τόσο ελαφρύς. Γιατί, αμέ, το είδα εγώ το ροκανίδι που ξεμυτούσε μια σταλιά, προδοτικά ξεμυτούσε από ένα μικρούλι σκίσιμο πίσω απ' τα πόδια του. Μάλιστα! Με ροκανίδια ήταν παραγεμισμένος. Τίποτα δεν μ' ένοιαζε, ωστόσο. Δεν είχα μάτια για κανένα απ' τα λαμπερά παιχνίδια της βιτρίνας. Τον Αϊ-Βασίλη μόνο. Κι είπα μέσα μου, τώρα που θα πω το αϊβασιλιάτικο τραγούδι, δεκάρα τη δεκάρα, θα τον αγοράσω. Το 'δεσα κόμπο. Κι ήταν αυτή η πρώτη ανυπόμονη της ζωής μου πεθυμιά, αυτή θυμάμαι γλυκά να με μουλιάζει πρώτη. Ηρθε όμως και τρύπωσε στην πεθυμιά ανελέητο εκείνο το ανήσυχο ζωάκι, ο φόβος μήπως και πουληθεί

δική μου τη μεριά, όχι του αδελφού μου, και θα 'λεγε η μάνα μου τι όμορφος Αϊ-Βασίλης και να μας φέρει, αμην, καλή χρονιά, και θα μαζεύονταν τα γειτονόπουλα μελίσσι να τον θαυμάσουν και -μα το Θεό!- θα τ' άφηνε να τον πιάσουν κιόλας.

Τίποτα όμως απ' όλα τούτα δεν εκτυλίχθηκε έτσι. Ο χάρτινος εκείνος Αϊ-Βασίλης έμελλε να μη παρασυρθεί από την επιλήσιμονα δίνη που φέρνει των επιθυμιών η εκπλήρωση. Μπορεί να μη τον χάρηκα τότε, έμεινε όμως στο συναξάρι μου ανεξίτηλα πεθυμητός, εσαεί τρισδιάστατος. Τα μανταρίνια, βλέπεις, που είπα παραπάνω. «Ηρθε καίκι απ' το Βόλο κι έφερε μανταρίνια» άκουσα δρασκελιζοντας το κεφαλόσκαλο να λέει στη μάνα μου η φιλενάδα της, καθισμένες κι οι δύο στο τραπέζακι της κουζίνας. «Τώρα που θα γυρίσει ο μικρός με φράγκα απ' τα κάλαντα, στείλ' τον στην αγορά, στο πι και φι θα γίνουν άφαντα τα μανταρίνια». Και συνέχισε η φιλενάδα της πως μανταρίνια πορτοκάλια κάνουν κα-

*Σαν ανάμνηση,
σαν παραμύθι,
μια ιστορία
από τις πολλές
γλυκόπικρες
της παιδικής
αρχιχρονιάς*

ο Αϊ-Βασίλης πριν προλάβω να πω τα κάλαντα. Και πέραγα από τότε τρεις και τέσσερις φορές τη μέρα να ελέγξω. Ξεροσταλιάζοντας φύλαγα σκοπιά, κι όσπν ώρα νότιζα με τα χνώτα μου το τζάμι της βιτρίνας παραδινόμουν άνευ όρων στα μεθύσματα του ευωδιαστού καφέ που ολημερίς καθούρντιζε απέναντι η μηχανή του Παπαζιάν.

Στο αϊβασιλιάτικο τραγούδι, που το ξεκίνησα αξημέρωτα σχεδόν, χωρίς συνεταιράκια, για να φτουρήσουνε τα κέρδη, αρνήθηκα να πάρω μαζί μου τούτη τη φορά το σουρωτό σακούλι για μύγδαλα και σταφίδες. Κι ήταν έτσι σαν να διαδύλωνα ρητά τοις πάσι πως το «μαγαζί» εφέτος δεχότανε για το τραγούδι μόνο μετρητά, παραχώρηση ουδεμιά. Τι δηλαδή με σταφίδες και μύγδαλα θα αγόραζα τον Αϊ-Βασίλη; Μέχρι το μεσημέρι, από πόρτα σε πόρτα, οι πενταροδεκάρες γίνανε τάληρο, το τάληρο Αϊ-Βασίλης. «Όχι, μη τον τυλιξείς, θεία, θα τον πάρω έτσι». «Μα, θα βραχεί, χιονόνερο, παιδάκι μου...», «Θα τον κρατάω κάτω απ' το παλτό μου, θεία». Κι έτσι τροπαιοφόρος διέσχισα την αγορά αφήνοντας το καρπό μου του Αϊ-Βασίλη να ξεπροβάλλει απ' το ξεκούμπωτο παλτό μου. Έπρεπε να βλέπει ο Αϊ-Βασίλης το δρόμο για το σπίτι μας, βήμα βήμα, και να τον βλέπουν όλοι, έπρεπε. Γιατί ποσώς δεν αμφέβαλλα εκείνες τις στιγμές πως ολάκερη η Μύρινα για τον Αϊ-Βασίλη μου μιλούσε. Και καθώς πήγαινα, ευδαιμών, έκανα σχέδια πού θα τον βάλω, πλάι στο κρεβάτι μου βέβαια, και βέβαια απ' τη

λό και στην αδενοπάθεια, έχουσε βιταμίνες, το λέει κι ο καινούργιος γιατρός, ο κύριος Σπυρόπουλος. Και πως, ναι, βέβαια, φταίνε κι οι αναδουλειές, πανάθεμάτες. Και τυχεροί που έχετε σόι στην Αθήνα. Κι η αναχώρηση, με το καλό, για πότε; Εκεί απάνω, βουβό αναφιλητό της μάνας μου.

Δεν άντεχα ν' ακούσω άλλο. Τα πεταλωμένα παπούτσια μου κάνανε από μόνα τους μεταβολή. Για την αγορά. Γιαλό γιαλό τώρα, και να βουλιάζω ίσαμε τον αστράγαλο στην υγρή άμμο, και να με κυνηγάνε κιόλας οι άκαρδες οι κήνες, να με τσιμπολογούν, κι εγώ να τρέχω και να τρέχω μες στο χιονόνερο σφίγγοντας τον Αϊ-Βασίλη κάτω απ' το παλτό μου. Μόνο τον χάρτινο Αϊ-Βασίλη μου ήθελα εγώ που ήταν παραγεμισμένος ροκανίδια, που τον πήγα πίσω τον Αϊ-Βασίλη μου και με το τάληρο αγόρασα βιταμινούχα μανταρίνια για το σπίτι. Ανάμεσα σε παράπονο και πείσμα παραπατώντας, ούτε ένα μανταρίνι δεν δοκίμασα από εκείνα τα βιταμινούχα εκ Βόλου...

Το υλικό για την εικονογράφηση του θέματος παραχωρήθηκε ευγενικά από το Μουσείο Μπενάκη, Τμήμα Παιχνιδιών.